

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра адміністративного, господарського права та фінансово-економічної
безпеки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

зі спеціальності 081 «Право»

Тема: «Принцип спеціалізації судів: порівняльно-правовий аспект»

Завідувач кафедри _____ д.ю.н. Гаруст Ю. В.
(підпис)

Керівник проекту _____ к.ю.н. Мельник В. І.
(підпис)

Виконавець
студент групи Ю.мз-62с _____ Кравець Я. В.
(підпис)

Суми 2018

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ІР-суд – суд із інтелектуальної власності

АПУ – Адміністрація Президента України

ВБ – Велика Британія

ВРУ – Верховна Рада України

ВККСУ – Вища кваліфікаційна комісія суддів України

ГПК – Господарсько процесуальний кодекс

ЗУНР – Західноукраїнська народна республіка

КМУ – Кабінет Міністрів України

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

США – Сполучені Штати Америки

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

РФ – Російська Федерація

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УНР – Українська народна республіка

ФРН – Федеративна республіка Німеччина

ЦПК – Цивільно процесуальний кодекс

ЦК – Цивільний кодекс

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДІВ ЯК ПРИНЦИПУ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ.....	9
1.1 Конституційні принципи судоустрою в Україні: поняття та значення.....	9
1.2 Поняття і сутність спеціалізації судів.....	16
1.3 Історичні витоки спеціалізації судів та становлення спеціалізованих судів в Україні.....	28
РОЗДІЛ ІІ. СВІТОВИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ.....	36
2.1 Організація і діяльність спеціалізованих судів у судових системах країн англо-американської правової системи.....	36
2.2 Досвід запровадження спеціалізації судів у країнах континентального права.....	49
2.3 Спеціалізовані суди в правових системах змішаного (гібридного) типу.....	59
2.4 Особливості організації і діяльності спеціалізованих судів на пострадянському просторі.....	64
РОЗДІЛ ІІІ. ПРАВОВИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ.....	80
3.1 Роль і місце спеціалізованих судів України у системі судової влади.....	80
3.2 Правовий статус Вищого антикорупційного суду та Вищого суду із питань інтелектуальної власності України.....	82
3.3 Перспективи розвитку спеціалізованих судів в Україні.....	86
ВИСНОВКИ	93
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	96
ДОДАТКИ.....	109

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан економіки, політики та інших сфер життя України, спонукає до повсякчасного обговорення реформ, що давно назріли. Серед важливих реформацій знаходиться і судова реформа, яка в даних умовах викликає особливу увагу. А разом з тим зумовлює пошук нових таких потрібних, але виважених та адекватних рішень, щодо удосконалення судової влади. Стратегія судової реформи в судовій системі і судовому процесі засновані на ряді правових положень. Метою яких в свою чергу є встановлення верховенства права на основі його базових принципів захисту прав і свобод людини. Судова реформа в нашій країні доволі динамічна у своїх проявах. Однак через існування ряду негативних політичних, соціально-економічних і правових чинників, що впливають на ефективність судової системи і її функціонування, потребує дбайливого контролю та регулярного перегляду. В даний час в контексті структурних реформ в Україні, необхідність подальшого переосмислення її основних норм та інститутів ні куди не зникла.

Організаційна структура судової системи являє собою систему судів, яка представляє собою складну багаторівневу судову систему, засновану на єдності принципів, цілей і завдань. У контексті перегляду структури судової системи в цілому та удосконалення окремих її елементів, безумовно важливим є урахування принципу спеціалізації. А разом з тим необхідно дбайливо аналізувати та трактувати досвід спеціалізованих судів зарубіжних країн, відфільтровуючи окремі варіанти спеціалізованого судового законодавства. Дослідження та аналіз міжнародного досвіду утворення спеціалізованих судів дозволив б враховувати позитивні та негативні тенденції при вирішенні суттєвих завдань, що постали у судовій системі України. Заплановані і оголошені стратегічні напрямки реформ підтверджують перевагу вузько орієнтованих підходів, які обґрунтовані процесуальним статусом того чи іншого судового органу.

Актуальність теми роботи також визначається новизною та недослідженістю конкретних різновидів спеціалізованих судів як явища правової дійсності, важливістю проблем, які потребують правової охорони певних сфер життя та необхідністю пошуку шляхів їх вирішення. Актуальність обраної теми посилюється у зв'язку з судовою реформою та іншими реформами, пов'язаними із нею. А також прийняттям змін до Конституції України[1], нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року[2] та створенням абсолютно нових спеціалізованих судів, таких як Вищий антикорупційний суд та Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Теоретичним фундаментом магістерської роботи стали праці і наукові дослідження з філософії права, загальної теорії систем і теорії соціальних систем, державного управління, історії та теорії держави і права різних країн, судоустрою, галузевих та процесуальних наук (конституційного, адміністративного права та інших).

З огляду на проблематику **науково-теоретичне підґрунтя** склали роботи учених-юристів як українських так і зарубіжних, зокрема Д. Алткін, О. Абросімова, С. Алексєєв, У. Бернам, В. Бернхем, Ж.-Л. Бержель, Е. Боденхаймер, У. Брюггер, Ж. Вігьє, Є. Васьковського, М. Глендон, Дж. Говард, Р. Давід, Д. Карлен, Дж. Кіркенделл, Р. Куйбіда, В. Клапп, Л. Лаврісен, Р. Леже, Я. Малец, О. Музалева І. Михайловського, І. Перетерського, С. Перрі, Л. Петражицького, Г.Прінг, С. Прінг, М. Розіна, В. Рязановського, О. Хаазен, П. Сандеуар, Г. Соломон, А. Солнцев, П. Стейн М. Сперанського, М. Фабра, І. Фойницького, А. Філіпова, А. Чикильдина, К. Цвайгерт, Р. Шарма, А. Шварова, К. Шмідт, Д. Шепард та інших.

Нормативну основу роботи склали міжнародно-правові акти, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, документи Ради Європи, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи з питань організації судової влади, норми Конституції і законів України, галузеві та процесуальні кодекси, підзаконні нормативно-правові акти з питань судоустрою і судочинства в Україні, а також законодавство зарубіжних країн щодо організації та діяльності судових органів.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування організації та діяльності концепції спеціалізації, розроблення на її основі науково аргументованих пропозицій щодо підвищення ефективності системи судів України з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві та проведення самої судової реформи. А разом з тим додатковою метою є дослідження та вивчення зарубіжного досвіду організації і діяльності спеціалізованих судів, а також встановлення перспективи створення останніх в Україні.

Поставлена мета обумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- визначити конституційні принципи на яких базується система судів України;
- визначити поняття, сутність та особливості організації діяльності спеціалізованих судів у системі судової влади;
- визначити особливості становлення і розвитку законодавства про спеціалізовані суди в Україні;
- з'ясувати зміст принципів діяльності і функцій спеціалізованих судів у системі судової влади;
- проаналізувати діяльність спеціалізованих судів різних країн світу та визначити позитивні і негативні сторони спеціалізації;
- опрацювати та проаналізувати зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих судових органів у змішаних (гібридних) системах права;
- опрацювати та проаналізувати зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих судових органів у пострадянських країнах;
- опрацювати та проаналізувати зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих судових органів у країнах континентальної систем права;
- опрацювати та проаналізувати зарубіжний досвід функціонування спеціалізованих судових органів у країнах загальної систем права;

- визначити роль та місце спеціалізованих судів в українському судочинстві;

- визначити правовий статус та сутність відносин спеціалізованих судів у контексті принципів спеціалізації судів на прикладі новостворених спеціалізованих судів України;

- сформулювати пропозиції впровадження досвіду створення окремих спеціалізованих судів в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини в сфері організації і діяльності спеціалізованих судів у системі судової влади різних країн світу.

Предметом дослідження є спеціалізовані суди у системі судової влади різних країн світу.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає сукупність методів сучасної теорії пізнання, заснованих на філософії діалектичного розвитку загальнолюдських цінностей, із використанням таких принципів наукового мислення, як індукція й дедукція, аналіз і синтез, а також порівняння. На окремих етапах дослідження використовувалися універсальні загальнонаукові методи. Що ж до спеціальних методів дослідження, використаних в магістерській роботі, ними є наступні:

- аналітичний і логічний методи, які дозволили здійснити відбір та аналіз інформації за темою дослідження;

- порівняльно-правовий метод, який використовувався для співставлення систем окремих різновидів правосуддя в світі, виявлення спільних і відмінних рис спеціалізованих судів в різних правових системах, а також для визначення спектру їх переваг та недоліків.

- метод системного аналізу правових норм, використовувався, зокрема, в процесі порівняння загальних і спеціальних норм, що регулюють питання організації та діяльності спеціалізованих судів;

- історично-правовий метод сприяв дослідженню еволюції судочинства в розрізі розвитку спеціалізованих судів України та зарубіжних країн, а також його застосування дало змогу показати становлення і розвиток законодавства про спеціалізовані суди;

- компаративний метод, дозволив дослідити особливості організації судової влади і спеціалізованих судових органів у країнах загального, континентального права, у пострадянських країнах та країнах змішаного типу права;

- структурно-функціональний метод, дав змогу встановити основні види та моделі спеціалізованих судів у різноманітних судових системах світу;

- формально-юридичний метод використовувався при тлумаченні законодавчих норм.

Звернення до зазначених методів обумовлене специфікою і характером дипломної роботи. Усі методи використовувалися в роботі у взаємозв'язку і взаємозалежності, що забезпечило переконливість, достовірність, всебічність та об'єктивність результатів наукового дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дана робота є дослідженням щодо організації та діяльності спеціалізованих судів у системі судової влади України та інших країнах різних правових систем. На основі проведеного аналізу в даній дипломній роботі обґрунтовано концепцію спеціалізації судів, а також на її основі розроблено науково теоретичні рекомендації та пропозиції, відносно реформування системи судів загальної юрисдикції з урахуванням трансформаційних процесів у суспільстві та проведення заходів судової реформи.

У дипломній (магістерській) роботі пропонується низка нових теоретичних і важливих у практичному відношенні положень, які конкретизують новизну отриманих результатів, зокрема, *вперше*:

- на основі принципів спеціалізації судової системи і їх індивідуальних проявів, обґрунтовується поняття спеціалізації та визначаються її особливості у країнах різних правових систем та окремої правової сімей;

- проаналізовано позитивні та негативні прояви втілення спеціалізації в різних країнах світу;

- з урахуванням всіх проявів створення спеціалізованих судів різних країн світ, теоретично побудовано примірну модель обрання потрібних спеціалізованих судів;

- співвіднесені і аргументовані такі поняття "юрисдикція суду" і "спеціалізація суду";

- на основі концепції єдності судової юрисдикції теоретично обґрунтовано необхідність функціонування спеціалізованих судів в системі судів загальної юрисдикції України;

- обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін і доповнень в судову систему України з метою реалізації принципів спеціалізації судів.

Удосконалено:

- ідеї подальшого удосконалення судової системи, заснованої на принципі спеціалізації;

- наукові положення про роль та місце спеціалізованих судів у системі судів загальної юрисдикції;

- визначення поняття спеціалізованих судів та їх системи;

- визначення поняття принципу спеціалізації, основних завдань, особливостей та характерних рис вище вказаного поняття.

Набули подальшого розвитку науково-теоретичні положення щодо:

- історико-правових передумов формування, розвитку та функціонування спеціалізованих судів, а також розвитку їх організації, діяльності та структури;

- основних рис та особливостей введення спеціалізації в правових системах загального і континентального права, країнах змішаного типу та пострадянських країнах;

- реалізації принципу спеціалізації як організаційного принципу побудови судоустрою;

- функцій правосуддя як фундаментальної діяльності будь-якого судового органу, в тому числі різних спеціалізованих судів;
- необхідності належного розумного розподілу децентралізованих та централізованих аспектів судової влади, яка повинна ґрунтуватися на чітко структурованій судовій моделі, відповідної юрисдикції та спеціалізації;
- основоположності судового права як універсальної загально правової теорії судового права і процесуального права.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані й викладені в роботі висновки та пропозиції є певним внеском в розвиток сучасної науки судоустрою та процесуального права, а також можуть використовуватись у таких сферах:

- 1) нормотворчій - відносно внесення змін до окремих нормативних актів, що регулюють судову систему та доповнень норм Конституції України, законодавства України про судоустрій, а також при створенні нових законопроектів відповідних законодавчих актів;
- 2) правозастосовній – щодо поліпшення здійснення правосуддя, підвищення його якості, а також проведення правильного розподілу навантаження в судовій системі України;
- 3) науково-дослідній - щодо подальшого дослідження питань, пов'язаних із темою роботи;

Апробація результатів магістерської роботи. Окремі положення та висновки дипломної роботи оприлюднені у статтях та науковій роботі автора, зокрема: студентська наукова робота « Екологічні суди порівняльно - правовий аналіз» Всеукраїнський конкурс студентських наукових робіт зі спеціальності «Міжнародне право» (м. Одеса, 25 квітня 2018 року), науковій статті «Екологічні суди : зарубіжний досвід».

Обсяг та структура дипломної (магістерської) роботи. Дипломна робота складається зі вступу, основної частини, висновків, списку використаних джерел та додатків. Основна частина складається із трьох розділів. Перший і третій розділи, якої містять три підпункти, другий же розділ містить чотири підпункти. Повний обсяг роботи становить 117 сторінок, із них 95 сторінок – основний текст без бібліографічного списку і додатків. Кількість джерел - 191 найменувань, використаних в роботі, а також 6 додатків (А, Б, В, Г, І, Д.)

РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ СУДІВ ЯК ПРИНЦИПУ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ ВЛАДИ

1.1 Конституційні принципи судоустрою в Україні: поняття та значення

Правильно організована система судів є однією з гарантій справедливого й ефективного правосуддя. Правильна організація судоустрою країни забезпечується постановкою та реалізацією принципів на яких ґрунтується відповідна система. Принципи побудови системи судів в Україні постійно привертають на себе увагу вчених, які займаються проблемами теорії права. Питанню принципів даного соціально-правового інституту, присвячено багато робіт не тільки юристів, а й істориків, соціологів та філософів.

Не дивлячись на важливість внеску вчених у дослідження цієї багатогранної проблематики, не можливо залишити без уваги той факт, що у цій сфері результати дослідження є спірними. А де-які питання так і залишаються відкритими, зокрема щодо чіткості у розумінні сутності принципів. У той же самий час на даному етапі не існує єдиного загального визначення даного поняття. Визначення поняття принципів судоустрою відсутнє і в Конституції України. Тим не менш, незважаючи на різноманітність визначень, існує можливість виділення загальних концептуальних підходів. При визначенні поняття принципу зазвичай наголошується на той факт, що це фіксована концепція фундаментальна, або ж оригінальна ідея, що закладена в основу якогось певного інституту. У зв'язку з вище вказаними обставинами, на нашу думку, перегляду потребує поняття принципів судоустрою шляхом аналізу тих напрацювань, що були зроблені в цьому напрямі в правовій науці.

Термін «принцип» походить від латинського слова «*prīncipium*», що означає початок , основа. Водночас, принцип – це те, що лежить в основі певної теорії науки, внутрішнє переконання людини, основне правило поведінки [2]. За В. І. Далем, слово «принцип» означає наукове чи моральне начало, основу, правило, від якого не відступають [4]. Що ж до визначення поняття принципів у правовій доктрині, то їх зазначають як вчені положення (ідеї), загальні положення, провідні принципи, закони, сутність, система координат, тощо. Так як багато категорій є однорідними, принципи - це загальні, керівні (основні, базові, початкові, початкові теоретичні, загальні нормативно-керівні, керівні) положення. В даному випадку при визначенні принципів права виділяють два основних положення, що виникли у правовій доктрині. За твердженнями Л. С. Явич, А. М. Васильєв, В. М. Ронжин та інших прихильників теорії позитивізму, дане поняття зазначають, як ідеї, теоретичні, нормативно-керівні положення конкретного виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм і об'єктивно визначаються матеріальними умовами існування суспільства. [5, 40]. Друга концепція заснована на ідеї природного права, в контексті даної ідеї принципи права розуміють як керівні ідеї, об'єктивно властиві праву відправні начала,

незаперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які ставлять до учасників суспільних відносин із метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів та визначають зміст і спрямованість правового регулювання, відображають найважливіші закономірності соціально-економічної формації.

Що ж до принципів судоустрою, в контексті побудови судової системи, то дані принципи зафіксовані в Конституції України Та Законі України «Про судоустрій і статус суддів», хоча саме поняття даними нормативними актами не визначено. Статтею 125 Конституції України [1] судоустрій в нашій країні базується на принципах територіальності та спеціалізації, а окрім того визначається законом. В свою чергу статтею 17 Законом України «Про судоустрій і статус суддів» [2], зазначено, що судоустрій будується за принципами територіальності, спеціалізації та інстанційності.

Відповідний принцип із відправлення правосуддя виконує свою конкретну функцію з організації та функціонування судів. При цьому вони діють не окремо, а в певній сукупності, об'єднані спільною метою, наприклад для організації діяльності судової влади, для забезпечення належного розгляду справ, для забезпечення належного виконання прав та обов'язків кожного із учасників процесу [6, 154].

Виділяють наступні принципи побудови судової системи України при аналізі Конституції:

- 1) принцип спеціалізації, територіальності та визначеності законом;
- 2) принцип рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом;
- 3) принцип забезпечення доведеності вини;
- 4) принцип змагальності сторін;
- 5) право на захист;
- 6) принцип гласності;
- 7) принцип забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, за винятком випадків, встановлених законом;
- 8) принцип обов'язковості рішень суду;
- 9) принцип виключності здійснення правосуддя;
- 10) принцип незалежності та недоторканості суддів;
- 11) принцип участі народу при здійсненні правосуддя;
- 12) принцип обов'язковості судового рішення;
- 13) принцип розумного розгляду справи судом, щодо строків;
- 14) забезпечення права на перегляд справи у визначених законом порядку;
- 15) та інші визначені законами.

Підчас конституційної реформи «Правосуддя» у 2016 році був вилучений Принцип законності. Щодо вилучення даного принципу із Конституції як однієї із засад судоустрою то експертні думки розійшлись. Натомість опитування експертів, яке було проведене в рамках Круглого столу «Реформа конституційних засад судової влади, прав і свобод людини: поточний

результат і очікувані перспективи» 22 червня 2016 року [7] підтверджує сумнів, щодо негативного сприйняття даного нюансу реформи. Так як 60% респондентів даного опитування до можливості вилучення з переліку основних засад судочинства принципу “законності” експертів ставляться негативно. Дані підтверджуються на графіку представленому в додатках (Додаток А).

Окрім принципів судоустрою зазначених в Конституції України, окремі із них зафіксовані в Законі України "Про судову систему і статус суддів". Якщо в цілому аналізувати законодавство України, що до питання побудови судової системи, то можна виділити три основні групи принципів правосуддя:

- загальні (конституційні), дані принципи фіксують в спеціальних законах відносини, що властиві різним гілкам державної влади;
- організаційні принципи – це принципи, що регулюють сферу відносин пов'язаних із організаційною структурою системи судових органів, статусом судів та інших;
- функціональні (процесуальні) – це група принципів, що регулює відносини з приводу здійснення відповідного судочинства (адміністративного, цивільного, кримінального та господарського).

Наведена класифікація доволі популярною серед великої кількості вчених, зокрема І. Марочкін. [8, 54]. Характеризуючи вище зазначені групи принципів, хотілося б зазначити, що важливою особливістю, є їх тіснопов'язаність між собою. Так як тільки неухильне дотримання кожного із них забезпечує безумовне виконання завдань судової влади, що реалізується через здійснення правосуддя у формах провадження [9, 76]. За сферою застосування принципи правосуддя розділяють на експліцитні та імпліцитні [10, 67]. Також розділяти принципи судоустрою можна в залежності від поширеності в області права на загальні та галузеві. Існує багато класифікацій принципів судоустрою, їх можуть розрізняти за змістом, або сферою застосування. Але за загальним правилом їх можна розділити на основні і другорядні.

Для того щоб надати визначення поняття принципів судоустрою за необхідне, ми вважаємо проаналізувати основні їх ознаки. До ряду основних ознак, що характеризують принципи побудови системи судів належать:

- 1) принципи правосуддя є найбільш узагальненими нормами права, побудови системи судів;
- 2) принципи судоустрою тісно пов'язані між собою, одні сприяють реалізації інших;
- 3) принципи судоустрою мають бути реалізовані разом, тільки в системі та взаємозв'язку із завданнями правосуддя;
- 4) конституційні принципи судоустрою не мають жодних переваг, окрім того, що вони є джерелом майбутнього законотворчого процесу.

Таким чином, принципи правосуддя - це основоположна, загальна база норм права, взаєпов'язаних та взаємодіючих між собою, що створюють єдину систему та чітко фіксують діяльність суддів при розгляді та винесенні рішень у

судових справах різної юрисдикції (цивільної, кримінальної, господарської та адміністративної).

Що ж до самої системи судів в Україні, то вона складає сукупність усіх судових органів держави, які базуються на засадах організації і діяльності, що здійснюють судову владу (на принципах судоустрою). Судову систему України складається (більш детальну судову систему України відображено на Додатку Б) із судів загальної юрисдикції та Конституційний Суд України, який в свою чергу є єдиним органом конституційної юрисдикції. Суди ж загальної юрисдикції є єдиною системою судів, яка сформована із загальних і спеціалізованих судів. Створення надзвичайних та особливих судів в Україні не допускається. А третейські суди не є частиною судової системи України. До основоположних ознак судоустрою нашої країни можна віднести пристосованість територіального устрою країни. Що ж до юрисдикції, то саме її розподіл є однією із характеристик системи судоустрою в Україні. Під юрисдикцією розуміють відповідну компетенцію, що є тільки у судів та необхідна для розгляду справ і прийняття по них рішень. Дані рішення в свою чергу є обов'язковими та остаточними в національних правових системах і не можуть переглядатися позасудовою процедурою. Юрисдикції також є гарантією високої якості правосуддя. Як уже раніше згадувалося конституційно та на законодавчому рівні закріплені принципи побудови системи судів загальної юрисдикції.

До основних же положень, що регламентують судоустрій та визначають основні напрямки його діяльності є :

- територіальність, або ж принцип територіальності, даний принцип чітко визначений як такий в Конституції України. Принцип територіальності описує побудову системи судів загальної юрисдикції, щодо судової юрисдикції над усією територією держави і розділення територіальної підсудності одноманітних судів;

- спеціалізація. Принцип спеціалізації, зафіксований в Конституції України, він вказує на можливість розбудови судової системи із різними типами та видами судів;

- принцип інстанційності (підсудності), чітко не прописаний в Конституції України, про те є вказівка, що він відображається у відповідному законі. Даний принцип надає можливість створювати суди, відповідно сфери повноважень для винесення рішення в спорі по суті та відповідного його перегляду. Вище згадані принципи діють в рамках єдиної цілісної системи.

Концепція юрисдикції в якійсь мірі є ідентичною поняттю підвідомчості, яка зазвичай використовувалася при розподілі повноважень між судами та іншими державними органами. Але з етимологічної точки зору використання останнього буде не правильним. Тому як поняття підвідомчості походить від слів, що зазвичай використовується у відношенні виконавчих органів(відомство, чи відня). Термін же юрисдикція є таким що описує судову діяльність. В свою чергу для розмежування між певними судами справ належним буде використання термін підсудність.

Що ж до поширення юрисдикції, то аналізуючи Конституцію України, можна стверджувати наступне, що під юрисдикцію судів потрапляють усі правовідносини, які виникають у державі. Так як судочинство здійснюється судами загальної юрисдикції та Конституційним Судом України. На нашу думку доцільним буде застосування поділу на загальну та конституційну юрисдикцію. А відповідно загальну, за предметом правовідносин які вона регулює, можливо розділяти на окремі спеціалізовані юрисдикції. Звідси можна зробити висновок, що система судоустрою в Україні є спеціалізованою.

Спеціалізацію як принцип судоустрою була викликана урізноманітненням відносин у нашому суспільстві і відповідно їх регулювання законом. Відповідно відбувається зростання до кваліфікаційних вимог суддів та правників в Україні. Даними причинами обумовлюється поділ судових справ на відповідні спеціалізовані юрисдикції. Метою ж введення даних нововведень підвищення якості та швидкості вирішення спорів.

В іноземному досвіді представлені два критерії поділу спеціалізації. Спеціалізація може бути галузева та предметна. Спеціалізація галузі можна розглядати на прикладі Німеччини, Франції, Австрії, чи Іспанії. Характерним для даної спеціалізації є те що вона реалізується шляхом створення окремих, а іноді навіть підпорядковано побудованих судових органів. Що ж до предметної (або суб'єктної) то яскравими прикладами такої може стати Італія, Канада, чи Англія. Характеризується вона через внутрішню організацію всередині судових органів певних підрозділів із створення окремих палат, відділень, чи лав (спеціалізовані суди, щодо неповнолітніх, військовослужбовців, водокористувачів, та інших) [11, 6].

Хотілося б відзначити, що втілення принципу спеціалізації в судоустрої України має на меті надання компетентної допомоги особам, які звертаються до суду та полегшення роботи суддів. Вище згаданий принцип за необхідне розглядати, на нашу думку, як певного роду вимогу поділу юрисдикції між різноманітними судами за одним критерієм, що буде поєднувативсі типи судочинства. Саме розуміння в такому ключі, дає змогу виділення таких юрисдикцій як конституційна, кримінальна, цивільна, господарська та адміністративна. Особливістю виступає те, що принцип спеціалізації взаємодіє в одній системі із іншими принципами, такими як принцип територіальності.

Спірним на даному етапі є певні питання, щодо створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх, природоохоронних судів, дані питання тільки починають розглядатися в наукових колах. На нашу думку створення подібного роду спеціалізованих судів є можливим, так як принцип спеціалізації в Україні є доволі розвиненим та дієвим незалежно від його типу.

В Українській правовій доктрині принцип спеціалізації має широке значення, але можна виділити два основні підходи до його трактування. Так згідно з першим - спеціалізовані суди створюються разом із загальним судами в самій системі загальної юрисдикції, прикладом можуть слугувати, адміністративні, господарські суди та інші. Із логічних міркувань даний розділ на спеціалізовані та загальні суди співвідноситься як спеціальне та загальне.

Відповідно ж другого підходу - систему судів загальної юрисдикції становлять чіткі спеціалізовані вертикалі, як приклад із судів кримінальної, цивільної та адміністративної юрисдикції.

Із огляду на конституційні норми, ідея розгалуження системи судів загальної юрисдикції на спеціалізовані гілки є більш виважено, доцільною та зрозумілою. Так як різницю між поняттями судів загальної юрисдикції та загальними судами не є легкою справою це дає підстави для їх змішування та сприйняття їх як тотожні. Аргументам на підтримку даного підходу є також те, що система судів загальної юрисдикції була б більш зрозумілою і процесуально збалансованою, якщо усі її вертикалі матимуть аналогічну структуру: місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд на вершині усіх вертикалей.

Окрім спеціалізації Конституцією України принципом судоустрою визначено територіальність. Що ж до визначення даного поняття, то підним розуміють децентралізацію місцевих та апеляційних судів у судовій системі загальної юрисдикції. Принцип спеціалізації є важливою гарантією так як відповідає за наближеність судів різної інстанційності до людей. Бо якщо б система судів була б повністю зосереджена в одному місці та централізована, із урахуванням розміру території України, вона б стала недоступною для громадян. Дане розуміння змісту принципу територіальності є однозначним і не може викликати ні яких суперечок, щодо нього.

Але даний вищезгаданий підхід до принципу територіальності має і свою критику. Зокрема, В. Шишкін, посилаючись на позитивний досвід США, ФРН та Франція, доводив, що територіальність необхідно трактувати за географічною ознакою, а не за адміністративною. Відокремленість територіальної юрисдикції судів від адміністративно-територіального поділу має зменшити можливості впливу адміністрації (виконавчої влади, місцевого самоврядування) на суди і стати однією з умов незалежності суддів від місцевої влади [11, 6].

Не менш важливим принципом для побудови судів загальної юрисдикції є принцип інстанційності. Відповідна засада обґрунтована, хоча і прямо не зафіксована в Конституції України. Саме поняттям інстанційності обумовлена необхідність перегляду рішення вищою судовою інстанцією. Інстанційна система має особливе значення, оскільки вона є гарантією високої якості правосуддя, дозволяючи суддям вищої інстанції з більшим досвідом, авторитетом і компетентністю виправляти можливі помилки суддів нижчої інстанції [12, 276].

Водночас можна зустріти думку, що авторитетність судової системи обернено пропорційно залежить від кількості судових інстанцій. Інакше кажучи, проходження справи через усі судові інстанції асоціюється з судовою тяганиною. До того ж, ухвалення різними інстанціями протилежних рішень в одній і тій самій справі викликає недовіру у людей до судової влади, оскільки нерідко такий різнобій пояснюється суддівським свавіллям. З точки зору психології людини, така думка може виглядати виправданою. Однак інстанційна побудова судової системи вигадана аж ніяк не для приниження

авторитету судових органів та ускладнення процедури вирішення правових спорів.

Інстанційність судової системи пов'язана з основними способами оскарження і перегляду судових рішень. Вона виражається в тому, що вирішення справи здійснюється зазвичай судовою ланкою найнижчого рівня. Явним є той факт, що при вирішенні справи суд першої інстанції внаслідок недостатньої кваліфікації, неуважності чи навіть свідомо може бути допущена помилка. Оскарження цього рішення не може здійснюватися до суду першої інстанції, що його ухвалив. Для перегляду судових рішень діють суди вищих інстанцій. Зрозуміло, що засада обов'язковості судових рішень буде нівелюватися, якщо судові рішення могло б переглядатися безмежну кількість разів, бо в такому випадку не можна стверджувати про стабільність правовідносин. Згідно з практикою Європейського суду з прав людини, процедура, яка передбачає можливість багаторазового скасування остаточного судового рішення, несумісна з принципом визначеності правовідносин, виведеним з принципу верховенства права Судом у справі Брумареку проти Румунії [13]. Принцип визначеності правовідносин означає зокрема, що коли суди остаточно вирішили спір, їхнє рішення не може піддаватися сумніву.

У кожній країні існує свій варіант побудови системи інстанцій і перегляду судових рішень. Кожен варіант обумовлений необхідністю досягти оптимального співвідношення між двома вимогами, а саме правосудність судового рішення та доступність і своєчасність судового рішення. Обидві вимоги мають колізійний вплив на систему судових інстанцій. Правосудність судового рішення може вимагати більшої кількості інстанцій, а доступність і своєчасність рішення – меншої. Система інстанцій у кожній країні залежить від того, де законодавець побачить золоту середину між обома вимогами.

Кількість судових інстанцій в Україні, на наш погляд, повинна обумовлюватися основними способами оскарження і перегляду судових рішень. Таким чином, інстанційність безпосередньо пов'язана з доктриною і правилами судового процесу.

Принципово важливо не допустити ситуацій, щоб один і той самий суд виконував у справі функції двох чи більше інстанцій. Найкращим способом не допустити ситуації, коли один і той самий суд виконує у справі функції двох і більше інстанцій, вважається наділенням кожної судової ланки функціями тільки однієї інстанції.

Така побудова системи судів загальної юрисдикції з урахуванням принципу інстанційності видається оптимальною, оскільки: з одного боку, правосудність судових рішень гарантуватиметься можливістю їхнього оскарження, а з другого боку, - це оскарження не буде відбуватися безкінечно [14].

Підсумовуючи вище вказане хотілося б наголосити на таких основних моментах:

1. Поняття принципів судоустрою в Україні не закріплюється в Конституції України, а в ній же міститься чітка вказівка до того, які саме

принципи судоустрою існують. До них Конституція України відносить територіальність та спеціалізацію.

2. Принципи територіальності та спеціалізації є вимогами, які повинні бути втілені у системі судів України для всебічного забезпечення якісного і неупередженого судочинства.

3. Під принципом спеціалізації розміють певний розподіл судової юрисдикції між різними судами. Даний розподіл за єдиним критерієм поєднує галузь правовідносин та вид судочинства, що дає можливість виділяти відповідні юрисдикції у судочинстві.

4. Під принцип територіальності розуміють певне забезпечення географічної наближеності судів до людей.

5. Принципами судоустрою є основні норми, які фіксують судову діяльність при вирішенні справ різної юрисдикції, а також знаходяться в тісному зв'язку, доповнючи один одного, створюють систему гарантій правосуддя. Окрім того система даних принципів може поповнюватися новими принципами, а також конкретні принципи можуть отримувати нового значення, як наслідок розвитку держави.

1.2 Поняття і сутність спеціалізації судів

Термін та сутність спеціалізації судів зазвичай розглядається як один з визначальних і ключових принципів організації судової системи в державах, який по-різному реалізується в законодавстві більшості сучасних країн і навіть отримує належне закріплення в Конституції. Особливо в тих країнах, які безпосередньо намагаються визначити в Конституції найважливіші засади організації судової системи країни. В Україні принцип спеціалізації на пряму зафіксований в Конституції України, прощо в ній міститься відповідна норма.

Враховуючи важливість цього принципу, він вимагає комплексного науково-теоретичного розгляду, беручи до уваги як можна більш широкого кола наукової інтерпретації, уявлення і підходи вчених і практиків, у тому числі законодавці, перш ніж приймати рішення про суттєве уточнення сфери охоплення цього поняття, видової різноманітності спеціалізації судів, підстави для реалізації цього принципу в організації судової системи, а також сприяння у визначенні позитивних і негативних аспектів реалізації даного принципу.

Комплексний характер цього принципу можна розглядати і аналізувати з різних точок зору, зокрема, з гносеологічної, онтологічної, ідеологічної, формально-правової, політичної, історичної, правової та інших позицій. Принцип спеціалізації судів в різний час мав неоднозначне тлумачення, по-різному інтерпретувався різними дослідниками і отримував різні зміни в своєму правовому закріпленні.

Принцип спеціалізації є основоположним для організації будь-якої зі спеціалізованих судів, оскільки на основі цього принципу суди загальної юрисдикції спеціалізуються з цивільних, кримінальних, економічних, адміністративних справах, а також справах про адміністративні

правопорушення. Виходячи з цього, реалізація даного принципу дозволяє здійснювати правове регулювання суспільних відносин певних видів.

Відправною точкою для наукового тлумачення поняття судової спеціалізації є визначення загальнонаукової трактування спеціалізації як такої і подальше визначення конкретного значення цього терміна в рамках судової практики. Цей теоретико-теоретичний підхід послужить відправною точкою для подальших дискусій в області вирішення наукової проблеми.

Уточнення сфери застосування поняття спеціалізації у побудові судової системи, в свою чергу, передбачає уточнення визначення цього поняття, взаємозв'язку принципу спеціалізації з принципом забезпечення єдності судової системи, а також відмінності у характеристиках спеціалізованих судових органів як конкретних органів, що здійснюють правосуддя по окремих категоріях правових спорів.

Вперше концепції та поняття спеціалізації зазначав, ще Сократ та Платон. У так званому "справедливому місті", що Сократ пояснює в книзі "Республіка за Платоном", зрозуміло, що одна з основних ідей, яку він висловлює в усій книзі, є принцип спеціалізації. Принцип спеціалізації створений для створення "бажаного" міста, придатного для всіх. Це місце, де особиста свобода та творчість не цінуються, тому що вони прагнуть до Сократа, означає створювати несправедливих людей, які в кінцевому підсумку призводять до несправедливого суспільства. [15]. У республіці, Платон деталізує свою модель для ідилічної спільноти. Ця спільнота повинна бути повністю гармонійною та ефективною, спираючись на цінності колективізму та принципу спеціалізації Платона. Принцип спеціалізації Платона - це концепція, що люди, природно, підходять для однієї роботи чи іншої, і що суспільство найбільш ефективно функціонує, коли кожен зосереджується лише на тому, для чого вони підходять [16].

Незважаючи на те, що термін «спеціалізація» походить від латинських «видів», що означає вид, різноманітність і, отже, його коріння сягає минулого. Термін «спеціалізація» в сучасній формі був сформований порівняно недавно і має французьке походження від слова «спеціалізація». Він формується шляхом виділення спільних рис в окремих концепціях і має спільні риси з іншими конкретними поняттями [17, 66].

Юридичний принцип спеціалізації в побудові судової системи будь-якої держави вважається однією з фундаментальних основ (засад), які мають суттєве науково-теоретичне та прикладне значення для побудови відповідної конкретної судової системи [18, 72], даний висновок є абсолютно закономірним.

Спеціалізація часто розглядається як категорія економічного порядку. В зокрема, в сучасній економічній теорії поняття спеціалізації використовується як концентрація діяльності по задачі певного типу продукту не тільки для підприємства в цілому, але і для його підрозділів (магазинів, секцій, робочих місць).

Також вважається внутрішзаводська спеціалізація - відмінна від спеціалізації підприємств. Він здійснюється як у формі предметної, так і в технологічній спеціалізації підприємств.

Крім того, функціональна спеціалізація також розглядається в апараті управління [19]. У соціальному і трудовому контексті спеціалізація іноді ідентифікується з поділом праці, що переважає в сучасному промисловому виробництві.

У цій аксіомі вважається, що перевагою спеціалізації, як правило, є консолідація певних робіт (областей або областей роботи) відповідними фахівцями в цій галузі [20].

Варто погодитися з Д. Козаком, що тенденція спеціалізації в світі повністю відображає різноманітність людської діяльності в тій чи іншій сфері бізнесу, сприймає властиві їй особливості правового регулювання, породжені цим різноманіттям [21, 5].

З юридичної точки зору спеціалізація - це концентрація діяльності в досить вузьких напрямках; придбання спеціальних навичок і знань в конкретній галузі [22, 343]. В юридичному плані, зокрема, аналізуються процеси спеціалізації і диференціації законодавства [23, 87].

На думку І. М. Сєякіна, спеціалізація дозволяє досягти правового регулювання широким спектром гетерогенних соціальних відносин, враховувати їх специфіку, зробити їх більш впорядкованими [24, 16]. На його думку, суть предметної спеціалізації полягає в тому, що нормативні акти і правові принципи, що регулюють різноманітні прояви суспільного життя і в результаті поділу праці між ними, визначають диференціацію законодавства в цілому в різних галузях [25, 67],

Поряд з ретельним дослідженням спеціалізації і диференціації в законодавстві існують поточні дослідження з рядом проблем, а саме: диференціація і уніфікація в рамках галузевих правових дисциплін [26, 31].

У той же час в області юридичної науки поняття «спеціалізація» використовується, як правило, в аспекті формування великої системи спеціалізованих судів або в аспекті спеціалізації самих суддів. На практиці великий набір правових норм не тільки впливає на рівень спеціалізації процедурної форми, але також визначає робоче навантаження судових органів та правильність здійснення правосуддя. [27, 81].

Як зазначається в науковій літературі, тенденція системи спеціалізованих судів вважається однією з провідних особливостей організації правосуддя в сучасний період. [28] Крім того, відсутність юридичного визначення концепції спеціалізованого суду породжує безліч інтерпретацій та інтерпретацій змісту цього поняття в юридичній науці.

Зокрема, на думку В. М. Тхорячих і О. О. Голованова, спеціалізований суд є державним органом, створеним з метою здійснення правосуддя у справах, які мають свій власний предмет або суб'єкт правового регулювання [29].

В. В. Сердюк пропонує таку концепцію спеціалізованого суду: це «незалежна судова структура (незалежний тип судів), створена в системі судів

загальної юрисдикції, повноваження якої визначаються законом на основі спеціалізованої компетенції для розгляду певна категорія справ, розділена за галузями або предмету, а правосуддя здійснюється відповідно до норм відповідних галузей процесуального законодавства» [30].

З точки зору В. Руднева сутність спеціалізованих судів можна зрозуміти, порівнюючи їх з екстраординарними судами: останні формуються за певних екстремальних обставинах. Їх робота має винятковий і обмежений за часом характер. З іншого боку, спеціалізований суд відрізняє від інших судів мету своєї діяльності - розгляд певних категорій спорів (наприклад, адміністративних) [31].

О.О. Гаркуша вважає єдиною ознакою судової спеціалізації відповідним нормативним приписом в Законі про спеціалізації в окремій системі судів або про галузевої спеціалізації в рамках одного судового установи. З його точки зору, «наявність окремих приміщень не може бути ознакою спеціалізованих судів або автономії судового самоврядування або рішення судової адміністрації в цій області» [32, 37].

В цілому їх позиції засновані на тому, що стаття 125 Конституції України є всеосяжним визначенням будівництва судової системи України відповідно до принципів територіальності і спеціалізації. Вищесказане впливало з формування з урахуванням основних принципів судочинства, викладених у статті 129 Основного закону, в рамках системи судів загальної юрисдикції спеціалізованих судових органів і їх вищих судових органів.

В цілому, суд розуміється як відповідний суд з певною кількістю процесуальних повноважень. Однак цю позицію активно обговорюють вчені. Зокрема, Н. Сібілова зазначила, що факт бути прикладом є процедурної концепцією і означає кількість процесуальних повноважень суду при вирішенні судового розгляду. Автор розглядає такі обов'язкові умови для формулювання цього принципу: право учасників суду оскаржити в суді вищої інстанції; Законодавче визначення існування різних повноважень суду при розгляді або розгляді одного й того ж справи [33, 46].

Як І. Є. Марочкин вказує, що випадковість - це організація судів відповідно до необхідності забезпечення права на розгляд рішення суду судом вищого рівня. Особиста система є гарантією високої якості судочинства і забезпечує конституційне право на розгляд рішення суду [33, 101].

У свою чергу Р. О. Куйбіда виступає за позицію про те, що принцип точності використовується для досягнення двох основних цілей:

- 1) забезпечення правосуддя рішення суду;
- 2) забезпечення доступності і своєчасності рішення суду [34, 40-41].

Професор В. І. Шишкін зазначає, що елементарних є одним з принципів організації судової системи і підкреслює, що в переважній більшості країн судові системи організовані таким чином, що судові установи створюються для кожного етапу судового розгляду (екземпляри), до функціональної активності, які розглядаються тільки як один з видів проходження випадку [11, 6].

В.В. Горovenko обґрунтовує реалізацію принципу спеціалізації наступними підходами:

- 1) як елемент побудови системи судів;
- 2) як принцип організації певного судової установи.

Таким чином, згідно з першим підходом спеціалізація як принцип побудови системи судів загальної юрисдикції означає організацію певних типів судів, які є елементами цієї системи, які наділені повноваженнями, наявність яких дозволяє їм займатися справами, які є отриманих від певного типу правових відносин. Другий підхід характеризується розумінням спеціалізації в конкретному судовому установі, що означає ідентифікацію окремих суддів, які є фахівцями або спеціалізуються на розгляді певних категорій справ, пов'язаних з певним типом правових відносин. Така спеціалізація в літературі визначається як внутрішня спеціалізація суддів [35, 13].

На підтвердження вищевикладеного автор звертає увагу на той факт, що, наприклад, «класичний» принцип судової спеціалізації судів має конкретне процесуальне зміст, який повинен розрізняти судові розгляди з урахуванням особливостей предмета спору, а також розподіл в порядку, встановленому законом, окремих суддів, які розглядають справи виключно певній категорії [36, 80].

Ми вважаємо, що суть принципу спеціалізації в роботі вищого спеціалізованого суду полягає в створенні судового органу (окремих судів або вершин їх систем), що володіє компетенцією розглядати деякі види юридичних суперечок відповідно до правил відповідного судового процедури.

В контексті дослідження принцип спеціалізації можна узагальнити в процесі формування і діяльності:

- 1) щодо автономні спеціалізовані судові системи (підхід України, Німеччини);
- 2) окремі суди в рамках загальної (звичайної) юрисдикції (підхід Італії, Польщі);
- 3) тільки спеціалізовані суди адміністративного правосуддя (підхід Литви, Латвії);
- 4) недержавні установи для вирішення спорів в певних областях правових відносин (підхід Сполученого Королівства, Франція).

На рівні вищого спеціалізованого суду принцип спеціалізації проявляється також у введенні спеціалізації суддів, який здійснюється шляхом визначення спеціальними суддями спеціалізації окремих суддів, судових колегій, палат судів, для розгляду окремих категорій справ у межах відповідної судової юрисдикції.

У витоків створення спеціалізованих судів стоять судді та прокурори, які вважали, що терапевтичний підхід до вирішення правопорушень необхідний для зменшення повторного правопорушення та підвищення громадської безпеки. Тому корисність спеціалізованих судів полягає в тому, що вони намагаються вирішити саму суть проблеми. Це допоможе уникнути проблеми для відповідача або спільноти. Судді, практики відповідного правосуддя та

державні служби співпрацюють та уважно стежать за справами, щоб досягти сприятливого результату.

Спеціалізовані суди, як правило, створені та організовані за одним із трьох основних принципів:

1. Орієнтація на вирішення проблем - намагається вирішити проблему, орієнтуючись на основні питання. Такий підхід часто покладається на реабілітацію для виконання свого завдання.

2. Другим керівним принципом є співпраця. Він закликає учасників процесу та інших учасників працювати разом, щоб вирішити дану проблему. До них можуть входити судові розпорядники, судді, адвокати, наглядові агенції, постачальники певних послуг та члени громади.

3. Третій підхід - підзвітність. Він закликає до дотримання всіма зацікавленими сторонами - відповідачами, сторонами в судовій залі, державних та соціальних служб - шляхом відстеження ефективності та результатів.

Даний суд вбачає свою відповідальність як у судовому, так і в громадському середовищі. Тому вищезазначені принципи окреслюють спільний та інтенсивний характер спеціалізованих судів, тим самим підкреслюючи їх корисність як вирішуючі проблеми. Він закликає до дотримання всіма зацікавленими сторонами - відповідачами, гравцями в залі суду, агентами соціальних служб - шляхом відстеження ефективності та результатів. Він бачить свою відповідальність як у судовому, так і в громадському середовищі. Тому вищезазначені принципи окреслюють спільний та інтенсивний характер спеціалізованих судів, тим самим підкреслюючи їх корисність як вирішуючі проблеми.

Питання про те, чи потрібна спеціалізації, скільки спеціалізованих судів потрібно сучасній судовій системі, обговорюється в багатьох правових системах. Деякі з яких мають давню традицію суддів широкого профілю.

Збільшення складності сучасного суспільства і виникнення нових правових полів, в яких домінують принципово технічні схеми, можна побачити як досконале обґрунтування для утворення спеціалізованих судів. Виник новий масив складних справ, що піднімають складні питання для закону. В свою чергу спеціалізовані суди могли б також сприяти рішенню проблем, що зачіпає різні правові системи, а саме зменшенню навантаження, що обтяжують звичайні суд. І все ж судова спеціалізація може також мати суттєві недоліки: інші небезпека "ізолюваності" спеціалізованих судів, тенденція до самоізоляції усередині обмежених меж питань, що входять в їх компетенцію.

Спеціалізація судів, як правило, вважається важливою ініціативою з реформування розвитку успішної судової системи. Судова спеціалізація вважається корисною навіть для розв'язання більш широких проблем розвитку, таких як необхідність більш ефективного доступу забезпечення дотримання законодавства, поліпшення інвестиційного клімату або більш адекватного захисту навколишнього середовища.

Дослідження, проведені в Сполучених Штатах, Австралії та інших країнах, показали, що спеціалізація може бути корисна для поліпшення обробки

більш складних справ, що вимагають спеціальної експертизи закону. Таких як в банкрутство, або відноситься до навколишнього середовища, чи психологічні проблеми із здоров'ям. В таких випадках, повинні бути розглянуті по-різному, щоб краще відображати потреби конкретної групи сторін суду, наприклад бізнес-справи або сімейні справи.[37]

Однак ці дослідження також вказують на деякі недоліки. Наприклад, особливу увагу, і виділення додаткових ресурсів може призвести до сприйняття, що суд надає пільгові «послуги» бізнес спільноті, а не звичайним громадянам.

У деяких випадках були створені спеціальні суди, коли робоче навантаження фактично не виправдовувало додаткові інвестиції. У зв'язку з чим виникають питання про те, чи можна було б краще використовувати ресурси щодо поліпшення діяльності суду. В інших випадках зазначалося, що судді, які працюють тільки одним типом справ може озглядати справи із глибоким розумінням, але вузька експертиза, може обмежувати їх фокус і вести до обмеженого погляду на закон.

Спеціалізація судів є швидко зростаючою тенденцією в Сполучених Штатах, Європі та багатьох інших країнах регіони світу. Однє недавнє дослідження показало, що станом на вересень 2010 року налічувалося близько 360 суди і трибунали в місці по всьому світу, з більшістю з них, створених в попередньому п'ять років. [38] А дослідження 2012 року, проведене каталогізованим міжнародним інститутом інтелектуальної власності, показало появу спеціалізованих судів з прав інтелектуальної власності в 90 країнах Азіатсько-Тихоокеанського регіону, Європі, на Близькому Сході і в Північній Африці, тропічній Африці, Північній і Південній Америки, і Карибський. [39] Створення спеціалізованих сімейних судів і зростання числа терапевтичних судів також були задокументовані в усьому світі. [40] Деякі стверджують, що основною причиною такого розвитку подій є зростаюча спеціалізація права і зростаюча складність тим. [41]

Інші посиляються на ряд переваг, які приносить спеціалізація, таких як більш ефективні процеси, більш глибоке розуміння закону і рішення суду про сторони та їх оточення судьями. Хоча є докази підвищення ефективності і навіть дієвості в досягненні цілей, таких як, наприклад, зниження рецидив злочинів у певних обставинах. [42] Дані результати вимагають правильних умов, і доказів підтримати інші претензії, особливо, що створення спеціального господарського суду покращує інвестиційний клімат в країні досить неоднозначний.

Спеціалізація суддів зазвичай означає, що судді володіють спеціальними знаннями в особливій області права. Більш конкретно, це також означає, що окремі види судочинства дещо інакші, можливо, навіть окремі від інших. У той час як спеціалізація в цьому сенсі зростаюча тенденція, вона не нова і багато прикладів судової спеціалізації в усьому світу і у різних правових системах.

Суди, які розглядали конкретні кримінальні злочини, були описані ще у Стародавньому Римі, [43] і суди, що спеціалізуються на морському праві в

Англії, 14 століття. [44] У Сполучених Штатах прикладом може слугувати спеціалізований суд Делаверського канцлерства. [45] Інші приклади включають «conseils des prud ' hommes» (суди по трудових спорах) створені в 1806 р. у Франції. [46] Суди у справах неповнолітніх в Іллінойсі в 1899 року [47] створення спеціального суду по трудових спорах в Данії в 1910 році, [48] А також Шведські водні суди в 1918 році.

Сьогоднішня зростаюча тенденція до спеціалізації суду спостерігається по всій земній кулі, з деяким окремим відмінностями між правовими системами і регіонами. Історично сформувалась більш широка система спеціалізації в у багатьох країнах цивільного права. У країнах загального права традиційний підхід створення судів загальної юрисдикції, характеризується юрисдикцією в поєднанні з більшою місцевою гнучкістю при визначенні діяльності суду, призводить до великої різноманітності спеціалізованих судів.

Ступінь спеціалізації в будь-якій системі має тенденцію до зростання відповідно економічного розвитку і розвитку правової бази. Той факт, більш складний і специфічний правова база стає і більш витончене економічне навколишнє середовище, великий дзвіночки для спеціалізації.

Хоча спеціалізація може також бути результатом Конституційної вимоги, найчастіше це пов'язано з конкретними потребами або вимогами, з зовнішніх по відношенню до судів джерел, які необхідно ретельно вивчити, щоб визначити, чи спеціалізація корисною, і якщо так, то яка форма або модель спеціалізації буде найкращою.

Навіть юридичні вимоги до створення спеціалізованих судів (таких, як суди у справах неповнолітніх або у сімейних справах), як правило, результат зовнішнього попиту іноді підживлюється незадоволеністю тим, як приватні випадки обробляються або прогрес. Часто прагнення до змін є результатом досліджень, які окреслюють особливі вимоги, які не дотримуються судами або пояснюють, чому розгляд деяких справ займає більше часу, ніж вони повинні, або від економічних або громадських тенденцій, які передбачають необхідність спеціалізації процесів.

Як зазначено в доповіді, опублікованій робочою групою Консультативної ради Європейських суддів (CCJE) в березні 2012 року, "основною причиною судової спеціалізації є збільшення спеціалізації права і зростаюча складність справ." Консультативна рада також вказала, що прагнення до спеціалізації може бути як внутрішнім, так і зовнішнім (суспільний попит, що вимагає, щоб судді продемонструвати кращі експертні знання та ефективність). А також, що спеціалізація суддів все гостріше відчувається потреба у зв'язку зі спеціалізацією адвокатів і прокурорів. [41]

Прихильники спеціалізації зазвичай стверджують, що спеціалізовані суди мають три переваги:

1. По-перше, це підвищення ефективності. Спеціалізовані процедури і персонал в суді, які добре розбираються в цих випадках призводять до впорядкування операцій і більш ефективної обробки судових спорів. Перенаправляючи відповідний клас справ в спеціалізовані суди, тягар

зростаючого навантаження у звичайних судах буде скорочений, що також позитивно позначиться на їх діяльності.

2. По-друге, судова влада фахівців призводить до більш якісних рішень, особливо в складних області правового регулювання. Їх більший досвід і знання приведуть до кращих рішень, кращих результатів для сторін в судовому процесі та більшій задоволеності користувачів.

3. По-третє, створення спеціалізованих судів з винятковою юрисдикцією в певних областях підвищить однаковість рішень в цих областях, сприяючи тим самим підвищення передбачуваності і довіри до судів і, можливо, зниження числа апеляцій.

Світовий досвід і суд навколишнього середовища Нового Південного Уельсу в Сідней Австралія підтримує вимогу про підвищення ефективності та якості прийнятих рішень. [49] Спеціалізованих суди, створені для розгляду різних типів справ залежно від складності, мета та швидкої обробки справ. Наприклад, перші прискорені суди з наркотиків в Сполучених Штатах, є ще один приклад, що підтверджує припущення про те, що спеціалізація може призвести до підвищення ефективності, особливо, якщо це одна з цілей спеціалізації та присутня орієнтованість саме на цей аспект. [50]

Є й інші приклади, які показують, що спеціалізація може підвищити ефективність і, можливо, поліпшити рішення. Але наголос на більш широкому питанні розвитку, який може пробудити створення спеціалізованого суду, можливо, не буде досягнуто. Приклад Танзанії 2005 року, створений комерційний суд країни не зробив ніякого впливу на діловому кліматі. Це не повинно стати сюрпризом, однак, враховуючи, що бізнес спільнота не вважає, що суди мають важливе значення для його прийняття рішень, і що тільки обмежена кількість підприємств коли-небудь знадобиться, щоб використовувати цей суд. [51] Інші дослідження ставлять під питання цінність розвитку великої судової експертизи з спеціалізованого предмету питання, або принаймні запропонувати обережність, щоб обмежити очікування, пов'язані зі значною якістю удосконалень.

Деякі дослідження стверджують, що спеціалізовані суди тільки дублюють роботу інших експертів (наприклад, технічні експерти або постачальники соціальних послуг і лікування) без додавання додаткових ефективних переглядів рішень.[52] Дослідження, які порівнювали прийняття рішень досвідчених спеціалізованих судів з патентних справ, наприклад, менш досвідчені, не показали різниці в якості прийнятих ними рішень, говорить про те, що довгострокова спеціалізація в одній області може бути небажаною.[53] Знову ж таки, інші дослідження показали, що рішення судів, які отребують істотних знань в конкретній предметній області, як правило, більш високо цінуються сторонами в судовому процесі, що є важливим міркуванням. [54]

Існує також деякі свідчення того, що спеціалізація може мати негативні наслідки. До них відносяться обмеження ресурси, доступні для загальних судів, надання пільгового режиму для окремих випадків, які розглядаються в

спеціалізованих судах і можливий вплив суддів із занадто вузьким поглядом на питання, яким займається суд.

Є побоювання, підкріплені доказами з деяких досліджень, [55] що, починаючи з суддів, адвокатів, експертів та інших суб'єктів, які беруть участь у судових розглядах по справах, що розглядаються спеціалізованими судами, як правило, буде невеликою групою в кожній юрисдикції. Судді стануть дуже знайомі з усіма учасниками даного судового процесу, що веде до більш неформального і стає потенційною преференцією взаємодії, збільшуючи тим самим небезпеку корупції. [56] Інші відзначають, що занадто добре знання сторін може також призвести до упередженості в рішеннях суддів. Чим менше юрисдикція, як вважається, тим вище ризик бути занадто "близькими" до сторін, які звертаються до спеціалізованих судів.

Ті, кого турбує негативний вплив спеціалізації на якість прийнятих рішень, також відзначають цінність «суддів-неспеціалістів», які привносять ширший досвід у спеціалізовані справи, такі як економічні та соціальні наслідки винесених рішень. [57] Інші вважають, що спеціалізація може призвести до втрати зору, у вигляді завищення або заниження актуальності і впливу спеціальних правових питань.

Було також відзначено, що відсутність загальних знань і досвіду закону в міру його розвитку можуть мати негативні наслідки для кар'єрної мобільності і загальної компетентності суддів та інших працівників. Іноді, здавалося б тривіальні питання, такі як відносний статус і значимість суддів у спеціалізованих судах, може стати джерелом невдоволення серед самої судової влади.

Інша проблема - це додаткові ресурси, необхідні для створення спеціалізованих судів. Окрім того необхідність переконатися, що вся судова система працює добре, а не тільки спеціалізовані суди, які можуть обслуговувати тільки певні групи користувачів суду. Іноді створення спеціального суду для однієї проблематики може бути менш ніж достатнім швидким вирішенням більшої проблеми.

Рішення про вдосконалення обробка одного типу спорів може бути спочатку добре виправдана. Якщо потреба велика, вплив досвід спеціального суду може бути значний, а також послужити основою для більш широких майбутніх реформ в цілях поліпшення у всіх судах. Але якщо зміни принесуть користь тільки невеликій групі, позитивні результати не переносяться позитивних результатів, інвестиції стають сумнівними.

В організаційному плані необхідно вирішити багато питань для забезпечення того, щоб спеціалізовані суди були конкретними тільки щодо типу, а й до способу розгляду справ. У зв'язку з цим деякі експерти критикують можливість того, що спеціалізовані суди можуть здійснювати неправомірні повноваження, щодо розвитком права в своїх областях спеціалізації. Особливо якщо це спеціалізований суд видає кілька ексцентричне тлумачення більш загальних правил. Таким чином, зокрема важливо, щоб спеціалізовані суди

створювалися без шкоди для правових вимог, або необґрунтованого обмеження прав сторін в ім'я більш ефективної розгляду справ.

Відображаючи аналогічні заклопотаності, висловлену в ряді країн, Консультативна рада Європейських суддів (CCJE) у своїй доповіді за березень 2012 року, позначені межі і небезпеки спеціалізації:

- ризики для незалежності і неупередженості судді (в результаті фамільярності зі сторонами або їх адвокатами);
- ризик втручання з боку виконавчої влади та адміністрації, які можуть бути не згодні з рішеннями в загальних судах, а отже, прагнути до різних результатів через спеціалізований суд;
- небезпека для єдності судової влади;
- потенційна нерівність у доступі до правосуддя в можливостях мати фахівця з кожного питання;
- заклопотаність з приводу того, що через складність конкретного питання і розвиток права, спеціалізовані судді більше не матимуть знання інших напрямків, що виходять за рамки власної спеціалізації. Важлива ланка, яка буде втрачена, якщо всі їх роботи і освіта відокремлена від загальних судів;
- ризик того, що роздробленість діяльності судді і знання закону можуть фактично привести до зниження якості рішень в довгостроковій перспективі;
- ризик втрати гнучкості в розвитку права, якщо судові рішення завжди доставляється тим самим обмеженим числом осіб. [58]

При прийнятті рішень на користь або проти спеціалізації в різних формах, ці питання повинні бути ретельно розглянуті і відображені при виборі підходу, моделі і стратегії спеціалізації. Те дослідження, які були проведено для визначення впливу спеціалізації, підтримуює ідею про те, що можна досягти більшої ефективності та кращого розуміння предмета, що підвищує довіру до вирішення.

Існує також де-які сумніви в тому, що судді повинні мати достатньо розуміння предмета для розуміння інформації, представленої сторонами та іншими експертами учасниками справи. Таким чином, цінність спеціалізації як такої не ставиться під сумнів, а скоріше ставиться під сумнів застереження, що спеціалізації можна досягти багато. А отже, вартість і потенційні недоліки повинні бути ретельно зважені для прийняття рішення, щодо спеціалізації.

При продовженні спеціалізації береться і вибирається конкретна модель. Судова спеціалізація може приймати різні форми. Обрана модель повинна відображати вагу основних проблем, місцеві умови, особливо кількість справ даного типу, бути орієнтована на спеціалізацію і зовнішній попит. Чим вище кількість випадків, що вимагають спеціального звернення, тим виправдання для інвестування в нього.

В рамках кожної з цих моделей спеціалізація може приймати різні форми, включаючи:

- Конкретний випадок або конкретну тему, така як кримінальні, комерційні або земельні питання, або спеціальні під категорії, такі як сім'я, банкрутство, корупція, або наркотики ;
- Певна група користувачів, наприклад, торгові банки, неповнолітні, іммігранти або корінні групи;
- Конкретний етап процесу, що відноситься до винесення вироку або примусового виконання рішень судів;
- Конкретний географічний район в межах юрисдикція суду, наприклад плеємних судів або суду спільноти;
- Конкретна додаткова послуга вимога, як суди сім'ї та лікувальні суди.

Аналіз вище зазначених думок та позицій дозволяє критично підійти до своїх суджень і сформулювати свою власну наукову позицію на основі критичного розгляду цих думок:

1. Кожен державний орган, в тому числі спеціалізований суд, призначається для врегулювання або вирішення певного числа справ. Таким чином, ці атрибути можна віднести до кваліфікаційних особливостей самого спеціалізованого органу.

2. Специфіка суб'єктно-об'єктного складу правового регулювання, також не вносить чіткості в розуміння ситуації. Тому як не надає відповіді на поставлене раніше питання відносно специфічності, бо зазвичай кожна справа, що підлягає судовому розгляду містить характеристики суб'єкту та об'єкту притаманні тільки їй.

3. Поняття спеціалізованого суду через категорію спеціалізованої компетенції містить набагато більше питань ніж самих пояснень. Так як залишається зовсім не зрозумілим у чому саме полягає "спеціалізованість" відповідної компетенції.

4. Реалізація принципу спеціалізації судів шляхом формування підсистеми спеціалізованих судів знаходить своє втілення функціонального розподілу повноважень у судовій системі. Завдяки такому розподілу судова система прагне зосередити зусилля на вирішенні відповідних органів певних категорій правових спорів в рамках відповідних типів правових відносин.

5. Спеціалізація судової влади є принципом її будівництва, організаційно-правовою формою реалізації якої є створення, з одного боку, спеціалізованих судів, а з іншого - спеціалізованих рад (палат і тому подібного) в самих судах. У цьому контексті спеціалізація судів (судова система) не обов'язково пов'язана зі створенням спеціалізованого суду.

6. Підводячи підсумок хотілося б також зазначити, що спеціалізація судової діяльності є багатогранним принципом. Позитивний потенціал, якої може і повинен реалізовувати поряд та в тісній взаємодії з іншими прогресивними принципами організації судової системи держави та судового процесу в процесі вирішення комплексу питань, що стосуються судової системи, судового процесу та організація діяльності суддів в державі.

7. Спеціалізовані судді та суди є зростаючою тенденцією в усьому світі, так як зростає складність закону та попит на більш швидкі і якісні судові

послуги. Добре продумані судові процеси, які відображають потреби конкретних типів справ і сторін, що беруть участь і які обробляються добре кваліфікованими і знаючими суддями і персоналом, вимагають спеціального підходу і досвіду.

8. Але спеціалізація - це не завжди відповідь. Попит на менш громіздкі судові процеси від зацікавлених сторін, таких як бізнес - спільнота, може бути цілком виправданим. О крім того також вказувати на те, що судова система потребує більш загальному перегляді.

Деякі міжнародні показники, такі, як доповідь Світового банку "Ведення бізнесу", визнають, що спеціальні комерційні суди, як правило, корисні для задоволення потреб бізнесу спільноти і дають додаткові можливості країнам з такими судами. Це створює стимул для країни, які хочуть досягти успіху та створити спеціальний комерційний суд. Навіть якщо необхідність в ньому може бути не виправдана після розгляду справи обсягом і вартістю залучення.

Існують й інші випадки, коли країни створювали спеціалізовані адміністративні суди або спеціальні суди інтелектуальної власності в одній великій країні, де встворення судів було обґрунтовано в окремих регіонах, але не по всій країні. В результаті довготривалого розподілу ресурсів в галузі права, не вимагали їх, тим самим перекачуючи найважливіші ресурси з інших сфер, які вимагали уваги. Ясно, що гарне розуміння типу і моделі, які насправді будуть необхідні в різних місцях. Обрання відповідного типу, чи моделі необхідно починати з виду спеціалізації, який був би корисний до всієї системи і всіх користувачів.

9. Тільки якщо всі або більшість із цих питань призведуть до висновку про те, що судова спеціалізація однієї форми. А саме формою необхідною і доцільною для вирішення основних проблем та вимог поліпшені послуги, що повинні зосередити увагу на спеціалізації. Але у той же час, необхідно відстежувати, чи досягає спеціалізація бажаних результатів. Відповідні висновки слід використовувати не тільки для подальшого коригування будь-яких спеціальних судових дій, але і для поліпшення роботи судів в цілому.

1.3 Історичні витоки спеціалізації судів та становлення спеціалізованих судів в Україні

Для повного розуміння концепції принципу спеціалізації судів, можливості та проблематику даного питання, необхідним є повноцінний розгляд та аналіз ретроспективи, створення та становлення спеціалізованих судів як таких на території України.

Організація системи судів у кожній країні обумовлена історично. Відносно України найпершими проявами, щодо створення спеціалізованих судів на її теренах, задоцільне на нашу думку буде вважати, створення домінеальних, церковних та третейських судів наприкінці Х сторіччя. Вище наведені суди, зокрема церковні суди, можна вважати свого роду першими створеними спеціалізованими судами, так як перші церковні суди, розглядали винятково церковні справи. Проте невдовзі вони були наділені й компетенцією

в справах світських. Документом, підтверджує їх функції в даному випадку як спеціалізованих є Церковний статут Володимира, і Церковний статут Ярослава [59, 87]. Доменіальний суд – це суд землевласників над феодално-залежними особами, які проживали на їхніх землях, створення їх результатом посилення феодалних інститутів [59, 88].

Що ж до часів пізнього Середньовіччя, взаємовідносини в частині влади й судоустрою на українських теренах зазнали істотного впливу зовнішніх чинників. У 1349 р. Галичина була приєднана до складу Королівства Польського - спочатку як особисте вотчинне «посідання» польського короля Казимира III [60, 18] та мала свою територіальну адміністративно-правову автономію. Відносно даного адміністративно-територіального поділу на воєводства і були створені станові шляхетські суди із відповідними спеціалізацією на земські, гродські та підкоморські суди. До кола справ, що розглядали земського суду належали майнові спори, спадкові справи, грошові справи, за виключенням справ, що підпадали під юрисдикцію двох вищезгаданих судів [61, 27]. Кримінальні справи шляхти розглядали гродські суди як державні суди першої інстанції. Гродський суд сформувався у Королівстві Польському через еволюцію судових повноважень старост у XIV ст. Іноді він так і йменувався - «старостинський суд». Староста виконував правоохоронні функції в своєму повіті, внаслідок чого для забезпечення правопорядку дістав і судові повноваження [62, 32]. Водночас почав формуватися підкоморський суд, що зумовлювалося зростанням кількості конфліктів, які виникали в процесі землекористування. Перші акти, які засвідчують, що підкоморій від імені короля виконував роль межового судді, походили з мало- польських територій і датуються 1362 і 1381 роки [63, 337-338].

Судова діяльність у Запорізькій Січі не була чітко відокремлена від військово-адміністративної, що зумовило її особливості. Основною причиною створення системи судів на Запорізькій Січі був еконічний фактор, хоча і вплив польсько-литовських війн та західно-європейських правових джерел теж був.

Із 1648 року утворена система державних органів наділялених судовими функціями. Найвищу судову владу в державі мав гетьман. Першою та найвищою судовою інстанцією для вищих посадових осіб був Генеральний військовий суд. Нижчими ланками судової системи були сільські, сотенні і полкові суди та домініальні (панські) суди, що здійснювали судочинство за суб'єктною ознакою.

В період Гетьманщини були створені магістратські суди, які існували в містах із Магдебурзьким правом, щодо непривілейованих міст то там діяли ратушні суди. Також створено кілька різновидів спеціалізованих судів з відповідною компетенцією:

- духовні – приймали участь у справах церковних служителів, а також розглядали окремі категорії цивільних справ населення;
- цехові - для вирішення внутрішніх конфліктів членів цеху;

- суд грецького Ніжинського братства - справи із участю осілого населення у м. Ніжині (грецьких купців та їх челяді);
- ярмаркові – їх юрисдикцію складали справ, які стосувалися правовідносин, що склалися при проведенні ярмарків;
- митні – винесення рішень справах пов'язаних із митними зборами та торгівлею;
- третейські – вирішували справи цивільної та дрібної кримінальної юрисдикції.

Період 1648-1783 р.р. був визначений існуванням першого українського державного утворення з елементами військової козацької республіки. Судова система часів Гетьманщини будувалася, виходячи з суб'єктної компетенції, але надалі для неї стало властивим створення судових установ і за галузевою ознакою, про що свідчить діяльність митних та підкоморських судів[64].

Розвиток судової спеціалізації в історико-правовій сфері було обумовлено певними відповідними соціальними та політичними змінами, що стали результатом введення владою заходів, щодо поліпшення судових розглядів. Основою розвитку судової спеціалізації стали суди так званої комерційної спеціалізації, що носили назву комерційних судів. А саме, в 1808 році, в Одесі (в 1819 році - Феодосія, а в 1824 році – Ізмаїл) був заснований перший комерційний суди. Дані суди діяли на підставі загального положення «Про застосування Комерційні суди в Російській імперії», а також Комерційній хартії судового розгляду та Статуту цивільного судочинства [65].

Для системи судів Галичини, яка входила до складу судової системи Австро-Угорської імперії, характерним був поділ судової влади на три типи:

- шляхетську;
- духовну;
- міщанську.

Окрім того існували військових суди. Поетапним був перехід від спеціалізації судової системи за суб'єктивним критерієм до галузевої спеціалізації із причини розвитку економіки та збільшенням виробництва. З'являється разом з тим потреба так званих фінансово-промислових судів. Першим яскравим прикладом спеціалізації стала трирівнева система військових судів(1852 р.), вона була побудована на основі централізації, найвищим її рівнем став Верховний військовий трибунал.

В цілому, спеціалізоване правосуддя на території сучасної України було засновано на засадах суб'єктної та галузевої юрисдикції. Воно базувалося як на національній правовій базі, яка регулювала діяльність судів Запорізької Січі, так і на законодавстві Російської імперії, Австро-Угорщини та Польщі, що призвело до здійснення правосуддя судами Гетьманщини і Галичини.

Особливим стало введення в Російській імперії в 1864 реформи, що стосуються питань судоустрою та правосуддя. Згідно із «Устрою судових установлень» влада в судах належала мировим суддям, з'їздам мирових суддів, судовими палатами і Сенату. Для перегляду судових рішень у цивільних і кримінальних справах в Сенаті створені касаційні департаменти. Законом

визначені випадки, коли "загальні збори" скликалися з числа суддів відповідних відомств, а "для прийняття рішення про підсудність між судовими та виконавчими органами, а також в інших випадках, передбачених статутами цивільного та кримінального судочинства, створювалося єдине присутність першого і другого касаційних управлінь" [66, 135].

Погляди російських властей на розвиток торговельних портів, відсутність ефективного судового вирішення спорів були реалізовані через єдину системи господарських судів в Російській Імперії та на основі єдиних критеріїв розподілу, організації чи формування їх компетенції. Таким чином у 1832 були прийняті Загальні положення про заснування арбітражних судів і Положення про судочинство. Але незважаючи на специфіку автократичних поглядів на політичний устрій імперії, зазначений нормативний акт містив положення, які передбачали поступове злиття всіх існуючих господарських судів в одну організаційну систему. У 1835 році було прийнято Положення про Одеський господарський суд, компетенція якого на Пересип, Молдаванку та 12 сіл [67, 27-32].

Згідно з положенням, до складу арбітражного суду входив голова, старший член і ще три члени. В. С. Балух, стверджує, що аналіз діяльності комерційного суду показує, що характерною особливістю останнього, порівняно із па- нуючими у загальних судах «паперовими» процесами, було застосування паралельно з письмовим судочинством усного з його оперативністю та відсутністю формалізму. Вибір же форми процесу повністю залежав від бажання позивача [68, 14].

Впровадження судових тенденцій Європи на території Російської імперії, зміцнив її sudoустій. У 1865 році була організована комісія зі складання Статуту господарського виробництва, яка дійшла висновку, що доцільним буде ліквідувати господарські (комерційні) суди. Наслідком стало те, що на початку Першої світової війни господарські суди функціонували в окремих регіонах (в Санкт-Петербурзі, Москві та Одесі).

На Лівобережжі України після ліквідації в 1781 р. полкової сотні була введена система управління Російською губернського адміністративного устрою. Після проголошення Маніфесту про приєднання Правобережжя до Росії у 1793 році, судова система України набула частково регіонального характеру. В окремих губерніях структура судів будувалася на основі російської моделі. У цей період господарський суд Одеси займається вирішенням спорів пов'язаних зі зверненням векселів, торговельних спорів та інших [69, 53].

Поряд із тим на правому березі України була введена польська судова система. Є окружні, магістратські та ратушні суди, апеляційні суди яких є головними судами (департаменти у цивільних і кримінальних справах). На лівому березі вищим судом був Загальний суд, що складався з цивільного та кримінального департаментів, кожен з яких мав призначуваного російським урядом головного суддю, двох радників і п'яти засідателів, обраних дворянством на трирічний термін [70, 305].

Вирішальним визнається проміжок 1917-1921 роки, який зумовив державність майбутньої України. У 1917 року був створений проект закону, який фіксував тимчасовий Генеральний Суд, його дія мала тривати до скликання Установчих зборів. В цьому документі було зазначено, що загальний суд складається з 3-х департаментів: цивільного, карного й адміністративного "... і виконує по всій Україні всі функції, які досі належать урядовому Сенату у справах судових та справ нагляду за судовими установами та особами судового департаменту" [71]. В Україні були нормалізовані судові інститути адміністративної юстиції в перше за всю історію. Це мало вплив на діяльності адміністративних суддів, хоча документальні докази їх функціонування, на жаль, втрачені [72, 18-22].

Адміністративний відділ Загального суду вів судочинство відповідно до норм дореволюційного законодавства Російської імперії. Таким чином, судова система Центральної Ради в контексті своєї спеціалізації було представлено арбітражними судами та судовими органами адміністративної юстиції. Нестабільність і ведення військових дій змусили Центральну Раду у 1918 році ввести посади головних губернських комендантів, які мали право формувати військово-революційні суди. Дані суди вели кримінальне переслідування згідно інструкції Військово-революційного суду. Компетенція цих судів поширювалася також на військовослужбовців і цивільних осіб у випадках вбивств, підпалів, зґвалтувань, грабежів, грабежів. Цим документом встановлювалося, що розгляд у Військово-революційному суді може початися тільки за пропозицією головного губернського коменданта [73].

В даний проміжок було підмінено судову владу, військовою із своїми конкретними повноваженнями. Пізніше під час загострення військово-політичної ситуації виникла необхідність в організації військових судів, що у квітні 1918 року було підтверджено наказом Центральна рада "Про військові суди. У Києві створюється Військовий суд, юрисдикція якого поширювалася на всі справи, що виникли в Правобережній Україні. Цей же суд був заснований у м. Катеринослав для розгляду справ, що виникали на території Лівобережної України. Для розгляду правопорушень, вчинених військовослужбовцями в рамках дислокації підрозділів, утворюються штабові та вищестоящі штабові суди, підвідомчі Вищому військовому суду [74].

29 квітня 1918 року Центральна Рада прийняла Конституцію Української Народної Республіки, в якій окремий розділ присвячений організації судової системи [75]. Було встановлено, що "судова влада в рамках цивільного, кримінального та адміністративного законодавства здійснюється виключно судовими органами" (ст. 58). Відповідно до статті 62 Конституції Верховний суд Республіки у блчі був визначений в загальному суді УПО, який складався з рад, що обираються Національними зборами строком на п'ять років. Загальний суд був для вас лише касаційною інстанцією для всіх судів і не виконував функції адміністративної влади [76, 49-56].

Розвиток політичних подій для Центральної Ради було сформовано таким чином, що 29 квітня 1918 року в Києві на з'їзді хліборобів України

П. Скоропадського було обрано гетьманом України. Що викликало невдоволення заможних верств населення, які вимагали відновити приватну власність і закінчити революцію. Підчас існування Гетьманщини та із перебуванням німецько-австрійських окупаційних військ в Україні, пов'язаний вплив на функціонування судової системи. Справедливим було зауваження Л. І. Фесенко, із цього приводу, відносно того, що втручання союзників у судову владу боло значним та знайшло відображення в діяльності військових судів, які фактично представляли судову владу тоді [77, 35].

П. Скоропадський затвердив закон "Про утворення Державного сенату", у липні 1918 року [78]. Даний суд складався із трьох загальних судів:

- адміністративного;
- цивільного;
- кримінального.

Також у Сенату був обов'язок суду касаційної інстанції. В цілому повноваження Державного Сенату визначалися нормами колишнього російського законодавства. Закону "Про Судові палати і Апеляційні суди" від 8 липня 1918 року та постанови Ради Міністрів від 14 та 21 липня 1918 року про підвідомчість справ суддям є явним тому підтвердженням. Примітно, що судові органи нижчих щаблів та і не були створені.

30 травня 1918 Рада Міністрів ухвалила Закон "Про військову юрисдикцію". Згідно з його положеннями, військовий суд має юрисдикцію щодо справ, пов'язаних з військовослужбовцями, а також цивільними особами в разі їх неявки на призов на військову службу, в навчальні табори для мобілізації. До компетенції військових судів також входили справи проти жителів ворожих територій, захоплених під час війни [79].

З метою реалізації положень Закону від 21 червня 1918 року. був прийнятий закон "Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію", згідно з якого військові суди були розділені на вищі і штабні [80]. Так, у грудні 1918 року військове судочинство стало домінуючим в Україні, а військові суди Гетьманщини отримали загального та спеціальну юрисдикцію [81, 38].

З утворенням 14 листопада 1918 року. Директорія Української Народної Республіки розпочала новий етап державотворення. Управління в галузі судової будівельно намагалися відродити качки групи Центральної Ради та відновити функцію формування суддівського корпусу, сформовані в ході своєї діяльності. Водночас нестабільна військово-політична ситуація фактично перекреслила реалізацію цих заходів і викликала формування військово-польових судів, до компетенції яких входило військове керівництво [82].

Відповідно до закону від 24 січня 1919 року. поновлено роботу Київського апеляційного суду і надано право Одеському апеляційному суду розглядати скарги на рішення Одеського господарського суду [83]. Проте утиснення з боку військових судів, підпорядкованих військовому командуванню, викликала зниження частки важливості цивільного судочинства [82].

Що ж до періоду із 1920 по 1950 роки, то на даному етапі існувала потреба утворенні відомчих судів. Дані суди мали на меті підтримку в побудові об'єктів народного господарства. Ними виступали військово-транспортні, залізничні суди та інші. Поряд із вище згаданими судами функціонували, такі суперечливі демократичному устрою нашого часу «двійки», «трійки», особливі наради та спеціальні колегії НКВС. Тоталітарний режим того часу впоній мірі недотримувався принципів утілення судоустрою, про що свідчить винесення рішень даними судами.

В Україні час після війни характеризується розвитком та поліпшенням процеуального законодавства у напрямку поновлення демократичних інституцій судової системи. У 1960 роках починається створення ряду кодексів, зокрема Кримінального, Кримінально-процеуального, Цивільного та Цивільного процеуального кодексів УРСР. Окрім того прийнятий Закон УРСР “Про судоустрій Української РСР” від 5 червня 1981 року. Важливою характеристикою даного періоду буде створення інституту оскарження дій та бездіяльності органів державного управління та їх службових осіб. Указ Президії Верховної Ради УРСР “Про внесення змін і доповнень до Цивільного процеуального кодексу Української РСР” від 25 квітня 1988 року фіксують вищевказані положення.

Таким чином з урахуванням усіх вище вказаних Історичних фактів, що сприяли становленню спеціалізованих судів на теренах сьогочасної України, можна зробити наступні висновки:

1. Перші прояви створення спеціалізованих судів спостерігається в кінці Х століття. У ретроспективному розгляді розвитку та впровадженню спеціалізованих судів на теперішній території України можна виділити шість етапів.

2. На першому етапі запровадження діяльності с спеціалізованих судів можна розглядати на прикладі комерційних судів Росії, військових судів УНР, ЗУНР, Директорії та Гетьманату, фінансові суди Галичини та адмінсуду Великої Румунії і УНР.

3. Другим етапом розвитку є початок створення судів у Радянському соїзі. Його особливостями був певний ухил до революційності, суди підпорядковувалися радам та існували окремі військові суди.

4. Третій етапі перехід до нової економічної політики спонукав до створення спеціалізованих установ, як правило, відомчого спрямування, а початок відбудови господарства, курс на індустріалізацію та потреба забезпечення транспортних комунікацій мали наслідком створення спеціалізованих судів різної компетенції, що свідчить про перехід від спеціалізації за суб'єктом судочинства до галузевої спеціалізації. Водночас період 1930–1950 років характеризується створенням квазісудових органів репресивного спрямування (особливі наради, так звані двійки, трійки).

5. Із 1960 року починається четвертий етап. Відбувається виокремлення Єдиної союзно-республіканської системи арбітражу. Яка свою

чергу обґрунтована встановленням ринкових підходів та певним розширенням кола господарських суб'єктів.

6. П'ятим є етап що розпочато із проголошенням незалежності України. Конституцією України від 28 червня 1996 року була визначена необхідність побудови правової держави та реалізацію положень, щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципами територіальності і спеціалізації. Створено три Вищі спеціалізовані суди України.

7. Шостий етап наданий момент можна назвати заключним для України. Розпочався він із реформ у судовій системі 2010 року, а погеем його стала конституційна реформа в сфері правосуддя. Створено Вищий суд із питань інтелектуальної власності та в процесі впровадження знаходиться Вищий Антикорупційний суд.

РОЗДІЛ II. СВІТОВИЙ ДОСВІД СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ

2.1 Організація і діяльність спеціалізованих судів у судових системах країн англо-американської правової системи

На сьогодні у в існуючому суспільстві нашої увазі представлені різноманітні правові системи. Які зумовлюються особливостями національного, соціального, історичного, економічного розвитку, звичаями, традиціями та впливом релігії. Відповідно до специфіки відповідна країна має своє специфічне сприйняття, регулювання та функціонування правової системи [84, 61].

Виходячи з відповідного становища, відомий німецький експерт в області порівняльного правознавства В. Клапп виділяє п'ять основних правових систем, що існують в наш час:

1) система загального права (англо-американська система) – це система прецедентного права, створена судами, джерелами, якої є загальне право і право правосуддя;

2) континентальна правова система (романо-германська система) – це система письмового права, для якого основне джерело права-законодавство, що повністю виключає прецедентну форму права, тому суди в даній системі тільки набувають право, а не створюють його;

3) система мусульманського права – свого роду політико-правова доктрина в групі правових систем релігійної громади, дана правова система існує в рамках ісламської релігії, яка носить державний характер і більшою мірою пов'язана з правом, ніж інші релігією;

4) система релігії (крім мусульманського права) і традиційного права - племінне або релігійне звичайне право Африки, що існує поряд з системою права колишніх метрополій;

5) соціалістична система права – правова система притаманна КНДР, Китаю, Кубі, В'єтнаму [85, 8].

Окрім того окремими вченими (наприклад, О. Скакун), із урахуванням процесів всесвітнього розвитку та гібридизації майже в усіх сферах життя, зокрема у правовій, виділяється на даному етапі правова система змішаного (конвергентного, гібридного) типу. Існує також інші підходи до класифікації систем правова та правової сім'ї.

Із вище вказаного можна зробити висновок, що в залежності від так званих правових традицій притаманних конкретній країні формується конкретна правова система, а в свою чергу і відповідна судова система, організаційно-правовий порядок здійснення судами своїх повноважень, компетенція, правовим статус та механізму судового захисту.

Ураховуючи тематику магістерської роботи, щодо принципу спеціалізації судів, доцільним вважаємо розглянути порядок створення та функціонування різноманітних спеціалізованих судів а системах загального

континентального права, а також змішаного типу. Окрім того для повноцінного розгляду та аналізу досвіду функціонування спеціалізованої складової необхідно дослідити цей досвід у країнах колишнього пострадянського простору.

Для аналізу досвіду для початку звернемося до представників загальної системи права. В загальному вигляді англо-саксонська правова система, поєднує нормативну базу, яка засновується чи є результатом нормотворчої діяльності королівських судових інстанцій з часів норманського завоювання в Англії у 1066 році. Дана система включає в себе всі англومовні країни. Окрім того побічно охоплює держави Британської Співдружності, а також деякі інші держави, в яких присутній вплив англосаксонської системи права. На сьогоднішній день багато країн розглядають англійський закон як відправну точку, яка, хоча і може бути видалена, але заснована на її власній правовій системі на її основі. У той же час, перш за все, необхідно з'ясувати концептуальний апарат в контексті дослідження.

Багато вчених на даному етапі зауважують, що саме англійське право стало базовим, хоча з не великими відмінностями, для англо-американської правової системи. Для чіткості проведення аналізу в нашому дослідженні необхідним буде прояснити питання, щодо понятійного апарату даної правової системи.

В порівнянні з українським законодавством, що діє із застосуванням таких термінів як спеціалізований суд, принцип спеціалізації, спеціальна юрисдикція, законодавство таких країн Великобританія, США, Канада, Німеччина та інших, фокусується на термінах спеціальний суд, спеціальна юрисдикція. При цьому законодавство відповідних країн не ігнорує також термін спеціалізації судової діяльності. Щодо самого терміну спеціалізований, то його можна визначити як такий, що має спеціальне, особливе значення, призначений для роботи або використання в одній певній спеціальній області.

На підтвердження думки, щодо схожості понятійного апарату, може слугувати саме визначення спеціалізованого, або ж спеціального суду(судового органу), як органу здійснення правосуддя, який створюється і функціонує з метою вирішення тих чи інших правових конфліктів, перелік яких, або суб'єктний склад яких, визначається у нормативно встановленому порядку. Один із українських М. І. Сірий, стверджує, що спеціалізовані суди можна утворювати із квазісудами [86, 16].

До початку аналізу особливостей спеціалізації судової системи Великої Британії, важливим моментом буде звернути увагу на загальну побудову судової системи. Беззаперечним є той факт, що в утворенні права Великої Британії беруть участь разом із парламентом і судді, дану думку підтверджує вітчизняний дослідник І. В. Назаров [87, 190]. Різноманітність та чисельність спеціалізованих судів у Великій Британії дозволяє розширити законотворчість в залежності від спеціальної юрисдикції (наприклад, Земельний суд, арбітражі у трудових конфліктах, суди у справах квартирної платні, Головне і Спеціальне податкові управління та апеляційні суди із соціального забезпечення) [11, 54].

Головним чином на формування системи судів у Великій Британії вплинули дві основні ознаки устрою даної країни, а саме конституційна монархія Великої Британії та її федеративний устрій. Дані ознаки послугували основними причинами створення трьох майже самостійних судових систем.

Формування системи судів є відображенням двох основних ознак устрою цієї країни – та федеративного устрою, що спонукали до створення трьох фактично самостійних судових систем: Англії та Уельсу, Шотландії, Північної Ірландії. Історично суди Англії та Уельсу поділяються на суди нижчого та вищого рівня (мирові, магістратські, суди графств, військові суди; Верховний Суд Англії та Уельсу, Палата Лордів). Схема структури судової системи представлена в додатку В.

Що ж до самої судової організації, то Великій Британії відсутній єдиний найвищий суд. Натомість його юрисдикцію повністю розподілені серед трьох самостійних судів загальної юрисдикції, а саме:

1. Апеляційний суд;
2. Високий суд;
3. Суду Корони, або ж Королівський суд.

Поряд із цим у складі Високого суду самостійно діють Суд Адміралтейства з розгляду спорів щодо порушень правил морських перевезень, аварій кораблів і відшкодування пов'язаних із цим збитків. Та Комерційний суд, юрисдикція якого поширюється на справи пов'язані веденням торгівлі; Патентний суд, що розглядає клопотання і скарги з питань патентів, дизайну та торгових марок [88, 12].

Саме тому судовій системі Англії та Уельсу притаманна галузева спеціалізація, яка реалізується через утворення окремих, а інколи й ієрархічно вибудованих судових установ [89, 6].

При цьому така спеціалізація передбачає зовнішній фактор виокремлення спеціалізованої складової у судовому устрої, що передбачає формування кількох самостійних підсистем звичайної (загальної) юрисдикції, а також судів адміністративної, військової, морської, соціальної, трудової, податкової, фінансової юстиції. Крім зазначених судів в Англії також діють спеціалізовані суди різної компетенції, зокрема Антимонопольний суд, Канонічний суд, Суд протекції, Юридичний комітет таємної ради, Суд із розслідування насильницької смерті, військові суди. Водночас, як стверджує англійський дослідник Е. Боденгеймер, такі суди не утворюють окремих судових структур із чіткою ієрархічною будовою та не є самостійними напрямками судової системи Англії [90, 85].

Загальновідомо, що система права у Великій Британії є прецедентною. У контексті дослідження судової спеціалізації зазначимо, що як і в загальній юрисдикції право на скасування або зміну неправильних по суті прецедентів визначається одним з основних завдань вищих судів у сенсі забезпечення справедливого судочинства та належної правотворчості в умовах плинності суспільного життя [91, 13].

Вищими судами в Англії та Уельсі є Апеляційний суд (розгляд цивільних, кримінальних і сімейних справ у порядку апеляції), Високий суд правосуддя або Високий суд Англії й Уельсу (розгляд цивільних, кримінальних і сімейних справ) та Суд Корони (розгляд кримінальних справ). Загалом здійснення правосуддя в Англії та Уельсі пов'язується із основними складовими загальної юрисдикції: цивільною і кримінальною. Водночас на базі цивільної сфери правовідносин виокремлюються сімейні справи, що дає змогу вести мову про існування окремої судової спеціалізації в межах цивільної юрисдикції.

При цьому окрема гілка судів, які б розглядали виключно сімейні спори, не створюється. Різні за компетенцією спеціальні суди – трибунали, які були створені на початку XX ст. як органи для «разового вирішення спорів», позиціонуються англійським законодавцем як спеціальні судові установи, що функціонують у складі національної системи адміністративної юстиції.

Однак у 2007 році було створено нову єдину систему трибуналів, яку у загальних рисах можна охарактеризувати як трибунали нижчого та вищого рівня. Закон «Про трибунали, суди і примусове виконання» виокремлює такі види трибуналів (Структуру відповідних трибуналів зображено на додатку Г):

- 1) трибунали нижчого рівня;
- 2) Трибунал вищого рівня;
- 3) Трибунал із трудових спорів;
- 4) Апеляційний трибунал із трудових спорів;
- 5) Трибунал із питань імміграції та надання притулку.

Скарги на рішення трибуналу нижчого рівня можуть подаватися до Трибуналу вищого рівня шляхом отримання від трибуналу або нижчого, або вищого рівня попереднього дозволу, що свідчить про існування схожого процесуального порядку допуску скарг, який передбачений в Україні на рівні Верховного Суду України. Структурно Трибунал вищого рівня складається із Адміністративної апеляційної палати, Палати щодо імміграції й надання притулку, Земельної палати, Податкової та Канцелярської палати. Рішення цього органу можуть бути оскаржені до Апеляційного Суду Англії й Уельсу [92].

Враховуючи спеціалізацію Високий суд можна поділити на три основні судові відділи:

1. Суду Королівської лави;
2. Канцелярський суд
3. Сімейний суд.

Вище згадані суди носять на меті оскарження Суду Корони, магістратських судів і деяких трибуналів та загалом розглядають широкий спектр правових спорів. При цьому Високий суд вважається третім в ієрархії англійської судової системи, маючи повноваження суду першої, другої та наглядової інстанцій у справах цивільної, кримінальної і сімейної юрисдикції.

Відділ Королівської лави розглядає деякі види цивільних справ у сфері комерційної діяльності (щодо правочинів, а саме: укладання, зміна, виконання)

у загальному порядку. Крім цього, залежно від компетенції у його складі функціонують такі організаційні спеціалізовані утворення: Арбітражний суд, Суд Адміралтейства (розгляд справ, у яких однієї зі сторін є суб'єкт іноземної держави), Торговельний суд (розгляд справ, які потребують спеціальних знань із питань торгівлі), Суд із питань технологій і будівництва (розгляд справ, що виникають із технічних, технологічних, будівельних та інших правовідносин).

Канцелярський суд як суд нижчого рівня вирішує ряд спорів, пов'язаних із правочинами та власністю, а також спори, які виникають із земельних правовідносин, кредитування, інтелектуальної власності, корпоративних прав та обов'язків тощо. У порядку перегляду судових рішень цей суд розглядає апеляції на рішення судів графств та магістратських судів. На правах відділів (із спеціалізованою компетенцією) також функціонують Патентний суд та Суд компаній, який вирішує спори між підприємствами, установами та організаціями.

Один з найстаріших і найвідоміших комерційних судів, Королівський комерційний суд ВБ. Даний суд знаходиться у Лондоні, стосується складних справ, що виникають внаслідок ділових спорів, як національних, так і міжнародних. Особливий акцент робиться на міжнародній торгівлі, банках, товарах і арбітражних спорах. Королівські суди включає в себе кілька афілійованих судів, включаючи адміралтейство, канцелярію, лондонський торговельний суд і Будівельно-технологічний суд. В даний час планується відкриття нового бізнес-суду. Новий Суд створить інститут світового класу, щоб відповідати світовій репутації Великобританії. Новий так званий "супер суд" буде містити 29 залів для судів, 12 залів для проведення слухань(для справ про банкруство), 44 кімнати для громадських консультацій та для покращення можливості очікування учасниками процесу. Вищезгаданий суд буде консолідувати роботу, проведenu Канцелярією, Комерційним судом та Будівельно-технологічним судом. Він буде працювати з усіма комерційними юрисдикціями Королівських судів, таких як суперечки пов'язані із патентами, торговою маркою, архітектурні справи, справи адміралтейства (зокрема, арешт суден) та спори із міжнародних договорів. Планується розташувати даний Бізнес-суд в центрі Лондона, для того, щоб адміністративно він залишився частиною Королівських судів.

Особливої Уваги, на нашу думку, вимагають Земельний та екологічний суд Нового Південного Уельсу. Даний суд створений у 1980 році на підставі однойменного закону (Land and Environment Court Act 1979 [93]) вважається першим екологічним судом у світі. Він також є частиною судової системи штату, є самостійним і незалежним у прийнятті рішень і працює, переважно, як суд першої інстанції. Рішення цього Суду можуть переглядатися цивільним або кримінальним апеляційними судами, а також Верховним Судом Нового Південного Уельсу.

До складу суду входить 6 суддів і 21 науково-технічний експерт-комісар. Суд має виключні і комплексні повноваження в сфері охорони

довкілля, землекористування, забудови, питаннях планування і проектів розвитку.

Компетенція суду включає 8 категорій справ: 1) справи про охорону довкілля; 2) справи про житлову і комплексну забудову; 3) спори про захист і ліквідацію зелених насаджень; 4) земельні спори; 5) цивільні екологічні спори; 6) кримінальні екологічні справи; 7) оскарження вироків у справах про екологічні злочини, винесених місцевими судами; 8) питання пов'язані з добуванням корисних копалин (т. зв. гірниче судочинство).

Варто зауважити, що Земельний та екологічний суд володіє виключною юрисдикцією, жоден інший судовий орган не може здійснювати правосуддя у вказаних категоріях справ.

Як зазначає А. Чикільдіна, досліджуючи світовий досвід функціонування земельних судів, така різноманітна сфера компетенції суду дозволяє назвати його природоохоронним судовим органом, який і створювався за принципом «єдиного вікна» для правосуддя в сфері охорони довкілля, планування і вирішення земельних спорів [94]

Серед позитивних здобутків, що знаходять відображення практиці Суду слід відзначити наявність електронної бази даних про екологічні правопорушення, яка дає суддям миттєвий доступ до статистики, аналітики і коментарів; постійне навчання та перепідготовку суддів, комісарів і персоналу; впровадження «Multi-Door Courthouse» – системи, яка надає заявникам доступ до повного спектру послуг щодо вирішення спорів, як на початковому етапі, так і впродовж усього процесу (медіація, арбітраж, попередня оцінка тощо); інноваційні підходи до надання і оцінки експертних висновків (експерти не залучаються сторонами, а є частиною Суду, й, передусім, вони підзвітні йому, а також мають дотримуватися правил етичного кодексу поведінки); спрямованість на реституційне правосуддя, в якому потерпілі і заподіювачі шкоди спільно беруть участь в процесі відновлення порушеного стану довкілля та попередження повторного заподіяння екологічної шкоди [95, 21].

Модель екологічного правосуддя Нового Південного Уельсу не була первісно створена в теперішньому вигляді. За майже сорокарічний період практики організація і діяльність Суду зазнала реформування та збагатилася низкою інновацій. Нині Земельний та екологічний суд Нового Південного Уельсу може вважатися зразком успішності в сфері екологічного правозастосування.

У Північній Ірландії та Шотландії судова система в контексті спеціалізації та функціонування спеціалізованої складової є досить схожою із системою судів Англії та Уельсу. На чолі судових систем визначено Верховний Суд Англії та Уельсу. Крім цього, функціонує Апеляційний суд, Високий суд правосуддя, який складається із відділу Королівської лави, Сімейного і Канцелярського відділів, Суд Корони, суди графств, магістратські суди та трибунали з різною предметною юрисдикцією спеціального характеру, які фактично мають аналогічні процесуальні повноваження з англійськими судовими органами [96].

Проте на відміну від Англії й Уельсу та Північної Ірландії, у Шотландії Верховний суд розглядає скарги на рішення нижчих судів виключно у справах цивільної юрисдикції. Вищим судовим органами Шотландії у цивільних справах є Сесійний суд, який включає в себе: зовнішню палату (перша інстанція для найбільш важливих цивільних справ); внутрішню палату (апеляційна інстанція для розгляду скарг на рішення, постановлені зовнішньою палатою, шерифськими судами, Шотландським земельним судом, Земельним трибуналом). Рішення цього органу можуть бути оскаржені до Верховного Суду Англії та Уельсу.

Щодо судової моделі США, то дана модель розпочала свою побудову із прийняття Судового акту (Judiciary act of 1789) в 1789 році. Але нажалі не дивлячись на досить довгу історію побудови судової системи в США, деякі вчені, зокрема думку професора Д. Карлена, хоча і підтримують думку, що формування системи ще не завершено. Але сама система судів є настільки складною, що доволі часто пересічним американцям важко зрозуміти її сутність та здійснювати контроль над нею [97, 36]. Прикладом і підтвердженням тому може слугувати, те що Судовим актом поряд із Верховним судом США, було створено три окружних та тринадцять районних судів [98]. Поряд з цим у статті 3 Конституції США 1787 року було передбачено створення Верховного суду США та інших судових органів, але без зазначення їх видів і компетенції. А ще пізніше Судовим актом 1801 року (Midnight Judge Act of 1801) зафіксовано функціонування федеральної судової системи в складі 16 окружних судів. Упродовж XIX–XX ст. відбулися докорінні зміни в організації федерального судоустрою США, сформованого 1789 року, оскільки на підставі федеральних законів запроваджувалися крім судів «загального права» (Верховного, окружних, апеляційних, районних), спеціалізовані суди, які розглядали справи, наприклад, щодо відповідальності держави, порушення вимог податкових, митних, патентних законів [99, 393].

Сполучені Штати - це федерація, що складається з п'ятдесяти штатів. Федерація в цілому, регулюється національним або федеральним урядом. Крім того, кожен штат має право за Конституцією встановлювати власні урядові структури. Обмежуючи повноваження федерального уряду, Конституція передбачає, що національний уряд та індивідуальні уряди кожного штату працюватимуть разом і доповнять один одного в прагненні прийняти закони та забезпечити їх виконання. Кожна штат має свою Конституцію, яка визначає структуру уряду для цього штату. Оскільки уряди штатів, в більшій чи меншій мірі, моделюються на національному уряді, у всій державі конституції є схожими із Конституцією Сполучених Штатів. Щодо до судових органів в різних штатах цей стан інтерпретується також.

У широкому розумінні, у Сполучених Штатах існує дві основні судові системи: система національних або федеральних судів і система державних судів. Поряд із поняттям політичної федерації з подвійними судовими системами у Сполучених Штатах існує третя гібридна система судів - це

племінні суди, створені різними племенами Америки, зокрема Американських індіанців або корінних американців.[100]

Всі три ці системи - федеральні, штатні та племінні - необхідно розрізняти, щоб встановити контекст, в рамках якого спеціалізовані суди можна краще зрозуміти. За американською правовою доктриною суди спеціальної юрисдикції можуть організовуватися як самостійні судові органи або як частина судів загальної юрисдикції. Судами спеціальної юрисдикції відносяться суди у справах спадщини, опіки і піклування, у сімейних справах. У свою чергу, спеціальними судами вважаються окружні суди штатів, оскільки їх юрисдикція обмежується або цивільними, або кримінальними справами. Статистика щодо кількості та видів спеціалізованих судів в США, станом на червень 2015 року наведена в додатку Г [101, 85].

У судовій системі США над судами першої інстанції зазвичай вибудовуються два рівні апеляційних судів – апеляційний суд проміжкової інстанції (апеляційний суд) і верховний суд. Функція перегляду суду апеляційної інстанції зводиться до того, що будь-яке рішення районного суду є предметом перегляду апеляційного суду відповідного судового округу, який водночас розглядає скарги на рішення адміністративних органів (як-то Національної ради з трудових відносин, міністерств і соціальних служб). У свою чергу, Апеляційний суд США федерального округу розглядає скарги на рішення федеральних спеціалізованих судів [102, 123].

Необхідно звернути увагу історичну динаміку виникнення та функціонування федеральних судів зі обмеженою юрисдикцією, бо саме із прийняттям ряду федеральних законів почали утворюватися спеціалізовані суди:

- Суд з претензій до федерального уряду (1855 рік);
- Податковий суд (1924 рік);
- Митний Суд (1926 рік, з 1980 року – Суд у справах зовнішньої торгівлі);
- Апеляційний Суд у Збройних силах (1951 рік);
- Суд з нагляду за іноземною розвідувальною діяльністю (1978 рік);
- Апеляційний Суд у справах ветеранів (1988 рік) [103, 68].

Таким чином, у США спеціалізовані суди утворено як на федеральному рівні, так і на рівні штатів. На федеральному рівні існує декілька основних видів судів із спеціальною компетенцією. По-перше, це Суд США з розгляду претензій до федерального уряду (U.S. Court of Federal Claims). За словами вітчизняного вченого М. В. Кравчука, Суд з розгляду претензій до федерального уряду було створено «для того, щоб поведінка уряду в спорах із громадянами була справедливою» [104, 83].

З точки зору їх створення та функцій існує два основних суди категорії судів у федеральній системі:

- конституційні суди;
- і що ми можемо послатися як на законодавчі суди.

Повноваження щодо створення конституційних судів передбачено в статті III Конституції США. Авторитет законодавчої влади суди передбачено в статті 9, розділ 8, пункт 9, який поширюється на законодавче відділення повноважень трибуналів, що поступаються Верховному Суду. Існують колізії, щодо реламентатції законодавчих та конституційних судів.

Законодавчі та конституційні статуси спричинили тривалі та суворі дебати на Конгресі. У системі федерального судочинства законодавчі суди, як правило, розглядаються як спеціалізовані федеральні суди. На відміну від конституційних судів, до складу яких входять 94 федеральних окружних суди та дванадцять окружних апеляційних судів, на які покладаються виключно судові функції. Деякі законодавчі суди були створені як постійні доповнення до федеральної системи. Інші, навпаки, були створені для усунення тимчасових потреб і, як тільки ці потреби були вирішені, дані суди розпускалися.

Приклади законодавчих судів Сполучених Штатів:

1. Податковий суд США. Спочатку цей суд входив до складу законодавчого відомства. Пізніше Конгресом в 1969 році за своїм конституційним повноваженням, щодо податків був перетворений конституційний суд. Податкове законодавство є особливо складним та спеціалізованим видом діяльності в рамках широкої правової системи та податків в США. Даний суд був створений в значній мірі, щоб звільнити суди загальної юрисдикції від тягаря тривалого судового процесу. Його юрисдикція включає в себе огляд податкових оцінок, які були оскаржені платниками податків.

Суд складається з 11 суддів, голова суду призначається Президентом за порадою та згодою Сенату на п'ятнадцятирічний термін повноважень. Десять інших суддів спеціального суду заслуховують невеликі податкові справи, в яких оспорюваний податок менш ніж 5000 доларів США. Суд організований у підрозділи, кожен з яких очолює суддя. Кожне судове засідання проводиться одним суддею або одним із п'яти комісарів, призначених головним суддею [105].

2. Військовий апеляційний суд Сполучених Штатів. Зростання невдоволення після Другої світової війни, системою військових надала поштов для прийняття Конгресом у 1950 році нового Єдиного кодексу військового правосуддя. Зміни до кодексу включали повноваження для нового суду, Американський військового апеляційного суду. Поправлений кодекс розширив права обвинувачених військовослужбовців та надав їм можливість звернутися до цивільного апеляційного суду.

З часу набуття чинності цими поправками до Кодексу військової правосуддя мають право обвинувачених військовослужбовців продовжувала розширюватися і тепер падати більше відповідно до прав, наданих цивільним відповідачам.

Апеляційний суд США для Збройних Сил складається з трьох суддів, які повинні бути призначені як цивільні особи, але можуть утримувати резервну

комісію в будь-якій збройних силах Сполучених Штатів. Вони призначаються Президентом та затверджуються Сенатом. Після призначення, вони можуть бути повторно призначені на другий термін.

До 1983 р. Сторони не мали жодного способу прямого оскарження рішень Військового апеляційного суду США. Однак згідно з поправками 1983 р. до Єдиного кодексу військової правосуддя, сторони мають повноваження звертатися до Верховного Суду, щодо рішення апеляційного суду для Збройних Сил через дискреційні розпорядження про цереоріари. [106].

3. Апеляційний суд у справах ветеранів у США - це спеціалізований суд був заснований Конгресом в 1988 році, як судовий орган, який має національну прокурорську юрисдикцію щодо дуже спеціалізованої галузі права, стосовно якої він займається ветеранами службами Сполучених Штатів. Він підпадає під категорію проміжного федерального апеляційного суду, оскільки його рішення підлягають перегляду в апеляційного суді США Федерального округу. [107].

4. Суди із банкрутства. На відміну від інших спеціалізованих законодавчих судів, їх кількість значно більша, існує дев'яносто чотири федеральних суду з питань банкрутства. Суди з банкрутства були створені відповідно до Закону «Про банкрутство» 1898 року.

Суди з питань банкрутства розглядають всі питання, що стосуються банкрутств, як приватних, так і корпоративних. Їх повноваження щодо робити є делеговані або передані їм окружними судами. Рішення суддів з питань банкрутства також можуть бути оскаржені до окружних судів, а відтак - до окружних апеляційних судів. Нещодавно Судова конференція Сполучених Штатів санкціонувала створення апеляційних комісій про банкрутство. Структуру її складатимуть лави, що із груп по три судді, що будуть слухати справи про банкрутства в апеляційній інстанції [108].

Що ж до Конституційних суді в США, то це де-які законодавчі суди, які спочатку створені Конгресом згідно статті 1 Конституції США. Хоча згодом Конгрес реформував конституційні суди у 1950-х роках. Незважаючи на це перетворення, вони як і раніше, виконують специфічні квазі-законодавчі та квазі-адміністративні функції. Найважливішими з них є:

1. Федеральний суд США. Спочатку створений у 1855 році, як Суд Федеральних Претензій, складався із семи суддів, яким за сприянням 15 комісарів було доручено вирішення претензії. щодо відшкодування збитків громадянам перш за все із причин не виконання державних контрактів. Суду було надано оригінальну юрисдикцію у всіх договірних, податкових, збиткових та інших претензіях, не пов'язаних з порушенням кримінальної відповідальності перед урядом

Даний суд був реорганізований хоча на сьогодні суд зберігає більшу частину юрисдикції оригіналу Суд із претензіям до США. Суд складається із 16 суддів, призначених Президентом за порадою та згодою Сенату на п'ятнадцять років[108].

2. Апеляційний суд США для федерального округу. Конгрес заснував Апеляційний митний та патентний суд США в 1910 році. У 1950-х роках статус

цього суду був перетворений Конгресом із законодавчого в конституційний. Але більш істотні зміни були в 1982 році

Цей суд, що складається з 12 суддів, розглядає клопотання від усіх федеральних судових органів загальної юрисдикції, включаючи патентні апеляції позови проти уряду за збитки або відшкодування федеральних податків. Його рішення є обов'язковими для 115 федеральних судів, колегій, виконавчої гілки влади та незалежних федеральних відомств[109].

3. Американський суд міжнародної торгівлі: Митний суд США був заснований Конгресом у 1926 році із своїми торговими та податковими повноваженнями. У 1980 році його назву було змінено на Суд міжнародної торгівлі США. Судова юрисдикція даного суду включає в себе огляд законів про конгрес, апеляцію та оцінку федеральної скарбниці, або митні органи, пов'язані з імпортом товарів. Судді суду засідають у трьох підрозділах, кожен із яких в чергу складається із трьох суддів[110].

Спеціалізовані державні суди – це державні суди, які функціонують як основні трибунали для більшості юридичних справ, що здійснюються в Сполучених Штатах із юрисдикцією, яка набагато ширша, ніж у загальних федеральних судах. Тому що кожен штат підтримує свою власну судову систему. А разом із тим відсутні національні стандарти, що регулюють як створення, так і функціонування системи державного суду. Особливості спеціалізованих судів є те, що більшість таких судів є основою для судів загальної юрисдикції. В США існує велика кількість таких судів. Прикладами спеціалізованих державних судів наступні:

1. Суди сім'ї. Юрисдикція та назва цих спеціалізованих судів значно відрізняються від одного штату до іншого, вони можуть розглядати справи з внутрішньо сімейними відносинами, усиновленням, опікою неповнолітніх, домашнім насильством або злочину неповнолітніх. [111].

3. Екологічні суди - цей вид судів розглядає рішення адміністративної влади щодо порушень екологічних норм та законів.

Екологічне правосуддя виникло як концепція в США на початку 80-х років минулого століття. Нині цей термін має два різних значення: перше і більш загальне позначає «екологічну справедливість», тобто, справедливий розподіл екологічних переваг та тягарів; друге, більш вузьке вираховується для позначення діяльності екологічних (природо-охоронних) судів, трибуналів та так званих «зелених лав» з приводу вирішення відповідних категорій справ [112].

4. Перебувальні суди, дані суди розглядають справи, пов'язані з розпорядженням маєтками, у де-яких випадках справи із усиновлення та питання неповнолітніх.

5. Податкові суди - суди, що розглядають справи стосовно державних та місцевих податкових питань.

6. Компенсаційні суди роботодавця, ці суди вирішують спори між фізичними особами та працівниками компенсаційних установ.

7. Водні суди, розглядають справи, що виникають із права на нерухоме майно у спорах, пов'язаних із існуючими правами на воду.

8. Лісові суди - ці суди розглядають суперечки, що стосуються прав на нерухоме майно з особливим акцентом на земельні операції

9. Адміністративні суди – це суди, що розглядають звернення державного та місцевого адміністративних органів.

10. Малі суди претензій - суди розглядають суперечки, пов'язані з невеликими претензіями, вартість яких не перевищує певні встановлені доларові пороги[113].

11. Суспільні суди. У цих судах юрисдикція стосується злочинів вчинених особами, які не досягли встановленого законом віку. Рішення по цих справах є більш м'якими та орієнтованими на реабілітаційні стандарти, а покараннями менш серйозне, ніж існує для дорослих. [114].

Два важливих приклади спеціалізованих судів у системах державного судочинства, які привернули велику увагу – це суди з питань наркотиків та комерційні або ж бізнес суди.

1. Суди із питань наркотиків. Нещодавно спеціалізована підгалузі судів загальної кримінальної юрисдикції є судом з питань наркотиків. Створення даного суд почалося у Флориді (1989 році) із утворенням першого суду з наркотиків в одинадцятому судовому окрузі штату Флорида.

Новий підхід до суду про наркотики вимагає, щоб судді працювали з прокурорами, захисниками та спеціалістами з лікування, як одна команда, що вибирає відповідний підхід до лікування, стежить за прогресом, коли злочинці з'являються в суді та допомагає правопорушникам із проблемами, які можуть перешкоджати прогресу лікування (такими як житло, зайнятість і тому подібними). Успіх і зростання числа цих судів спонукало Конгрес включити їх до програм Державної фінансової підтримки .. [115].

2. Бізнес (комерційні) суди. Протягом більш ніж двохсот років штат Делавер має спеціалізований суд справедливості - так званий Суд канцелярії. юрисдикція якого включає справи, пов'язані з трастами та маєтками, фідучіарні обов'язки, опікунство та дії з цивільних прав, що вимагають лише заборони. Канцелярський Суд також включає питання корпоративного управління. Корпоративні справи часто включають вимоги для такого роду справ як облік, призначення одержувачів та розпорядження про передачу корпоративних акцій, що традиційно були доступне лише на рівні капіталу.

Дії як справедливі за своєю суттю, Канцелярія суд розглядає всі корпоративні справи, структуровані за цими напрямками. Успіх цього суд у справах, пов'язаних з бізнесом, стала зростаюча складність комерційного світу та зростання у створенні та використанні складних фінансових інструментів та операцій. Що й спонукало низку штатів створити нові спеціалізовані суди.

Ці нові суди, як правило, діляться на дві категорії. Деякі штати створили нове дані суди із обмеженою відповідальністю або комерційні суди за винятком інших типів справ[116].

Окремо та відоособлено від інших стоять Індійські (індивідуальні) американські суди. Правові відносини між політичними структурами Сполучених Штатів та корінними індійськими племенами мають довгу і заплутану історію.

Структура племінного судової системи змінюється від одного племені до іншого, як і юрисдикція, тип закону, процедура оскарження та судова процедура. Ці суди розглядаються строго з точки зору юрисдикції, технічно не може кваліфікувати їх як спеціалізовані суди [117].

Переважна більшість країн, які належать до англосаксонської системи права, є модельно схожими в організації вирішення спорів адміністративної юстиції (наприклад, Канада, Австралія, Ізраїль). Основними органами адміністративної юстиції у цих країнах є адміністративні трибунали, проте квазісудові повноваження щодо вирішення адміністративних спорів мають також і інші органи.

Так, у Канаді адміністративні трибунали створені на федеральному та провінційному рівнях (Канадська комісія з питань теле- та радіокомунікацій; Комісія з питань міграції та біженства; Комісія з контролю за виготовленням та вживанням алкогольних напоїв; Канадський трибунал міжнародної торгівлі, Канадська комісія з трудових відносин; Канадський трибунал з прав людини; Апеляційна пенсійна комісія; Апеляційний транспортний трибунал) [118], [119]. У деяких випадках рішення адміністративних трибуналів із питань фактів не може бути оскаржено в суді, коли суд не має дозволу чи спеціальних знань щодо вирішення певного кола питань.

Загалом рішення трибуналів переглядаються вищими судами шляхом видачі прерогативних наказів. На сьогодні це реалізується шляхом подання позову про визнання права чи про судову заборону або за допомогою особливих юридичних механізмів – судового перегляду, в ході якого розглядаються правові аспекти рішення та з'ясовується відповідність повноважень органу щодо прийняття того чи іншого рішення (крім Ірландії) [120, 37-39]; судового контролю, який здійснюється найвищими судовими органами (Ізраїль) або загальними судами (Австралія, Нова Зеландія).

Щодо організації судової системи Австралії зауважимо, що вона включає федеральні суди, суди окремих штатів, а також ряд спеціальних судових установ з чітко визначеними, однак обмеженими повноваженнями [121, 169]. Так, у 1975 році було створено Трибунал адміністративних оскаржень – незалежний судовий орган, який розглядає скарги на рішення, які приймаються міністрами Австралійського Союзу та деякими іншими вищими посадовими особами [122].

Крім того, різні за назвами і виконуваними функціями адміністративні трибунали діють в окремих штатах. Також у всіх шатах діють промислові трибунали, компетенція яких поширена на вирішення конфліктів між підприємцями і працівниками, а також суди у справах неповнолітніх. До спеціалізованих відносяться і суди з розслідування пригод на морі – аварій кораблів, випадків смерті і зникнення людей на морських суднах [123].

Як приклад близької правової системи до системи загального права розглянемо правову систему Ізраїлю, оскільки багато її рис сформувалися у період перебування на території Палестини британський військ. Зокрема, у цій країні характерними ознаками судової системи можливо визначити такі:

- 1) відсутність судів присяжних;
- 2) обов'язковість судового прецеденту;
- 3) в окремих випадках – паралельне існування судів загальної і спеціалізованої юрисдикції.

Отже, англійська правова система і зараз має великий вплив на розвиток ізраїльської системи права та організацію спеціалізованих судів.

В підсумку хотілося б наголосити, що для країн загального права із точки зору спеціалізації та створення різноманітних спеціалізованих судів основними ознаками можна виділити такі:

1. У вигляді першої інстанції відбувається створення спеціалізованих судів. Що забезпечує існування подальшою перевірки винесеного рішення судом більш вищої інстанції.

2. Характерним для даної правової системи є що в ній присутні так звані трибунали із різною спеціалізацією. Ці органи адміністрації в порівнянні із судами загальної юрисдикції знаходяться на другому місці. Окрім того щодо рішень даних трибуналів, то існує подальшого оскарження у апеляційних судах.

3. Хоча разом з тим в англо-американській системі права присутнє окреме розуміння спеціалізації судів та судів.

4. Водночас у країнах загальної системи права традиційно існує відокремлене розуміння внутрішньої та зовнішньої спеціалізації, тобто спеціалізації судів і спеціалізації судів.

2.2 Досвід запровадження спеціалізації судів у країнах континентального права

Характеризуючи як таку, романо-германську, або континентальну правову систему права, важливим буде наголосити, що вона є наслідком правотворчості в результаті запозичення римського приватного права. Це безпосередньо результат окремих європейських країн по удосконаленню запозиченої римської моделі права хоча саме визначення та походження не викликає ні яких питань, то на думку окремих науковців недоцільною є сама назва вищезгаданої правової моделі. Зокрема професор В. О. Котюк виражає сумніви, що зазначену систему права раціонально співвідносити із назвою «європейською континентальною системою», хоча за для зручності застосовується термін «континентальна правова система» [124, с. 70-73].

Крім цього, дану систему ще називають, як уже вище згадувалось, «романо-германською», однак такий підхід навряд чи є коректним стосовно правових систем скандинавських країн та системи австрійського права. Концептуально система континентального права являє собою систему писаного права, для якої нормативні законодавчі акти є головним джерелом права,

оскільки всі інші форми права є допоміжними. У чистому вигляді ця система повністю виключає таку форму права як судовий прецедент, оскільки суд лише застосовує право, а не творить його. Досягнути чистоти континентальної правової системи в її первісному вигляді наразі досить проблематично, виходячи з умовності поділу правових сімей, їх постійного взаємозбагачення і контрверсійності впливу.

Зважаючи на ці особливості, у континентальній системі права виокремлюється декілька відносно самостійних моделей правових систем:

- 1) французька [125, 122-172];
- 2) австрійська [126, 9-14];
- 3) німецька [127, 36];
- 4) швейцарська [128, 115];

Отже, проведемо порівняльно-правовий аналіз організації судової системи України та окремих європейських країн, які в судоустрої дотримуються відповідних правових моделей у межах континентальної системи права. Підвалини сучасної судової системи Франції закладено у 1958 році, коли було проведено низку реформаційних заходів у сфері судоустрою та судочинства. Загалом французька система судів є багаторівневою структурою, яку можна поділити на дві гілки – судову систему загальних судів і систему адміністративних судів [129, 18-19].

У Франції структура судової системи поділяється на звичайні суди з розгляду цивільних і кримінальних справ, з одного боку, та адміністративних судів, з іншого боку. Кожен Суд має свої спеціальні положення щодо компетенції, як подати позов та представництво адвокатом.

Система загальних судів має три рівні і складається із Касаційного суду, апеляційних судів та судів першої інстанції. До останніх віднесено трибунали великого процесу та трибунали малого процесу. Крім того, до системи загальних судів як спеціалізовані підрозділи входять установи юстиції у справах неповнолітніх. Рішення суду і трибуналу у справах неповнолітніх оскаржуються до спеціальної палати апеляційного суду.

Сучасна система адміністративних судів Франції склалася з урахуванням теоретичного доробку вчених-адміністративістів Л. Дюга, Л. Окока, Р. Дареста, Е. Лафер'єра [130, 115-117]. На сьогодні адміністративна юстиція у Франції представляє собою самостійну гілку системи правосуддя, відокремлену від системи судів загальної юрисдикції та органів виконавчої влади. Адміністративні суди розглядають судові справи, пов'язані з державною адміністрацією Франції, місцевими органами влади чи іншими державними органами, що регулюються публічним правом. Адміністративні суди займаються, наприклад, судовими процесами з мерією при видачі будівельної ліцензії. На відміну від Німеччини, у Франції немає спеціального суду з податкових питань.

Адміністративні суди поділяються на три рівні:

1. Суди першої інстанції - адміністративні суди (Tribunal administratif)

2. Проміжні апеляційні суди - адміністративні апеляційні суди (Cour administrative d'appel)

3. Суди останньої інстанції - Державна рада (Conseil d'Etat)

До звичайних судів у Франції належать такі суди першої інстанції:

1.1. Суди загальної юрисдикції в першу чергу

1.1.1. Кримінальні суди

Поліцейський суд - " Трибунал поліції ": ці суди займаються незначними правопорушеннями, караними штрафом до 1 500 євро, такими як акумулятор, що призводить до нездатності працювати до 8 днів.

Кримінальні суди - " Корекція трибуналу ": кримінальні суди розглядають такі проступки, як крадіжка. Кримінальний суд є одним з палат Верховного суду.

Суд присяжних - " Cour d'assise ": суди присяжних обстоюють злочини. Кожен французький департамент має суд присяжних. Суд присяжних складається з професійних суддів та журі.

1.1.2. Цивільні суди

Суд присяжних засідателів - " Juge de proximité ": ці суди, відомі як "судді сусідів", були введені в 2003 році. Хоча судді-судді є непрофесійними судьями, вони все ще мають сильний юридичний статус. Вони займаються справами, що мають вартість позову до 4000 євро. Ці суди, ймовірно, будуть подавлені ще раз у 2015 році.

Судові суди - " Tribunal d'instance ": Судові інстанції мають звичайну юрисдикцію у цивільних справах, сума яких становить від 4000 до 10 000 євро. У деяких питаннях судові суди мають виключну юрисдикцію незалежно від вартості справи. Судові суди займаються, наприклад, судовими процесами між орендарями та орендодавцями стосовно договорів оренди.

Вищі суди - " Tribunal de Grande Instance ": Вищі суди є звичайними цивільними судами та мають юрисдикцію у всіх цивільних справах, якщо інші цивільні суди не мають виключної юрисдикції для розгляду справи. Високі суди розглядають справи, вартість яких дорівнює 10 000 євро в першу чергу. Вищі суди Франції мають виключну юрисдикцію, незалежно від вартості позову, у справах, що стосуються громадянського стану, чинності та громадянства, а також у будь-яких судових процесах у справах про нерухомість або порушення провадження у справах про порушення авторських прав.

Представництво адвоката є обов'язковим у Вищому суді. Отже, необхідно, щоб особи, задіяні у розгляді справи, були офіційно представлені адвокатом в окрузі Вищого суду (так званий " адвокат-постулант "). Якщо адвокат не має права представляти свого клієнта перед Судом, який має юрисдикцію у цій справі, другий адвокат (відомий як « постулант з правознавства »), який допущений до справи Вищого суду, який має юрисдикцію у справі, повинні бути підібрані. Avocat послушник з'являється в суді і відповідає за зв'язки трусах і експонатів Суду; однак, звичайний адвокат клієнта (відомий як " адвокат-розшук "), керує справою та доручає адвоката

постулант : він або вона надає юридичну консультацію клієнту у справі, оформляє судові документи та подає справу під час судового засідання.

1.2. Спеціалізовані суди в першій інстанції це :

Трудові суди - " Conseil des Prud'hommes ": трудові суди мають юрисдикцію у всіх судових справах між роботодавцями та працівниками. Судді в трудових судах є непрофесійними суддями в більшості випадків. Половина суду складається з суддів, які є афілійованими з роботодавцями, а іншу половину суддів, які є афілійованими з працівниками. Звичайне провадження у трудовому суді поділяється на два етапи: посередницьке слухання та загальне усне слухання.

Комерційні суди - " Tribunal de commerce ": Комерційний суд розглядає справи про комерційні операції або судові розгляди між професіоналами. Як і в Німеччині, в департаментах Ельзасу та Мозель не існує незалежних комерційних судів. У цих відомствах комерційні справи розглядаються торговою палатою Вищого суду.

Суди соціального забезпечення - Трибунал у справах "sécurité Sociale" : суди соціального страхування обробляти тяжби між власниками страхових і державного соціального і медичного страхування, особливо в відношенні страхових виплат і виплати внесків.

1.3. Апеляційний суд - Cour d'Appel. У Франції є 36 апеляційних судів. У більшості випадків обов'язково представляти адвокат. Апеляційний суд поділений на різні палати (цивільні, соціальні, комерційні та кримінальні палати). Неможливо подати касаційну скаргу на суму до 4000 євро. Апеляція розглядає обидва докази у справі та юридичний аналіз.

1.4. Верховний суд - Каде суду. Верховний суд Франції сидить у Парижі. Це Верховний суд звичайної юрисдикції. За винятком деяких апеляцій, які суперечать рішенням спеціалізованих судів, загальним обов'язком є представництво визнаного юриста, щоб він з'явився у Верховному суді. На відміну від апеляційних судів, Верховний Суд займається лише питаннями права, а не питаннями доказів у поданій справі. Верховний Суд створює прецеденти для ф'ючерсних справ у Франції та контролює єдність французького прецедентного права[131].

Аналізуючи основи австрійської моделі судочинства, зауважимо, що вирішення питань правосуддя є винятковою компетенцією федерального уряду, а судоустрій і судочинство визначаються федеральним законом. Наведене означає, що окремі федеральні землі не мають права створювати власні суди на свій розсуд [132, 11].

Разом із тим на підставі положень Федеральної Конституції, у кожній федеральній землі створені так звані Незалежні адміністративні сенати, які в розумінні австрійського законодавця є трибуналами. Їх компетенція полягає у вирішенні звернень в окремих адміністративних справах після вичерпання всіх можливостей врегулювання цих справ у адміністративних інстанціях. Зазначені сенати діють також як друга інстанція для розгляду адміністративних справ. Згідно із законодавчими приписами щодо організації австрійських судів вони

поділяються на суди публічного права (цивільні і кримінальні суди відповідно до сфери їхньої діяльності), суди ординарної (загальної) юрисдикції та суди іншої (екстраординарної) юрисдикції відповідно до розмежування їхньої компетенції.

Судами ординарної юрисдикції є суди, які відповідно до статті 1 Закону про систему судових органів мають право здійснювати цивільну юрисдикцію, та суди, які згідно із статтею 8 Кримінального процесуального кодексу 1975 року вправі здійснювати кримінальну юрисдикцію [133, 15-24].

У принципі всі суди займаються всіма типами справ, але в найбільших австрійських містах спеціалізовані суди є у Відні та Граці. У Відні існує п'ять таких судів, які займаються цивільними справами, кримінальними справами, комерційними справами, а також справами про зайнятість та соціальне забезпечення. А в Граці існує два, один з яких стосується кримінальних справ, а другий поширює юрисдикцію на інші справи. Які складаються в основному з цивільних спорів по приводу трудових відносин, які визначені в статті 50 зайнятості та соціального захисту судів Закон (*Arbeits- und Sozialgerichtsgesetz - ASGG*); вони регулюються своїми правилами процедури, аналогічними цивільним справам, але доповнюються деякими спеціальними правилами.

Служби зайнятості потрапляють у першу інстанцію розгляду до окружних судів (*Landesgerichte*), рішення яких можуть бути оскаржені у другій інстанції у вищих обласних судах (*Oberlandsgerichte*) і, нарешті, у третій інстанції у Верховному суді (*Oberster Gerichtshof*). Рішення приймається відділом відповідного суду, який складається з одного або декількох професійних суддів та двох судових засідателів, одне з яких здійснюється організаціями роботодавців та одними працівниками.

Порядок розгляду апеляцій у справах про зайнятість подібний до процесу апеляції в цивільних справах, але для апеляцій менше обмежень. Наприклад, апеляцію з питань права (перегляду) може бути подана до Верховного Суду незалежно від суперечливої вартості, якщо питання права, про яке йдеться, має суттєве значення.

Комерційні справи складаються в основному з цивільних справ, учасником яких є трейдер, визначений у розділі 51 Кодексу юрисдикції (*Jurisdiktionsnorm*). Але існують де-які винятки, вони обробляються звичайним цивільним процесом.

У суперечливих провадженні (*Verfahren außer Streitsachen*) суди повинні розглядати питання приватного права, які їм належать з огляду на їхній особливий характер. Як правило, подібні справи мають бути в першу чергу в окружних судах (*Bezirksgerichte*), рішення яких можуть бути оскаржені в обласні суди, а в кінцевому підсумку до Верховного суду. У справах першої інстанції розглядаються окремим суддями, які є спеціально кваліфікованими. У другому та третьому випадках вони розглядаються підрозділами трьох-п'яти професійних суддів. Апеляційна процедура без суперечок також аналогічна процедурі оскарження в цивільних справах. Проте, враховуючи особливий

характер провадження є обмеження на апеляції. Існують також певні обставини для подання нового апеляційного питання, виходячи за рамки аргументів та подань, поданих заявником у першій інстанції. Через велику кількість різних видів справи, що розглядаються без суперечок, існує безліч спеціальних правил, що регулюють певні сфери.

З 1 січня 2014 року рішення адміністративних органів більше не можуть бути оскаржені в адміністративній структурі. Вони можуть бути оскаржені шляхом подання скарги (*Beschwerde*) у регіональний або федеральний адміністративний суд. Адміністративний суд вирішує цю справу, а не направляє її назад до органу, який прийняв оскаржуване рішення. Судові рішення адміністративних судів за певних обставин можуть бути оскаржені в судовому порядку до Вищого адміністративного суду (*Verwaltungsgerichtshof*).

Іншими спеціалізованими судами є Конституційний суд і Вищий адміністративний суд. Конституційний суд і Вищий адміністративний суд займають особливе становище в рамках австрійської судової системи: вони відомі як "суди публічного права" (*Gerichtshöfe des öffentlichen Rechts*). Вони є незалежними судами, але вони - і адміністративні суди, введені 1 січня 2014 року - не входять до сфери відповідальності Міністерства юстиції. Вони організаційно незалежні. Обидва вони знаходяться у Відні та мають юрисдикцію по всій країні.

Їх юрисдикція відрізняється від норми звичайних судів. Вони не приймають рішення щодо цивільних і кримінальних справ (навіть не на звернення), але мають особливі функції у сфері публічного права. Однак з 1 січня 2015 року за певних умов для учасників справи, вирішеного звичайним судом, можна звернутися до адміністративного суду з проханням скасувати статут чи постанову.

Що ж до Конституційний Суд то його головним завданням є перевірка дотримання конституції та основних прав. Це коли конкретно пропонується перевірити конституційність, а саме:

- у федеральних та провінційних законах;
- у правилах (*Verordnungen*),
- видані адміністративними органами остаточні рішення (*Bescheide*),
- прийняті адміністративними органами.

На відміну від суддів інших судів, судді Конституційного суду не є професійними суддями. Це видатні особистості, які вже пройшли успішну юридичну кар'єру в іншій функції. Більшість з них виконують свої посади неповний робочий день і можуть продовжувати займатися своєю попередньою професією (наприклад, як судді чи професори університету, хоча і не як державні службовці, які повинні бути звільнені від виконання своїх службових обов'язків). Конституційний Суд скликається лише для засідань, які зазвичай проводяться чотири рази на рік.

Високий адміністративний суд (*Verwaltungsgerichtshof*) закликає розглянути законність всіх актів державного управління, за винятком правил (*Verordnungen*), які можуть бути розглянуті та, якщо необхідно, виключено

лише Конституційним судом. Вищий адміністративний суд керується переважно апеляціями з питань законодавства щодо рішень адміністративних судів. Також діє спеціальний Віденський дільничний суд з питань вирішення соціально-трудових конфліктів, що виникають із трудових відносин та окремих відносин у сфері соціального страхування. До системи австрійських судів також входять судові органи, які в літературі визначені як суди неординарної, або спеціальної, юрисдикції [134, 209].

До таких судів, зокрема, віднесено суд у справах картелів при Віденському апеляційному суді, рішення якого оскаржуються до Вищого суду у справах картелів, створеному при Верховному суді, який є другою і останньою інстанцією у цій категорії спорів. Отже, на відміну від України, австрійське законодавство про судоустрій виокремлює три відносно самостійні складові судової системи, до яких віднесено суди публічного права, суди ординарної (загальної) та неординарної юрисдикції. З урахуванням федерального устрою Австрії в системі судів публічного права вищі суди федеральних земель мають повноваження судів апеляційної інстанції, а їх територіальна юрисдикція обмежена територією відповідної землі. Незважаючи на організацію судів неординарної юрисдикції, ці суди не функціонують як самостійні види судів (судові структури), що підтверджує їх допоміжний характер у порівнянні із судами ординарної (загальної) юрисдикції.

Особливості судоустрою Федеративної Республіки Німеччини (ФРН) визначальним чином відображені з урахуванням двох факторів: федеративним устроєм держави та наявністю поряд із судами загальної підсудності судових органів спеціальної компетенції – трудових, соціальних, адміністративних, фінансових, дисциплінарних судів з організацією судових вертикалей на чолі з відповідними вищими судами. Крім того, в цій країні діють суди у справах молоді, які, однак функціонують на рівні дільничних і земельних судів, а також аналогічні за розташуванням у судовій ієрархії суди у сімейних справах [135, 136].

Система судів Німеччини відрізняється від інших інших федерацій, таких як Сполучені Штати, оскільки всі судові та апеляційні суди є державними судами, тоді як суди останньої інстанції є федеральними. Всі суди можуть розглядати справи, що базуються на законодавстві, прийнятому на федеральному рівні, хоча існують певні сфери права, над якими держави мають ексклюзивний контроль. Федеральні суди забезпечують єдине застосування національного законодавства державними судами. На додаток до судів загальної юрисдикції у цивільних і кримінальних справах, найвищий з яких є Федеральний суд юстиції, є чотири судові системи з спеціалізованою юрисдикцією адміністративного, трудового, соціального забезпечення, а також податкові питання. Підсудність трьохрівневої системи адміністративних судів поширюється, наприклад, на всі цивільно-правові суперечки неконституційного характеру, якщо тільки інші спеціалізовані суди не мають юрисдикції.

Хоча всі суди мають повноваження та обов'язок переглядати конституційність урядових дій та законодавства в межах своєї юрисдикції,

тільки вони Федеральний конституційний суд (Bundesverfassungsgericht) у Карлсруе може оголосити законодавство неконституційним. Інші суди повинні призупинити провадження, якщо вони визнають статут неконституційним і повинні подати питання про конституційність Федеральному конституційному суду. У серйозних кримінальних справах суди в суді проводять судові засідання з суддями-суддями, подібними присяжним, які вибираються лотом із задалегідь визначеного списку. Медарі судді вирішують всі питання провини та покарання спільно з професійними суддями. Також судді беруть участь у деяких кримінальних справах.

Судді Федерального Конституційного Суду обираються на невикористані 12-річні терміни. Бундестаг і Бундесрат кожен вибір половини з 16 суддів суду; у кожному випадку номінант повинен виграти дві третини підтримки, щоб забезпечити призначення. Суд засідає у двох сенатах з восьми членів, які займаються звичайними справами. Важливі випадки вирішуються всім тілом.

Судді відіграють більш помітну та активну роль на всіх етапах судового розгляду, ніж їхні колеги з загальної юрисдикції, а судові процеси в німецьких судах, як правило, менш контролюються прокурорами та захисниками. Менша увага приділяється формальним правилам доказів, які в країнах спільного права значною мірою є побічним продуктом системи присяжних, а також більшого навантаження на те, що факти говорять за те, що вони можуть коштувати в кожному окремому випадку. Там немає переговорів про укладення угоди про визнання провини у кримінальних справах. У Німеччині, як і в більшості європейських країн, витрати на судові витрати відносно низькі в порівнянні з США, однак втрачаюча сторона в будь-якому випадку, як правило, повинна сплатити судову та адвокатську винагороду обох сторін.

Хоча кодекси та статuti розглядаються як основне джерело права в Німеччині, прецедент має велике значення при тлумаченні правових норм. Наприклад, німецьке адміністративне право є прецедентним правом у тому ж сенсі, що кодифікація принципів, на які посилається в процесі розгляду адміністративних дій, не існує. Ці принципи є переважно законом, визначеними попередніми судовими рішеннями. Німці бачать свою систему судової перевірки адміністративних дій як здійснення верховенства права. У цьому контексті основна увага приділяється наявності судових засобів правового захисту.

Об'єднання зумовило інтеграцію та адаптацію системи правосуддя Східної та Західної Німеччини; однак, це ускладнило велика кількість суддів, які були недієздатними союзом. Багато суддів було звільнено з посади або тому, що вони зобов'язані своїм призначенням як судді в першу чергу за їх вірність комуністичному уряду або через їхні записи. Щоб заповнити багато вакансій, створених у судах нових штатів, судді та судові адміністратори були залучені з колишньої Західної Німеччини. Справді, велике число було "закладено" від західних держав, і багато хто іншим закликав вийти на пенсію, щоб допомогти під час переходу.

Судова системи ФРН характеризується, перш за все, відсутністю єдності у судоустрої, що призводить до продукування ризиків складності вирішення питання про єдність правозастосування. У цьому контексті необхідно звернути увагу на позицію А. М. Соколова, який зауважив, що небезпека суперечливого законотлумачення і суперечливого вирішення одних і тих же питань, пов'язана з розгалуженістю судової організації, була вичерпана, з одного боку, в результаті дії різних координаційних судових інстанцій, як наприклад Єдиний сенат вищих судів, у якому представлені всі вищі федеральні судові органи, а з другого – за допомогою реалізації механізму взаємодії неінституційних, неформальних, коопераційних форм між різними сферами юрисдикцій, зокрема діяльність постійно діючих спільних нарад керівництва вищих судових органів [136, 213].

На нашу думку, полісистемна організація судової влади у ФРН супроводжена існуванням і дієвістю правових механізмів забезпечення єдності правосуддя. Єдність судової практики забезпечується функціонуванням системи об'єднаних сенатів при вищих судових органах, створенням за необхідності єдиного сенату всіх вищих федеральних судів, а також неоспорюваним пріоритетом федерального права над правом земель.

Зауважимо, що до 1999 року у Швейцарії спостерігалася неповнота конституційного регулювання судоустрою, що частково компенсувалося виданням законодавчих актів про організацію та діяльність судової влади та конституціями кантонів.

Разом із тим із прийняттям Конституції 1999 року закріплені більшість питань, що визначають судову організацію і судову діяльність. Загалом судова система складається з федеральних та кантональних судів, які застосовують як загальнофедеральне право, так і право кантонів.

Верховний суд Швейцарії структурно складається з постійних палат, дві з яких вирішують питання конституційного й адміністративного права, дві – цивільного права, одна вирішує питання застосування стягнень за борговими зобов'язаннями, одна має юрисдикцію з питань банкрутства. Також діє як самостійна судова палата Касаційний суд, який вирішує питання, пов'язані із застосуванням кримінального права.

Швейцарський законодавець допускає, що за необхідності на тимчасовій основі можуть створюватися й інші судові палати в зазначеному суді. Крім того, як відносно самостійний судовий підрозділ Верховного суду функціонує Федеральний суд з питань соціального страхування, який переглядає рішення кантональних судів щодо виплати пенсій і допомог. Організація судових систем окремих кантонів традиційно є своєрідною, оскільки в кожному з них хоч і створюються відповідні судові органи, але вони відрізняються між собою кількістю судів, обсягом повноважень, при цьому не маючи єдиної, чітко встановленої структури, як це передбачено, наприклад, українським законодавством про судоустрій. Зокрема вищі судові інстанції в кантонах можуть мати різні назви: кантональний, вищий, апеляційний, касаційний суд.

Як правило, такі судові органи діють як суди другої інстанції, до яких оскаржуються судові рішення нижчих судів кантонів. Для прикладу: в кантоні Цюрих відповідно до Закону про судоустрій функціонує касаційний суд, який компетентний розглядати скарги на рішення, постановлені вищим (кантональним) судом. У деяких кантонах, наприклад Цюрих, Базель-Ланд, створені і спеціалізовані судові органи.

Крім того, з урахуванням необхідності захисту прав громадян від дій адміністрації та з метою реалізації права на їх оскарження у низці кантонів і на федеральному рівні функціонують спеціальні органи адміністративної юстиції, створення яких передбачено Конституцією Швейцарії. Такі суди уповноважені переглядати рішення адміністративних органів, у тому числі у справах оподаткування і регулювання імпорتنих операцій. Водночас існує позиція, згідно з якою основною причиною, що перешкоджає створенню структурованої системи адміністративних судів на рівні кантонів, є небажання адміністрації поступатися своїми повноваженнями на користь адміністративного суду [137, 9].

Підсумовуючи все вищезгдане, за необхідне на нашу думку наголосити на таких пунктах:

1. У континентальній системі права виокремлюється декілька відносно самостійних моделей правових систем: французька, австрійська, німецька, швейцарська

2. Більшість спеціалізованих судів французької судової системи підпадають під загальну категорію адміністративних - на відміну від судів, які влаштовані в ієрархічній структурі, вершиною якої є Державна рада. Адміністративні суди розглядають спори, пов'язані з державними контрактами, вчинені проти уряду, податкові спори та розглядають оскарження рішень, виданих адміністративними органами. Хоча такі спори зазвичай пов'язані зі спорами між урядом та приватними особами чи корпораціями, деякі з них стосуються незалежних від держави департаментів. Існують також спеціальні судові трибунали для вирішення проблеми праці та соціального забезпечення. Крім того, спеціалізовані суди займаються судовими процесами, пов'язаними з непрямыми податками, земельним засудженням та муніципальною відповідальністю у справах про громадські заворушення.

3. Близько 25% суддів у судовій системі Німеччини обслуговують спеціалізовані суди, до їх юрисдикції належить адміністративне право, податкові та податкові питання, трудові та трудові права, та соціальне забезпечення. У трудових судах є юрисдикція у справах між роботодавцями та працівниками, що впливають із трудових відносин. Адміністративні суди мають юрисдикцію щодо питань адміністративного права, таких як імміграція, державні ліцензії, у тому числі іноземне регулювання торгівлі. Юрисдикція податкових судів включає загальні податкові питання та поширюється на митні збори та податки, що стосуються міжнародної та зовнішньої торгівлі. Соціальні суди здійснюють юрисдикцію у суперечках, які потрапляють під

законодавство про соціальне забезпечення. Як і ряд інших країн Європи, Німеччина також має окремий Вищий конституційний суд.

4. У Австрії Спеціалізовані трудові суди та соціальні суди мають виключну юрисдикцію для всіх судових процесів, що виникли в результаті зайнятості та пов'язаних з нею питань, а також для всіх судових процесів, що стосуються питань пенсійного забезпечення та соціального забезпечення. Комерційний суд у Відні має виключну юрисдикцію для всіх судових процесів, що ґрунтуються на порушеннях патентних прав.

5. Організації швейцарського устрою судів вбачається наявність ознак, притаманних як унітарній державі, так і федерації, що можливо пояснити досягненням компромісу між централізмом і партикуляризмом, який покладено в основу конфедерації. Такий підхід має наслідком не тільки багаторівневу систему здійснення правосуддя, що відрізняється залежно від кантонів, але й паралелізм у компетенції федерації і кантонів у сфері судоустрою. Виходячи з цього, у Швейцарії склалася складна ієрархія судових органів, які можливо поділити на кілька підсистем, що перетинаються у своїх повноваженнях. Основними кваліфікуючими ознаками для судових органів у контексті наведеного є визначення компетенції суду, його спеціалізація та рівень судового органу (федеральний чи кантональний).

2.3 Спеціалізовані суди в правових системах змішаного (гібридного) типу

На європейському континенті, крім класичних правових систем англосаксонського та романо-германського права, виокремлюються правові системи змішаного (конвергентного) типу. Змішаний тип правової системи — це сукупність національних правових систем, які мають спільні риси, що проявляються в єдності їх закономірностей і тенденцій розвитку на основі сприйняття елементів правових систем романо-германського і англо-американського типів[138, с. 521].

Змішаними можна вважати багато правових систем сучасності. При виділенні гібридного типу правової системи маються на увазі групи систем, в яких існують елементи двох класичних типів — романо-германського і англо-американського. До цього типу правової системи належать:

1. північноєвропейська (скандинавська); [139, 171-179]
2. латиноамериканська групи правових систем.

Здавалося б, країни Північної Європи і Латинської Америки, знаходячись у різних частинах світу, не могли розвиватися однотипно. Однак, незалежно одне від одного, північноєвропейське і латиноамериканське право сформувалися під впливом рецепції деяких елементів одних тих самих типів правової системи — континентальної та загального права. І хоча сприйняття іноземного елемента лягало на національний ґрунт, який був і є неоднорідним у скандинавських і латиноамериканських країн, їх правові системи мають багато спільного. Це дає підставу віднести їх до одного типу правової системи —

змішаної (гібридної). Однак при схожих спільних рисах кожна із груп зберігає свої особливості.

Північноєвропейське право сформувалося під впливом рецепції низки елементів зазначених вище правових систем і в такому вигляді лягло на національний ґрунт. Наведене екстраполювалося в організацію судових систем скандинавських країн, зокрема Швеції. Загалом у шведській судовій системі можливо виокремити три складових: суди загальної юрисдикції (районні, апеляційні суди, Верховний суд), адміністративні суди (суди лена, апеляційні адміністративні суди і Вищий адміністративний суд), спеціальні суди (суди у трудових спорах, суди із захисту конкуренції, суди у патентних спорах). Судами першої інстанції з вирішення справ загальної юрисдикції є районні суди, які здійснюють судочинство у справах, що територіально надходять із комун, об'єднаних у судовий округ [140, 11].

Апеляційні суди є судами другої інстанції і переглядають більшість рішень районних судів у апеляційному порядку. Суттєво, що рішення спеціальних судів можуть бути оскаржені до Вищого суду у справах про довкілля, що функціонує при апеляційному суді Свеа, який є судом останньої інстанції щодо справ, розглянутих цими судами.

За шведським законодавством не всі рішення районних та апеляційних судів можуть бути оскаржені до Верховного суду. Існує схема, яка має схожі риси з реалізованою в українському процесуальному законодавстві щодо допуску справ. Тому для того, щоб судові рішення стали предметом перегляду у Верховному суді, запроваджено процедуру дозволу на перегляд, який видається Верховним судом, але тільки у тих справах, які є важливими для подальшого правозастосування. Така практика свідчить про те, що апеляційні суди, як правило, є останньою інстанцією з перегляду переважної більшості справ. У Швеції розвинута система адміністративних судів, яка організаційно сформована у триланкову структуру. Так, суди лена є судами першої інстанції, які компетентні вирішувати спори між приватними особами і органами державної влади [141, 160].

Як самостійні судові утворення у межах судів лена функціонують міграційні суди як суди спеціальної юрисдикції (у Стокгольмі, Сконє і Гетеборзі). Рішення таких судів можуть бути оскаржені в апеляційному порядку до Вищого міграційного суду як суду останньої інстанції, що функціонує при апеляційному адміністративному суді Стокгольма. Апеляційні адміністративні суди Швеції переглядають переважну більшість рішень судів ленів, але за умови отримання дозволу апеляційного суду на оскарження [142, 266].

Вищий адміністративний суд є судом третьої інстанції в системі судів адміністративної юрисдикції. Водночас, як і у випадку оскарження рішень до Верховного суду, необхідним є дозвіл на оскарження. Також до юрисдикції зазначеного суду належить перевірка відповідності закону рішень уряду, що має назву «перевірка на законність» [143, 76-78].

Отже, організація судової системи Швеції як представника скандинавської правової моделі ґрунтується на рецепції основних рис континентальної системи права щодо створення судових установ адміністративної юстиції з одночасним використанням національних правових традицій. Це обумовлює функціонування трьох відносно самостійних складових судової системи. Однак ці складові не є рівнозначними в розумінні їх компетенції, особливостей ланкової та інстанційної побудови. Наведене є наслідком створення чотирирівневої системи судів загальної юрисдикції, трирівневої системи адміністративної юстиції та функціонування низки судових органів спеціальної компетенції, які не створюють окремих судових структур.

Особливістю системи права в країнах Північної Європи є загальна тенденція до схожості з континентально-європейськими системами.

1. Є писані конституції (Конституційний закон Фінляндії 1919 р., Конституція Держави Данії 1953 р., Конституція Ісландії 1944р., Конституції Норвегії 1814 р. з поправкою 1913 р., Конституція Швеції 1974 р.).

2. Структура системи права така сама, як і континентального права — галузі, інститути, норми. Галузі та інститути чітко сформовані.

3. Система права поділена на дві підсистеми:

- приватну — сімейне, зобов'язальне, комерційне, повітряне, міжнародне приватне право, право власності та ін.;

- публічну — конституційне, адміністративне, кримінальне-судове, податкове, економічне право та ін.

4. Система законодавства являє собою сукупність законодавчих актів (законів, кодексів), виданих у державі.

Екологічні проблеми стали предметом особливої уваги законодавця. У Швеції прийняті закони про збереження природи (1964 р.), про охорону навколишнього середовища (1969 р.), збереження лісів (1979 р.), води (1983 р.), хімічні продукти (1985 р.), природні ресурси (1986 р.).

Трудові відносини урегульовано законами про колективний договір (1928 р.), трудовий суд (1928 р.), забезпечення зайнятості (1974 р.); статус цехових старостів (1974 р.), охорону праці (1978 р.), рівність чоловіків і жінок у праці (1980 р.), спільні рішення у трудових відносинах (1977 р.) та ін.

5. Проводиться кодифікація нормативно-правового матеріалу. Ступінь кодифікації галузей права у скандинавських країнах не є однаковим. Так, у Норвегії кодифіковане лише кримінальне право. Перший Кримінальний кодекс було прийнято у 1842 р. Чинний Кримінальний кодекс було прийнято у 1902 р. за проектом норвезького криміналіста Гьотца — прихильника соціологічної школи кримінального права. У Данії також кодифіковані лише деякі галузі права, головним чином кримінальне право (Кримінальний кодекс 1930 р.). Правда, в автономній Гренландії, яка тривалий час не має писаних кримінальних законів і тюрем, проведено спеціальну кодифікацію у цій галузі (Цивільний процесуальний кодекс, Датський кримінальний кодекс для Гренландії 1930 р., Кримінальний кодекс 1954 р.). Відмінною рисою

кримінальних кодексів, як Датського для Гренландії, так і Гренландського, є застосування кримінального закону за аналогією.

6. У системі прав і обов'язків громадян перевагу віддано правам, зокрема охороні і захисту їх соціально-економічних прав. У Швеції діють закони про страхування (1962 р.), соціальне страхування (1982 р.), пенсії — народні /основні/ (1913 р.), загальні додаткові (1913р. і 1935 р.) тощо. Закон Швеції про загальне страхування 1962 р. та інші акти передбачають виплату пенсій за старістю — так звані «народні пенсії»; додаткових пенсій, обчислюваних з урахуванням попередніх заробітків; допомоги у разі виробничих травм, хвороби, вагітності; допомоги на дітей; «удовиної пенсії» та ін.

У Данії система соціального забезпечення передбачає виплату пенсій за старістю, частина яких сплачується всім, хто потребує цього; виплату пенсій у зв'язку з безробіттям, інвалідністю; компенсацію витрат на житло і виховання дітей; безкоштовну медичну допомогу та ін.

7. Кодекси, як правило, містять конкретні правові норми. На відміну від кодексів континентальних країн романської групи, законодавчі акти скандинавських країн або не мають загальних частин, або вони невеликі (наприклад, Загальна частина Гренландського кодексу має усього 10 параграфів). Це підкреслює її велику близькість до германської групи правових систем.

Схожість правових систем держав Латинської Америки обумовлена спільністю історичних шляхів їх виникнення і подальшого розвитку під впливом континентального права, єдністю в структурі системи права і норми права, спільністю основного юридичного джерела права — нормативно-правового акта і принципів регулювання суспільних відносин, однаковою сприйняттям американського конституційного права. Все це дозволяє виділити латиноамериканське право як окрему групу змішаного типу правової системи.

Країни Латинської Америки (Аргентина, Парагвай, Уругвай, Чилі та ін.) певний час були колоніями Франції, Іспанії, Португалії, тому в своєму історичному розвитку зазнали значного впливу їх правових систем. На цей час правові системи латиноамериканських країн близькі до романської групи континентального права. Проте їх не можна вписати в романо-германський тип правової системи, оскільки конституційне право цих країн формувалося під сильним впливом американського права. Демократична Конституція США стала відправною точкою конституційного розвитку країн Латинської Америки.

Таким чином, латиноамериканське право поєднало в собі дві моделі права — романо-германську (в галузі приватного права) і англо-американську (в галузі публічного права). Правові системи країн Латинської Америки запозичили у романо-германського типу правової системи таке:

- 1) основне джерело права — нормативно-правовий акт;
- 2) поділ права на галузі: цивільне, кримінальне та ін.;
- 3) кодифікацію галузей права.

Кодифікація права почалася у XIX ст. Цивільні кодекси країн Латинської Америки різною мірою зазнали впливу ЦК Франції. Французький

оригінал покладено в основу кодексів Гаїті (1825 р.), Болівії (1830—1975 рр.) Домініканської Республіки (1845—1884 рр.), меншою мірою -- Мексики (1870—1884 рр., 1928—1932 рр.). Цивільний кодекс Чилі 1855 р. запозичив низку положень ЦК Франції. У цілому він ґрунтувався на інститутах і категоріях іспанського права. Його творець Андреє Белло використовував також традиційні інститути римського права та ідеї німецького вченого Савіньї. У структурному відношенні чилійський ЦК є більш досконалим, ніж французький, тому він служив зразком для ЦК Еквадора (1860 р.), Колумбії (1873 р.), а також Венесуели (1862 р.) та Уругваю (1868 р.). Результатом оригінальної південноамериканської законотворчості, як і ЦК Чилі, є Цивільний кодекс Аргентини 1867 р. Його основу складає низка джерел: ЦК Франції, чилійський ЦК, іспанські закони, наукові праці французьких та інших авторів, зокрема бразильця Тек-сейєра де Фрейтаса про кодифікацію і систематизацію права -«consolidation». Зразками для ЦК Бразилії 1916 р. послужили ЦК Франції, Португалії, Італії та особливо Німеччини.

У XX ст. старі кодекси були модернізовані, а іноді замінені новими. Як правило, це відбувалося після прийняття конституцій (наприклад, Конституції Мексики 1917 р.). Більшість старих кодексів «обросло» підзаконними актами;

4) делегована правотворчість (акти урядової влади) як важливе джерело права;

5) розмежування законодавчої компетенції між федерацією та її суб'єктами у федеративних державах (Аргентина, Бразилія, Венесуела, Мексика). Законодавчою компетенцією наділені суб'єкти федерації з тих питань місцевого значення, що не віднесені до федеральної компетенції;

6) звичай як джерело права другорядного, допоміжного характеру. Проте не у всіх країнах його роль однакова. Наприклад, в Аргентині порівняно з Уругваєм звичаю приділено більше уваги;

7) судовий прецедент, який або слабо визнається, або зовсім не визнається юридичним джерелом права.

Від англо-американського типу правової системи (зокрема, його американської групи) запозичено таке:

1) як конституційний зразок — Конституція США 1787 р. і закріплена в ній республікансько-президентська форма правління. Не всі ознаки американської Конституції знайшли втілення в житті цих держав. Верховенство і вища юридична чинність конституції утвердилися. Проте конституції в багатьох латиноамериканських країнах не стабільні. Наприклад, у Венесуелі за 168 років змінилося двадцять конституцій, у Болівії за 152 роки - двадцять одна;

2) деякі конституційні інститути США. Так, узятий за основу інститут судового контролю за конституційністю законів, доповнений лише низкою специфічних процедур, наприклад, процедурою ампаро, характерною для іспанського права;

3) конституційність закону. Як і в США, конституційність закону може перевірятися будь-яким судом;

4) принципи побудови і функціонування американської судової системи, особливо Верховного суду. Водночас американську модель дещо видозмінено з урахуванням національних особливостей.

Отже, дуалізм латиноамериканського права полягає в тому, що у сфері публічного права (насамперед конституційного) за основу взято американську систему, а у сфері приватного права (цивільного та ін.) — романську.

У підсумку хотілося б наголосити на таких особливостях спеціалізації у країнах гібридної або конвергентної системи права, як:

1. У змішаному типі правової системи домінує нормативно-правовий акт як юридичне джерело права. Нормі права як еталону поведінки відведена основна роль у регулюванні суспільних відносин. Судова практика посідає істотне місце в системі джерела права.

2. Що ж до появи спеціалізації у країнах із конвергентною системою права, то дані спеціалізації повністю сформовані

2.4 Особливості організації і діяльності спеціалізованих судів на пострадянському просторі

Правова система — складне, багаторівневе, динамічне, ієрархічне утворення. Крім того, це зріз загальної соціальної системи як системи більш високого рівня. На сучасному етапі функціонують багато правових систем, які відрізняються відповідними особливостями, що дозволяє класифікувати їх за різними критеріями. Водночас існують і різні підходи до питання такої класифікації, які сукупно враховують три обов'язкових критерії:

- 1) етно-географічний;
- 2) технікоюридичний;
- 3) релігійно-етнічний.

Виходячи з цього, у літературі вирізняються наступні правові категорії: національна правова система, правова сім'я, група правових сімей [144, 151-166]. Для подальшого дослідження зупинимося на перших двох категоріях. Так, під національною правовою сім'єю розуміється конкретно-історична сукупність права (законодавства), юридичної практики і панівної правової ідеології в окремо взятій країні, що є елементом того чи іншого суспільства, який відображає соціально-економічні, політичні і культурні особливості цього суспільства.

У сучасному світі нараховується близько двохсот національних правових систем. У свою чергу, правова сім'я — це сукупність національних правових систем, яка фундаментується на спільності джерел права, його структури та історичного розвитку. На цій підставі, як зауважує професор О. Ф. Скакун, виокремлюються п'ять основних типів правових систем: романо-германський, англоамериканський, змішаний, релігійний, традиційний [145, 325]. Необхідно звернути увагу, що зазначений автор відносить правові системи Білорусії, Росії та України до східноєвропейської групи романо-германської правової сім'ї. Водночас російська юридична наука обґрунтовує

виокремлення слов'янської правової сім'ї як самостійної з прагненням відобразити підходи до вже відомих типологій класифікації правових систем на юридичну мапу європейського континенту.

На думку ж В. М. Синюкова, фундаментальні зміни, що відбулися в кінці 80-х – початку 90-х років у східноєвропейських країнах, поява на політичній карті нових держав – Росії, об'єднаної Німеччини, самостійних Чехії, Словаччини, Хорватії, Македонії, України, Білорусії тощо – свідчать про необхідність теоретичного аналізу правового простору колись єдиного соціалістичного співтовариства Східної Європи, оскільки йдеться про нову політичну, соціальноекономічну і відповідно – законодавчо-юридичну орієнтацію держав, що увійшли до смуги свого соціального оновлення. Ця орієнтація має стратегічно важливе значення для національних державно-правових систем Росії, України, Білорусії, Молдови, Грузії, Казахстану та інших незалежних держав. Тому, як зазначає автор, це питання вже зараз являє собою велику не тільки теоретичну, а й геополітичну, ідеологічну, міжнародну складність [146, 68-72].

Українські дослідники, зокрема Н. М. Оніщенко та Ю. М. Оборотов, у своїх роботах в обґрунтування об'єктивності євразійського (слов'янського) шляху розвитку правової системи України зазначають про наявність ціннісних відмінностей східної та західної цивілізації, типах світогляду, ідеях слов'янської єдності [147, 3-12]. З посиланням на специфічні ознаки, визначені у положеннях євразійства російським дослідником М. М. Алексєєвим, зазначені автори підтримали позицію щодо існування особливої євразійської правової сім'ї, яка у різні періоди свого розвитку мала назву слов'янська правова сім'я (XX ст.), російська правова сім'я (середина XX ст.), соціалістична правова сім'я (друга половина XX ст.), і продовжує існувати досі, незважаючи на зміну конфігурації її правового простору [148, 142-148]. Більше того, ними підтримується не тільки ідея про існування такої самостійної особливої правової сім'ї з включенням до неї і правової системи України, але й стверджується, що остання є елементом слов'янської правової сім'ї [149, 335].

На наш погляд, така позиція підтверджує властиві для російської правової ідеології позиції, відповідно до яких на основі пострадянських правових систем необхідно утворити специфічний тип правової системи (звичайно, з провідною роллю російської), який сприяв би розв'язанню російських геополітичних завдань. Водночас роботи вітчизняних політологів доводять, що серед основних геополітичних пріоритетів Росії є повернення статусу наддержави і формування нового євразійського блоку на терені колишнього СРСР, геополітична декомпозиція України тощо [150, 249]. При цьому на сучасному етапі особливе місце відводиться можливостям та механізмам СНД, ЄЄП, Митного союзу. Отже, ми вважаємо, що концепція, викладена у працях В. М. Синюкова щодо слов'янської правової сім'ї, є продовженням вказаних геополітичних засад.

По-іншому класифікують російську систему права зарубіжні дослідники. Так, відомий узбецький компаративіст А. Х. Саїдов стверджує, що

за своїми юридичними ознаками російське право завжди відносилось до романогерманської правової сім'ї і залишається таким по суті, про що свідчить його кодифікаційний характер, структура норми права, принцип верховенства закону та ієрархія джерел, а також основні принципи судової організації і судочинства [151, 374]. Крім того, американські вчені Дж. Говард та П. Круз висловлюють позиції, що у сучасних умовах відкриваються широкі можливості до зближення російського права з романо-германським типом правової системи як за формою, так і за змістом [152, 89]. Схожі погляди відстоюють і інші зарубіжні дослідники, які схиляються до думки, що російська правова система та її судова організація більше пов'язані з континентальним правом [153, 159].

Отже, у створенні концепції слов'янської правової сім'ї відображаються намагання зберегти правовий простір колишнього СРСР у сфері безумовного впливу російського права. Ми вважаємо, що за такого підходу стосовно України спроби забезпечення інтересів іншої держави за рахунок національної правової системи можуть суперечити українським національним інтересам та розцінюватися як спротив об'єктивним закономірностям правового розвитку суспільства. У свою чергу навіть поверхнева оцінка судових систем колишніх республік СРСР (Україна, Молдова, Грузія, держави Балтії) підтверджує глибину впливу європейського права. Фактор євроінтеграції, що пронизує соціальнополітичне й економічне життя перелічених країн, усе більше відчувається у правовій сфері, зокрема в законодавстві, яке набуває якості уніфікованого регулятора. З одночасним зміцненням конституційних основ більш інтернаціональною стає і судова система.

Зважаючи на викладене, на наш погляд, необхідно звернути увагу на такі узагальнюючі моменти:

1) у конструкції «слов'янська правова сім'я» домінуючою є російська правова система, яка історично склалася як симбіоз не тільки слов'янської етнокультури, а й з урахуванням поглинання і русифікації народів тюркського (азійського) походження;

2) окреслення слов'янської правової сім'ї як самостійної гілки правових сімей відкриває шляхи до ідеалізації російської судової системи як складової правової системи в контексті її фундаментального значення для інших держав колишнього СРСР та їх національних правових систем і побудови системи судів за усталеними у цій правовій сім'ї принципами;

3) орієнтири, сприйняті у процесі розвитку слов'янської правової сім'ї щодо побудови системи судів, вказують на домінантність федерального права, пріоритетність судів загальної юрисдикції з одночасним використанням принципу спеціалізації.

Демократичний устрій судової системи передбачає дотримання низки принципів у побудові судових органів, серед яких активно використовується принцип спеціалізації. Водночас його застосування у країнах колишнього СРСР має особливості, що притаманні більшості з них. Суд покликаний вирішувати соціальні конфлікти, але виключно у відповідних правових формах, тобто захищати законні права учасників таких конфліктів. Виходячи з різноманіття

суспільних відносин, які підлягають врегулюванню судом, поряд із судами загальної юрисдикції у більшості цих країн створена спеціальна юстиція (економічні, арбітражні, господарські, конституційні суди). Державні судові системи є, як правило, складноструктурованими організаційними утвореннями, які мають декілька рівнів. Крім того, виокремлюються системи судів з внутрішньою і зовнішньою спеціалізацією. Так, у першому випадку один судовий орган уповноважується розглядати спори, які виникають у всіх галузях права, зокрема і в галузі конституційного права. Це свідчить про те, що в організаційному плані створюються самостійні судові склади (колегії, сенати тощо) або діють окремі судді, які одноособово вирішують спори визначеної категорії – цивільні, кримінальні, адміністративні, трудові тощо. У другому випадку поряд із системою судів загальної юрисдикції формуються відносно автономні системи адміністративної, військової, соціальної, трудової, господарської, економічної юрисдикцій (наприклад, Вірменія, Молдова). Крім того, поза залежністю від виду спеціалізації судові системи країн колишнього СРСР мають досить жорстку організаційну структуру, що, на наш погляд, викликано двома чинниками: формою державного устрою відповідної країни та вимогами процесуального законодавства.

Судові реформи 70– 80 років XX століття у країнах Європи загалом зберегли основи раніше діючих систем, модернізувавши їх лише частково, при цьому усунувши найбільш застарілі елементи та не торкнувшись базисних принципів організації і діяльності судів. Водночас зовсім інша картина склалася на теренах колишнього СРСР, оскільки суспільно-політичні трансформації початку 90-тих років XX століття стали визначальними для побудови систем правосуддя у нових державах після розпаду єдиної союзної держави. Представником такої генерації судових систем є Російська Федерація, у якій судова система являє собою закріплену Конституцією сукупність судів, що побудована з урахуванням федеративного та адміністративно-територіального устрою цієї держави на підставі Федерального конституційного закону від 31 грудня 1996 року «Про судову систему Російської Федерації» [154]. Цим Законом визначено, що судова система Російської Федерації представлена судами конституційної юстиції, загальної юрисдикції та арбітражними судами. Тому судова влада в цій країні являє собою об'єднання трьох структур:

1) Конституційного суду і не пов'язаних з ним конституційних (статутних) судів суб'єктів федерації;

2) Верховного суду і системи судів загальної юрисдикції.

Суди загальної юрисдикції у межах наданої компетенції розглядають, крім інших спорів, адміністративні справи та справи про адміністративні правопорушення. У свою чергу, арбітражні суди мають повноваження щодо вирішення економічних спорів та інших категорій справ, передбачених процесуальним законодавством. Щодо формування органів адміністративної юстиції як відносно самостійних, то суди загальної юрисдикції розглядають спори управлінського характеру в порядку цивільного судочинства за винятками, що встановлені Законом від 27 квітня 1993 року «Про оскарження

до суду дій, рішень, які порушують права і свободи громадян». Виходячи з цього Закону, суди загальної юрисдикції у справах, що виникають з адміністративно-правових відносин, мають досить широку компетенцію. У свою чергу арбітражним судам також підвідомчі спори управлінського характеру, але лише ті з них, які мають економічну природу, які вирішуються у порядку, передбаченому арбітражним процесуальним законодавством без будь-яких винятків [155, 66-72].

Отже, в аспекті вирішення спорів адміністративно-правового характеру в Російській Федерації вбачається своєрідний дуалізм, що є предметом наукової дискусії вчених цієї країни [156, 162-164]. Загалом сутність обговорюваних питань зводиться до наступних моментів:

1) створення окремої системи адміністративних судів є перспективним напрямом розвитку судової системи, але наразі не досягнуто відповідного рівня розробок теоретичного і практичного характеру;

2) адміністративне судочинство, визначене як одна з форм здійснення правосуддя, повинно стати самостійною галуззю процесуального права та отримати необхідне законодавче закріплення у спеціальному кодифікованому акті – Кодексі адміністративного судочинства;

3) особливості здійснення адміністративного судочинства вимагають створення умов для фахової підготовки суддів адміністративних судів, які мали б змогу швидко і якісно розглядати справи.

Водночас не можна стверджувати про однозначність підходів до реформування судової системи в контексті її спеціалізації в Російській Федерації. За змістом Федерального закону від 28 червня 2014 року «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу Російської Федерації» Верховний суд Російської Федерації став єдиним вищим судовим органом у цивільних, кримінальних, адміністративних та інших справах, а також з економічних спорів. Виходячи з цього, структура Верховного суду змінилася. Зокрема, замість військової колегії була створена Судова колегія у справах військовослужбовців. Крім того, функції щодо вирішення економічних спорів, раніше підсудних Вищому арбітражному суду, тепер здійснює Судова колегія з економічних спорів, яка визначена другою касаційною інстанцією, в якій переглядаються рішення у встановленому процесуальним законом порядку. Рішення цієї колегії можуть бути оскаржені до президії Верховного суду Російської Федерації. Тісні інтеграційні зв'язки між Російською Федерацією і Республікою Білорусь, підписання між ними Декларації про створення Союзної держави спонукають до зближення правових систем цих країн та уніфікації законодавства про судову систему і судоустрій [157, 15-22].

Виходячи з того, що Білорусь – це унітарна держава, але у складі Союзної держави, окремі науковці вважають, що побудова її судової системи повинна бути схожою з російською. Тому існує позиція щодо необхідності збереження трьох паралельно діючих складових судової влади: Конституційного суду, системи судів загальної підсудності на чолі з Верховним судом [158, 24-27].

Зауважимо, що серед науковців Білорусі є як противники, так і прихильники такої побудови судової системи. Зокрема, перші обґрунтовують необхідність жорсткої централізації судової влади, але із забезпеченням реальної незалежності органів правосуддя. Другі аргументують, що централізація послаблює судову владу, тому раціонально будувати судову систему на засадах функціонального розмежування організаційних форм такої влади за принципом поглибленої спеціалізації та з одночасним збереженням автономії гілок судової влади. Як зазначають білоруські учені, така модель організації судової системи підвищує якість судової діяльності й ефективність судового захисту прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб. Тому подальше запровадження принципу спеціалізації визнається необхідним у судоустрої Білорусі [159, 78]. Так, відповідне реформування було здійснено відповідно до Декрету від 29 листопада 2013 року «Про вдосконалення судової системи Республіки Білорусь» шляхом об'єднання Верховного суду з Вищим господарським судом. Згідно з цим Декретом встановлено, що система судів загальної юрисдикції складається з Верховного суду Республіки Білорусь, обласних (Мінського міського) судів, економічних судів областей (міста Мінська). Також передбачається можливість створення в системі судів загальної юрисдикції спеціалізованих судів для вирішення і розгляду відповідних категорій справ.

Відповідно до статті 5 Кодексу Республіки Білорусь про судоустрій і статус суддів від 29 червня 2006 року судова система включає в себе такі елементи:

1) конституційна юстиція, яка складається з Конституційного суду – органу судового контролю за конституційністю нормативних правових актів, що здійснює судову владу шляхом конституційного судочинства;

2) суди загальної юрисдикції, до яких віднесено Верховний суд, обласні, Мінський міський, районні (міські), військові суди (зазначені суди здійснюють правосуддя шляхом цивільного, кримінального та адміністративного судочинства);

3) економічні суди областей та міста Мінська.

Тобто система судів Білорусі дозволяє розподілити компетенцію з розгляду справ різних категорій залежно від галузі правового регулювання (наприклад, юридичні конфлікти у галузі господарської діяльності), суб'єктів, які беруть участь у справі (військовослужбовці), ступеня складності справи тощо. Крім того, у системі судів загальної юрисдикції допускається створення спеціалізованих колегій, а також у випадках, передбачених законом, – спеціалізованих судів у справах неповнолітніх, сімейних справах, адміністративних, земельних, податкових та інших судів.

Верховний суд Білорусі є вищою судовою інстанцією у системі судів загальної юрисдикції. Його роль і місце в судовій системі визначаються тим, що цей суд:

1) має повноваження судів усіх інстанцій у всіх категоріях справ, підсудних судам загальної юрисдикції, розглядаючи справи у порядку нагляду,

за нововиявленими обставинами, як суд першої, апеляційної та касаційної інстанції;

2) є остаточною судовою інстанцією;

3) спрямовує судову практику, надає в порядку судового тлумачення роз'яснення з питань застосування законодавства;

4) вносить до Конституційного суду пропозиції щодо перевірки конституційності нормативних актів;

5) розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавства.

Верховний суд Білорусі складається із судових колегій у цивільних, у кримінальних справах, військової колегії, судової колегії у справах інтелектуальної власності, яка єдина із судових структурних підрозділів розглядає у межах компетенції цивільні справи як суд першої інстанції та за нововиявленими обставинами, а також судової колегії з економічних справ.

Судова колегія у справах інтелектуальної власності розглядає справи у спорах, що виникають із застосування законодавства, яке регулює майнові та особисті немайнові відносини щодо створення, правової охорони та використання об'єктів інтелектуальної власності, а також справи за скаргами на рішення Апеляційної ради при патентному органі.

Для судової влади Республіки Казахстан на сучасному етапі конституційного розвитку однією з тенденцій визначена спеціалізація судової діяльності. Така позиція закріплена у Концепції правової політики на період з 2010 по 2020 роки (Концепція правової політики), в якій зазначено, що основним вектором розвитку судової системи є спеціалізація судів і суддів [160]. Аналіз розділу VII «Суди і правосуддя» Конституції Казахстану доводить, що діяльність спеціалізованих судів у цій країні не заборонена, хоча будь-які посилення на їх функціонування відсутні. Водночас Конституційний закон «Про судову систему і статус суддів Республіки Казахстан» від 25 грудня 2000 року допускає створення спеціалізованих судових органів. Як зауважує казахстанський дослідник А. Ж. Даулетіяр, на сьогодні в Казахстані функціонують декілька видів спеціалізованих судів, до яких автор відносить:

1) військові суди, військовий суд Республіки Казахстан і військові суди гарнізонів;

2) міжрайонні економічні суди;

3) міжрайонні адміністративні суди;

4) фінансовий суд м. Алмати;

5) міжрайонні суди у справах неповнолітніх міст Алмати та Астани;

6) суди з розгляду кримінальних справ [161, 30-32].

Крім перелічених судових органів передбачається подальший розвиток судових установ ювенальної юстиції, в тому числі утворення ювенальних судів як спеціалізованих у всіх регіонах Казахстану, а також утворення спеціалізованого податкового суду. Водночас функціонування у судовій системі цієї країни спеціалізованих судів у науковців викликає ряд зауважень, сутність яких зводиться до того, що розподіл судової влади може її послабити; необхідним є врегулювання компетенції між різними відносно автономними

спеціалізованими складовими судової системи та уникнення суперництва між судами різних видів за пріоритетне становище у судовій системі [162, 64-66]. Але існують і інші позиції, які полягають у тому, що створення спеціалізованих судів зміцнює основи судової системи, оскільки дозволяє розвантажити загальні суди та забезпечити кваліфіковане судочинство на основі єдності правозастосування судами, що визначається одним із першочергових завдань реформування [163, 21-25]. Таким чином, розвиток спеціалізованого судочинства в Казахстані здійснюється з урахуванням наукових дискусій та концептуальних засад реформи судової системи.

На початковому етапі реформування системи судів у Казахстані як спеціалізовані утворювалися військові суди на базі відповідних військових трибуналів гарнізонів, підсудність яких характеризувалася розглядом кримінальних справ стосовно військовослужбовців та осіб, які працюють у військових частинах та органах військового управління. Надалі до підсудності зазначених судів було віднесено розгляд цивільних та адміністративних справ на території відповідного гарнізону, в яких однією зі сторін визначалися військові частини, а також органи військового управління, військовослужбовці [164, 1011]. Відповідно до вимог процесуального законодавства військові суди розглядають справи у першій, апеляційній та касаційній інстанціях. Отже, судова система Казахстану в аспекті діяльності військових судів практично повністю повторює шлях України щодо визначення військового судочинства як спеціалізованого на основі застосування суб'єктного критерію спеціалізації. Наступним кроком судової реформи стало створення у Казахстані спеціалізованих адміністративних та економічних судів. Так, законом від 30 січня 2001 року були сформовані адміністративні суди у всіх обласних центрах. Водночас зазначені судові органи розглядають тільки справи про адміністративні правопорушення, що, на думку окремих казахстанських правників, суттєво звужує сферу функціонування адміністративної юстиції. Діяльність адміністративних судів показує, що до їх підсудності можливо віднести також і ті спори, які впливають з адміністративних правовідносин, що розглядаються наразі загальними судами [165, 26-31].

На підставі положень Концепції правової політики до компетенції адміністративних судів планується передати справи про оскарження рішень і дій (бездіяльності) органів державної влади, місцевого самоврядування, громадських об'єднань та їх посадових осіб, а також справи про вибори, справи про оскарження нормативних актів та справи про спори органів державної влади і місцевого самоврядування між собою тощо. Нині зазначені категорії справ розглядають і адміністративні, і економічні суди, що свідчить про існування проблеми розмежування підсудності справ [166, 50-57].

Після ліквідації арбітражних судів вирішення спорів у економічній сфері не отримало належного правового розвитку. Зазначені спори по суті розв'язувалися судами загальної юрисдикції на рівні районного суду. Але така модель у подальшому себе не виправдала, оскільки судді загальних судів не були готові з точки зору їх кваліфікації й досвіду фахово розглядати економічні

спори з урахуванням специфіки відповідних правовідносин. Це призвело до утворення міжрайонних економічних судів у всіх обласних центрах та містах Алмати і Караганди. На сьогодні процес розгляду економічних спорів є більш документованим у сенсі доказів, ніж вирішення цивільних справ, що має наслідком віддалення судді від впливу людського фактору та суттєво зменшує необхідність оцінки доказів «з голосу». Крім економічних судів у Казахстані створено Регіональний фінансовий центр (м. Алмати). Цей крок поклав початок створенню специфічного юрисдикційного органу аналогічно фінансовим центрам у містах Дубаї, Дубліні, Лабуані та Сінгапурі. Відповідно до Закону від 5 червня 2006 року «Про регіональний фінансовий центр міста Алмати» його учасниками є професійні учасники ринку цінних паперів, що здійснюють брокерську чи дилерську діяльність та які мають:

- 1) свідоцтво про державну реєстрацію (перереєстрацію) юридичної особи, видане уповноваженим органом;

- 2) ліцензію для роботи на ринку цінних паперів, видане уповноваженим органом з регулювання і нагляду фінансового ринку і фінансових організацій.

Виходячи з цього, підсудність цивільних справ обласним і прирівняним до них судам була доповнена приписом про те, що справи про оскарження учасниками регіонального фінансового центру м. Алмати дій (бездіяльності) посадових осіб і органів центру, а також інші справи, стороною в яких є учасник зазначеного регіонального фінансового центру розглядаються спеціалізованим фінансовим судом [167]. Специфіка фінансового суду полягає в тому, що він за статусом прирівняний до обласного суду, а цивільно-правові спори розглядає як суд першої інстанції, для якого апеляційною інстанцією є Верховний суд. На нашу думку, у такий спосіб досягається максимальне спрощення процедури судочинства для учасників регіонального фінансового центру, а будь-який інвестор, що зареєструвався у зазначеному центрі, у випадку виникнення спору може вирішувати його з допомогою доступного і компетентного суду з метою захисту вкладених інвестицій. Поряд із діючими спеціалізованими судовими органами у Казахстані триває дискусія щодо формування і розвитку екологічних судів. Так, на думку М. А. Аленова, основним критерієм для віднесення судових спорів до екологічних домінуючим повинен стати предметний критерій. До таких спорів автор відносить справи про відшкодування спричиненої екологічної шкоди. Крім того, формування спеціалізованої екологічної юрисдикції надасть можливість постійно систематизувати інформацію для підготовки нормативних постанов пленуму Верховного суду з питань застосування екологічного законодавства. Серед казахстанських учених пріоритетною є позиція про те, що функціонування екологічних судів може відіграти роль своєрідного правового бар'єра для порушників екологічного законодавства з метою недопущення уникнення відповідальності [168, 64-66].

Отже, у запровадженні спеціалізованих форм судочинства у Казахстані вбачаються тенденції, основною метою реалізації яких є розвантаження судів загальної юрисдикції, підвищення фахового рівня суддів та якості правосуддя, а

також подальша професіоналізація судової системи загалом. Водночас чинне казахстанське законодавство поступово поглиблює спеціалізацію системи судів, але при цьому не передбачає створення і діяльність вищих спеціалізованих судових органів, чітко дотримуючись принципу моноцентризму судової влади.

Трансформаційні суспільно-політичні процеси у пострадянський період у Молдові суттєво вплинули на формування судової системи. Це спонукало до проведення масштабних реформ, основною метою яких стала побудова ефективної судової системи та створення відповідального і незалежного суду. Після проголошення незалежності Молдови постановою парламенту від 21 червня 1994 року була прийнята Концепція судово-правової реформи, яка визначила принципи організації судової системи.

З урахуванням наведеного було прийнято ряд законодавчих актів, на підставі яких було побудовано судову систему незалежної держави та розмежовано компетенцію судових інстанцій, зокрема Закони від 6 липня 1995 року «Про судоустрій», від 26 березня 1996 року «Про Вищу судову палату», від 24 липня 1996 року «Про економічні судові інстанції» та від 17 травня 1996 року «Про систему військових судових інстанцій». Судова система Молдови складається з чотирьох рівнів з наступними інстанціями: Вища судова палата, Апеляційна судова палата, 5 трибуналів та 48 секторальних і муніципальних судів, Окружний економічний суд, Економічна апеляційна палата Республіки Молдова та Військовий суд. Крім того, на підставі Закону від 10 лютого 2000 року «Про адміністративний суд» судові інстанції уповноважені здійснювати судову перевірку законності адміністративних актів, що видаються органами публічної влади. Відповідно до Закону від 26 березня 1996 року Вища судова палата складається з колегії у цивільних та адміністративних справах, колегії у кримінальних справах та колегії в економічних справах. Цей судовий орган розглядає в касаційному порядку рішення апеляційних палат, скарги на скасування судових рішень у випадках, передбачених законом, як суд першої інстанції розглядає справи, віднесені до її підсудності, а також вирішує спори про підсудність між судовими інстанціями та заяви про передачу справ.

За змістом Закону «Про економічні судові інстанції» до компетенції Окружного економічного суду належить розгляд у першій інстанції всіх справ, віднесених законом до його компетенції, у всіх населених пунктах Республіки Молдова. Водночас підвідомчість спорів цьому суду регулюється Цивільним процесуальним кодексом. Економічна апеляційна палата як судовий орган вирішує у першій інстанції справи і заяви, віднесені до її компетенції, апеляційні скарги і протести на рішення окружних економічних судів, а також касаційні скарги і протести на ухвали окружних економічних судів [169, 33-35].

Серед молдавської юридичної спільноти у контексті реалізації реформ судової системи та приведення її до європейських стандартів триває дискусія щодо необхідності залишення або ліквідації у складі системи судів економічних судових інстанцій [170]. Основний лейтмотив прихильників ліквідації – це співвідношення кількості судових рішень, винесених в економічних судах, і

програних унаслідок їх діяльності, справ у Європейському суді з прав людини, що спричинило виплати значних сум із державного бюджету. Крім того, розглядаючи одні і ті ж по суті спори, але в різних інстанціях (юрисдикціях), застосовуються різні правові практики.

На підтвердження цієї тези свідчать приклади, коли колегія у цивільних справах та колегія в економічних справах Вищої судової палати у спорах, пов'язаних із відшкодуванням податку на додану вартість, ухвалювали протилежні судові рішення. Крім того, стверджується, що існування економічних судів у Молдові не є ні необхідною складовою судової системи, ні бажаною. Такий висновок ґрунтується на тому, що потреба у спеціалізації виникає тоді, коли судова система настільки диференційована, що судді й інші юристи не мають можливості вникнути у всі галузі права. Другий підхід, який характеризується корпоративним впливом, презентують судді економічних судів, які стверджують про те, що ліквідація економічних судових інстанцій не підвищить ефективності роботи судової системи і призведе до збільшення строків розгляду справ у зв'язку зі збільшенням судового навантаження. Крім того, акцентується увага на тому, що досвід у вирішенні спорів комерційного характеру, який мають судді економічних інстанцій, відсутній у суддів інших судів загальної юрисдикції.

Водночас молдавськими науковцями висловлюються більш виважені позиції. Наприклад, професор І. Доля зазначає, що, по-перше, держава повинна забезпечити вирішення економічних конфліктів на всій території. По-друге, серйозним упущенням є нерозуміння різниці між спеціалізацією суддів та спеціалізацією судів, що призводить до різного тлумачення одних і тих самих судоустрійних норм. По-третє, для Молдови необхідно запроваджувати спеціалізацію суддів, зокрема з вирішення правових конфліктів економічного характеру, що раціонально з точки зору витратності процесу [171].

На нашу думку, економічні судові інстанції у цій країні – це реформовані арбітражні органи, які виконували роль медіаторів у радянський період. Створення ж у такій невеликій порівняно з Україною країні як Молдова вищих судових органів навряд чи може бути виправданим з урахуванням того, що молдавське процесуальне законодавство, як правило, допускає в суді однієї ланки існування декількох судових інстанцій та різних юрисдикцій.

У ряді країн, які до проголошення незалежності і створення на їх території самостійних судових систем, спори, що виникали у процесі господарської діяльності між підприємствами й організаціями, вирішувалися централізованою системою державного арбітражу, арбітражами міністерств, державних комітетів і відомств. Позасудовий механізм цілком задовольняв вимоги планової економіки в СРСР, яка базувалася на двох формах власності на засоби виробництва – державній і колгоспно-кооперативній.

Країни, які зараз є членами СНД, або вийшли з радянської системи права, по-різному сформували судові системи та визначили органи, які вправі розглядати спори комерційного (господарського, економічного) характеру. Наприклад, у Республіці Узбекистан у 1991 році було прийнято Закон «Про

арбітражний суд і порядок вирішення господарських спорів», яким дано початок формування автономної спеціалізованої системи судів, що знайшло подальше закріплення в Законі від 14 грудня 2000 року «Про суди». Зазначеним нормативним актом арбітражні суди перейменовувалися у господарські з чітким визначенням їх правової природи і статусу. На сьогодні систему спеціалізованих господарських судів складають господарські суди областей і міста Ташкента, господарський суд Республіки Каракалпакстан та Вищий господарський суд. При цьому право на оскарження судового акта, винесеного у першій інстанції, забезпечується наявністю в обласних судах і суді міста Ташкента апеляційних та касаційних інстанцій. У системі господарської юрисдикції Вищий господарський суд є вищим органом судової влади у сфері господарського судочинства, а його судові рішення є остаточними і оскарженню не підлягають. Структуру цього суду складають пленум, президія та судові колегії з вирішення спорів та з питань перевірки законності й обґрунтованості рішень господарських судів нижчих інстанцій.

Адміністративні спори в Узбекистані розглядаються двома відносно автономними системами судів – судами у цивільних і кримінальних справах, у тому числі і військовими судами, та господарськими судами. Суттєво, що у структурі Вищого господарського суду створена судова колегія з вирішення спорів, що виникають із адміністративних правовідносин. Така модель закріплена в Законі від 14 грудня 2000 року «Про суди». У свою чергу Конституція Узбекистану передбачає адміністративне судочинство поряд із цивільним і кримінальним, але особливості здійснення першого з названих регулюються паралельно у рамках положень Цивільного процесуального та Господарського процесуального кодексів (обидва від 30 серпня 1997 року). Так, Цивільний процесуальний кодекс містить розділ щодо провадження з вирішення скарг і заяв на дії (рішення) державних та інших органів, а також посадових осіб. Такі справи розглядаються судами за загальними правилами цивільного судочинства з винятками і доповненнями, що містяться у відповідному розділі зазначеного процесуального закону. Господарський процесуальний кодекс цієї країни не встановлює особливостей розгляду адміністративних спорів. Отже, окремої системи адміністративних судів в Узбекистані не створено, хоча законодавство передбачає можливість спеціалізації судів за категоріями справ [172].

Система правосуддя Республіки Азербайджан врегульована Законом від 10 червня 1997 року «Про суддів і суди». Наразі в Азербайджані як суди першої інстанції діють районні (міські) суди, що здійснюють правосуддя за правилами територіальної юрисдикції, а також місцеві адміністративногосподарські суди, суди у тяжких злочинах та військові суди. Для перегляду судових рішень зазначених судів в апеляційному порядку у відповідних регіонах функціонують апеляційні суди, які структурно складаються з цивільної, кримінальної, військової та адміністративно-економічної колегій. Верховний суд також діє у складі чотирьох колегій як суд касаційної інстанції. Тобто азербайджанським законодавством не передбачено створення окремих судів як адміністративної,

так і економічної юрисдикції. Тому адміністративні суди в цій країні як суди першої інстанції створюються на основі системи економічних судів, поєднуючись в організаційному і функціональному плані. Водночас окремі види спорів в першій інстанції підсудні адміністративно-економічним колегіям судів апеляційної ланки.

У Республіці Вірменія згідно з Конституцією від 5 липня 1995 року діють суди загальної юрисдикції, Апеляційний суд та Касаційний суд, а у випадках, передбачених законом, – і спеціалізовані суди. Адміністративна юстиція в цій країні представлена Адміністративним судом, що діє на підставі Судового кодексу від 21 лютого 2007 року. Згідно із цим кодексом Адміністративний суд є спеціалізованим судом першої інстанції в адміністративних справах, а вищою судовою інстанцією щодо його рішень визначено Касаційний суд. Відповідно до постанови Конституційного суду Вірменії від 3 лютого 2009 року, крім спорів публічно-правового характеру, Адміністративний суд повноважний розглядати також цивільно-правові спори, що впливають із адміністративно-правових відносин, у рамках однієї адміністративної справи.

За змістом Конституції у Вірменії діють господарський, військовий суди, а також інші передбачені законом судові органи. Водночас зараз функціонує тільки господарський суд. Суттєво, що, крім визначення підсудності цьому суду всіх господарських спорів, він повноважний розглядати й інші категорії спорів, пов'язані з господарськими. Про важливість вирішення спорів у порядку господарського судочинства свідчить і той факт, що рішення господарського суду може бути оскаржене тільки в касаційному порядку до Касаційного суду. У цьому суді рішення господарського суду переглядаються колегіально суддями судової палати у цивільних і господарських справах [173, 12-14].

Особливістю судової системи Грузії є те, що загальними судами першого рівня поряд із розглядом цивільних і кримінальних справ здійснюється вирішення публічно-правових спорів (наприклад, щодо правомірності статутів, нормативних актів, адміністративних дій тощо). Адміністративне судочинство в Грузії запроваджено з 2000 року, коли набрали чинності Адміністративно-процесуальний кодекс від 23 липня 1999 року та Загальний адміністративний кодекс від 25 червня 1999 року. У першій інстанції справи розглядають суддімагістрати (їх правовий статус схожий із статусом мирових суддів), районні і міські суди (відповідно до встановлених правил предметної підсудності), у другій інстанції – окружні суди, а в касаційній – Верховний суд [173, 9-12]. В окружних судах і Верховному суді створюються спеціалізовані судові колегії з адміністративних та податкових справ. Щодо вирішення інших категорій справ, які впливають із питань комерційної, торговельної тощо діяльності, то такі види спорів вирішуються окружними судами як судами першої інстанції, в яких створено колегії у підприємницьких справах і справах про банкрутство. Крім того, у Верховному суді також утворено палату у підприємницьких справах і справах про банкрутство.

Щодо розгляду адміністративних спорів, то за законодавством пострадянських країн значну їх частину становлять судові спори між органами публічної влади і громадянами та органами публічної влади і господарюючими суб'єктами. Розгляд таких спорів ураховує специфіку їх вирішення у різних формах. Загалом у проаналізованих судових системах поряд із судами загальної юрисдикції та адміністративними судами діють суди спеціалізованої компетенції (економічної, господарської), оскільки особлива увага національного законодавства акцентована на питанні про поширення їх юрисдикції не тільки на приватноправові спори у сфері економіки і здійснення підприємницької діяльності, але й адміністративно-правові – між органами публічної влади і господарюючими суб'єктами.

Виходячи з цього, залежно від обраного пріоритету організації системи судів, функції адміністративної юстиції покладаються на наступні судові органи:

1) загальні суди, які розглядають усі спори, що виникають у сфері публічних правовідносин;

2) спеціалізовані (арбітражні, економічні, господарські) суди, повноважні розглядати як спори економічного характеру, так і спори, що містять у собі ознаки адміністрування. При цьому реалізуються такі моделі:

а) усі справи розглядаються за аналогічними правилами в межах єдиного процесуального закону;

б) адміністративні справи вирішуються з урахуванням особливостей у межах єдиного процесуального закону;

в) цивільні, адміністративні справи вирішуються за правилами різних процесуальних законів;

3) спеціалізовані адміністративні суди, які розглядають економічні та неекономічні спори за такими моделями:

а) всі справи підлягають розгляду за однаковими правилами в рамках єдиного процесуального закону;

б) адміністративні й економічні спори вирішуються за правилами єдиного процесуального закону;

в) адміністративні, економічні спори та спори неекономічного характеру розглядаються за правилами двох процесуальних законів.

Для пострадянських держав, в тому числі і для України, в контексті євроінтеграційних процесів може бути використаний досвід реформування судових систем країн Балтії. Водночас на експертному рівні неодноразово наголошувалося про те, що у балтійських державах умови для проведення реформ були більш сприятливими, ніж існують у країнах СНД [174, 212-231].

Як відомо Латвії, Литві та Естонії у спадок дісталися радянська система права та система судів, що не відповідали критеріям правової держави. Тому названі країни, зважаючи на реалізацію політичної волі щодо членства в Європейському Союзі, запровадили масштабні зміни у системі правосуддя. На виконання цього було поставлено завдання щодо досягнення обов'язкових для вступу до Європейської спільноти Копенгагенських критеріїв [175].

Для прикладу зупинимося на аналізі судових систем Литви й Естонії в аспекті їх спеціалізації. Система правосуддя Литви регламентується главою IX Конституції і Законом Литви «Про суди» від 31 травня 1994 року, відповідно до якого в цій країні побудована чотирирівнева система судів загальної юрисдикції – місцеві (апілінкові), окружні суди, Апеляційний суд та Верховний суд. Крім того, згідно із Законом «Про створення адміністративних судів» від 14 січня 1999 року було утворено відділи адміністративних справ Апеляційного суду, Вищий адміністративний суд та адміністративні суди округів для вирішення питань законності адміністративних правових актів, а також спорів, що виникають у сфері публічного управління і податків. Проводячи дослідження литовської адміністративної юстиції, зауважимо, що у 1999 році у зв'язку з прийняттям законів «Про публічне адміністрування» та «Про провадження в адміністративних справах», у правовий обіг було введено поняття публічного і внутрішнього адміністрування [176, 18-21].

За результатами аналізу впровадження спеціалізації щодо розгляду спорів господарського (економічного) характеру у досліджених системах судів пострадянських країн можливо прослідкувати, по-перше, усталену тенденцію до предметної спеціалізації: від розгляду економічних спорів в окремих судах (справ про банкрутство, податкових, митних справ тощо), що мають назви господарських, економічних, арбітражних (Білорусія, Молдова, Росія), до детальної регламентації практично суцільної внутрішньої спеціалізації кожного місцевого суду або вищого судового органу економічної (господарської) юрисдикції (Казахстан, Киргизстан).

По-друге, як загальна риса функціонування зазначених спеціалізованих судів констатується наявність окремого блоку законодавчих актів, які регламентують порядок створення, функціонування і процедуру розгляду спорів у відповідних країнах. На наш погляд, однією з причин створення відносно автономних спеціалізованих видів судових органів є суттєва різниця правової природи спорів, що розглядаються загальними судами за правилами цивільного судочинства (сімейні, спадкові, трудові, тобто ті, які мають тісний, постійний зв'язок з особою), і спорів, що вирішуються спеціалізованими судами (економічна сфера, комерційна діяльність, тобто ті, які виникають на ґрунті конфлікту інтересів капіталу) за правилами, відмінними від правил цивільного судочинства. Ми вважаємо, що саме з урахуванням наведеного у пострадянських країнах домінантним є підхід, відповідно до якого розгляд конфліктів економічного характеру не підпорядковується загальній судовій процедурі.

По-третє, розвиток спеціалізації судових систем у пострадянських країнах вказує на запровадження норм, застосування яких має на меті вирішення спорів у сферах банківської, податкової, митної, антимонопольної діяльності, зобов'язальних відносинах, відносинах банкрутства тими суддями, які мають глибокі знання у зазначених сферах суспільного життя, а розгляд цих же питань суддями загальних судів може викликати труднощі. Тому позитивним є визначення відповідного рівня кваліфікації суддів та розуміння

ними законів економічного розвитку і правил господарського обороту. Виконання цього завдання здійснюється в рамках відносно автономної складової судової влади шляхом реалізації принципу спеціалізації як на рівні загальних судів, так і на рівні спеціалізованих судів, у тому числі вищих спеціалізованих судових органів. Такий підхід дозволяє останнім ефективно координувати діяльність всієї спеціалізованої судової вертикалі з метою максимального досягнення єдності судової практики.

По-четверте, усвідомлення специфіки розгляду спорів економічного характеру у той чи інший спосіб відбулося у всіх пострадянських країнах. Водночас не у всіх із них були створені повноцінні системи спеціалізованих судів та їх вищі судові органи. Ми вважаємо, що це є наслідком закріплення принципів формування і функціонування органів судової влади загалом у конституціях зазначених держав, спеціальних законах про судову систему та про організацію судоустрою. Крім того, необхідно зважати на різницю в національних та історичних традиціях, ментальність населення, шляхи розвитку економік пострадянських держав і політичні чинники у кожній із них.

РОЗДІЛ III. ПРАВОВИЙ СТАТУС СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ

3.1 Роль і місце спеціалізованих судів України у системі судової влади

Питання про роль та місце спеціалізованих судів в системі судів є не менш актуальним ніж питання, щодо принципу спеціалізації. Доцільність створення різних спеціалізованих судів на даному етапі із урахуванням політичної, соціальної та економічної викликає сумніви не тільки в правників, а й пересічних громадян, які так чи інакше звертаються до суду. Після того як Указом Президента України від 20 травня 2015 року [177] було затверджено Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки. Та дана Стратегія встановила пріоритети реформування судової влади – системи судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів як на рівні конституційних змін останніх, в контексті даних змін особливої важливості набула спеціалізація як така.

Ще до прийняття конституційних змін у сфері «Правосуддя» проводили безліч обговорень, щодо реформаций, одним із актуальних питань якої було, чи потрібне збереження спеціалізації в судовій системі України. Результати опитування проведеного на Круглому столі «Реформа конституційних засад судової влади, прав і свобод людини: поточний результат і очікувані перспективи» 2016 року по даному питанню, не дали однозначної відповіді. (Доаток Д). Голоси опитаних експертів розділись майже навпіл. В світлі цього голосування та подібних думок, актуальним буде прояснити роль та місце спеціалізованих судів в системі судоустрою нашої країни.

Суттєве значення для визначення ролі вищих спеціалізованих судів у системі судової влади має поняття «система». Так, у довідковій літературі це поняття тлумачиться, зокрема так:

а) форма організації, будова чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ і т. ін.), лад, режим (як форма суспільного устрою);

б) сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням [178, 207].

Отже, система – це цілісне і водночас структуроване на окремі відносно самостійні елементи явище. Свого часу, досліджуючи поняття «система», вітчизняний дослідник В. М. Сагатовський вказував на те, що вона є цілеспрямованою, функціонуючою конструкцією, спроможною вирішувати проблемні ситуації за умови наявності відповідних зовнішніх обставин [179, 75-77].

Вчені радянського періоду неодноразово зазначали про особливості системи. Так, В. Г. Афанасьєв звертав увагу на виникнення її нових якостей, що не властиві її складовим (елементам) [180, 24]. У свою чергу, М. Г. Гаазе-Рапопорт акцентував увагу на двох компонентах системи – сукупності об'єктів та взаємозв'язках між ними [181, 156], а В. С. Тюхтін під системою розумів сукупність пов'язаних між собою різних компонентів, що певним чином

впорядковані та формують єдину множину, яка наділена новими якостями та функціями [182,11]. Це так би мовити загальна характеристика поняття «система», яка є цілісним утворенням. Зауважимо, що вона набуває нових інтегрованих якостей, які неpritаманні її первинним складовим, та проявляється завдяки їх взаємодії у системі, а з філософської точки зору самі складові утворюють певний зв'язок, єдність [183, 329]. До основного поняття «система» можна віднести і соціальну систему.

Окремі вчені висловлюють думку про те, що соціальна система «це не просто поєднання великої кількості одиниць, у межах якого кожна одиниця підпорядкована законам причинно спрямованих зв'язків, а єдність відносин та зв'язків окремих частин, що детермінують можливість реалізації функції певної складності, виникнення якої стимулюється та обумовлюється існуванням структури з високим ступенем концентрації взаємопов'язаних і взаємодіючих один з одним елементів» [184,5]. Це стосується і систем спеціалізованих судів, яким притаманні певні ознаки, що виділяють їх з-поміж інших систем:

- 1) особливий порядок утворення спеціалізованого суду як елемента системи та його ліквідації;
- 2) наявність спільного завдання – забезпечення права на справедливий суд;
- 3) наявність спільних принципів функціонування для всіх її елементів (судів);
- 4) особливості взаємозв'язків:
  - а) внутрішніх – між її елементами (судами);
  - б) зовнішніх – між окремими елементами (судами) системи та окремими елементами інших, несудових систем держави та між нею й іншими системами, що існують у державі.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що система судів загальної юрисдикції – це сукупність судів усіх видів, рівнів та спеціалізацій, що складають єдине ціле, мають спільне завдання, яким є забезпечення кожному права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, об'єднаних спільним способом реалізації судової влади – правосуддям, та спільною формою реалізації правосуддя – судочинством.

Для визначення місця та ролі яку посідають спеціалізовані суди в ситему судоустрою України, необхідно мати чітке уявлення проте, що таке є сама судова система. Судова система, або ж по-іншому сиситема судоустрою України - це сукупність всіх судів держави, що ґрунтуються на єдиних засадах організації і діяльності, які здійснюють судову владу, складаються із судів загальної юрисдикції та Конституційного Суд України. Саме суди загальної юрисдикції складають повномаштабну систему судів, яка складається із загальних і спеціалізованих судів. Згідно норм Конституції Українт, створення надзвичайних та особливих судів не допускається, а третейські суди не частиною судової системи України. До особливосте судоустрою України

Характерними ознаками судової системи України є її пристосованість до адміністративно-територіального устрою, різні рівні провадження. Окрім того як уже говорилося раніше, суди загальної юрисдикції мають спеціалізацію.

Роль спеціалізованих судових органів у судовій системі України можна схарактеризувати наступним чином:

1. Вищі спеціалізовані суди (Зокрема судіз питань інтелектуальної власності) структурно складаються із судів нижчих рівнів – суд першої інстанції та апеляційної ланки. Водночас за реалізації у системі судів загальної юрисдикції принципу моноцентризму (Верховний Суд є найвищим судовим органом у цій системі), ці ж суди очолюють тільки визначені спеціалізовані судові вертикалі, що складають систему відповідної судової спеціалізації, встановленої за галузевим критерієм.

2. Вищі спеціалізовані суди є окремою ланкою у системі судів загальної юрисдикції. Це дає підстави стверджувати про необхідність узгодженої побудови судових ланок та судових інстанцій, що є практичним утіленням приписів Конституції України щодо структури системи судів загальної юрисдикції та інстанційного розташування відповідного суду – вирішення спору по суті, апеляційний, касаційний перегляд судових рішень.

3. Вищі спеціалізовані суди, крім здійснення правосуддя, наділені повноваженнями, які є похідними від їх касаційних повноважень у сфері судочинства. Таким чином, вищий спеціалізований суд має можливість як суд касаційної інстанції за результатами розгляду відповідних категорій справ формувати, коригувати як власну судову практику, так і практику судів нижчих рівнів. Наведене обумовлює потребу здійснення узагальнень судової практики та надання за їх результатами рекомендаційних роз'яснень пленумом вищого спеціалізованого суду, які стосуються розв'язання відповідних категорій справ.

Таким чином із урахування вище викладеного матеріалу можна зробити такі висновки, що роль та місце спеціалізованих судів в Українській судовій системі напряду визначається Законом України «Про судоустрій та статус суддів». В даному законі в повній мірі відображення приципи на яких базується роль спеціалізованих судів, окрім того окреслюється, яке саме місце займають спеціалізовані суди, що самеє належним до їх компетенції.

3.2. Правовий статус Вищого антикорупційного суду та Вищого суду із питань інтелектуальної власності України

У 2016 році було конституційну реформу у сфері правосуддя, відбулися зміни в Конституції України [1] в частині правосуддя, а також було прийнято новий Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [2], який закріпив нові засади організації судоустрою в Україні. В даному Законі фіксувалось створення двох абсолютно нових спеціалізованих судів. Ними стали Вищий суду з питань інтелектуальної власності та Вищий антикорупційного суду.

Указом Президента України від 29 вересня 2017 року №299/2017 «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» [185], був утворений Вищий суд з питань інтелектуальної власності. А на підставі закону

України «Про утворення Вищого антикорупційного суду» від 21 червня 2018 року №2470-VIII, [186] був утворений Вищий антикорупційний суд.

І хоча інтерес суспільства більш прикутий до формування в Україні саме Вищого антикорупційного суду, а доцільність існування Вищого суду з питань інтелектуальної власності останнім часом почали піддавати критиці, на нашу думку, створення саме Вищого суду із питань інтелектуальної власності може зіграти для розвитку нашої країни не менш важливу роль.

Справа у тому, що показники зростання рівня науки, техніки і виробництва у XXI столітті прямо вказують на те, що людство у своєму розвитку підійшло до тієї межі, коли подальший його прогрес залежить від розумової діяльності його індивідів. При цьому не слід забувати, що розумові досягнення у сфері художньої літератури, мистецтва і культури формують моральні засади суспільства, його світогляд, ставлення до навколишнього середовища, тобто ті засади, які ми називаємо людськими цінностями і які визначають духовний світ людини і суспільства.

А тому не випадково, можновладці розвинених країн визначають стратегію соціально-економічного розвитку своїх країн послуговуючись саме результатами і досягненнями розумової діяльності, або за теперішньою термінологією — інтелектуальної діяльності, у всіх її сферах, усвідомлюючи, що чим вищим буде рівень забезпечення інтелектуальної діяльності у їх країні, тим вищим буде рівень добробуту народу, з одного боку, та тим меншим, буде рівень терпимості людей до такої біди XXI століття, як корупція, з іншого.

І оскільки рівень забезпечення інтелектуальної діяльності на території будь-якої країни залежить від функціонування ефективної системи умов для здійснення такої діяльності, в якій безперечно, центральне місце посідає система державного захисту прав тих, хто займається інтелектуальною діяльністю, наявність окремого спеціалізованого суду у такій системі, має ключове значення.

Тому абсолютно очевидним є те, що створення державою окремого суду, який буде спеціалізуватись на розгляді справ, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності є не тільки доцільним, для залучення вагомих інвестицій у розвиток країни, а й необхідним і важливим кроком у боротьбі із корупцією.

Вищий суд з питань інтелектуальної власності, або як ще його називають за міжнародною термінологією ІР-суд - (ІР -англ. Intellectual property - інтелектуальна власність), так само як Вищий антикорупційний суд з'явиться в Україні завдяки судовій реформі. Створення цих двох спеціалізованих судів передбачено в законі "Про судоустрій та статус суддів", який Верховна Рада ухвалила ще у 2016 році. Якщо за створення Антикорупційного суду поки ще точаться політичні баталії, то Вищий суд з питань інтелектуальної власності може запрацювати наступного року. Він стане першим спеціалізованим судом в країні.

"Україна - це країна зі значним інтелектуальним науковим потенціалом. З часом її патентоздатність буде рости і спорів буде все більше, будуть і спори

про винаходи. Для цього треба готуватись. Один суд може напрацювати єдину і більш сталу судову практику, аніж розпорошені суди", - пояснює Андрій Козлов. За його словами, широка юрисдикція ІР-суду на початковому етапі виправдана, доки справ щодо патентів в країні не так багато. Він прогнозує, що з часом таких справ буде більше, оскільки вони розглядатимуться професійніше, аніж у звичайних судах. Тоді ж, на переконання Козлова, юрисдикцію українського ІР-суду можна буде звужити.

Представник ВККСУ запевняє, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності - це пілотний, експериментальний проект, якщо він виявиться вдалим, то його врахують для створення подібних спеціалізованих судів в інших галузях.

Законом передбачено, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності буде діяти як суд першої інстанції для справ, пов'язаних з інтелектуальною власністю. Також в рамках Вищого суду з питань інтелектуальної власності передбачено створення апеляційної палати, яка буде розглядати справи в апеляційній інстанції. При цьому, цілком слушною є думка І. Коваль, яка зазначає, що незвичною видається назва вказаного суду щодо застосування словосполучення «Вищий суд», адже вона створює помилкове враження його приналежності до судів касаційної інстанції, тоді як цей суд діятиме лише як суд першої інстанції, а касаційний розгляд спорів у сфері інтелектуальної власності здійснюватиметься, зокрема, Касаційним господарським судом [187, 41].

Також виникає питання щодо поділу суду на дві інстанції. Господарський процесуальний Кодекс України (надалі – «ГПК України»)[188] встановлює, що у складі Вищого суду з питань інтелектуальної власності будуть діяти колегії із трьох суддів як при розгляді справ у першій інстанції, так і при перегляді справ в апеляційному порядку. При цьому, рішенням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України було визначено, що суддівський корпус Вищого суду з питань інтелектуальної власності складатиме 21 особу [189]. Таким чином, в суді будуть функціонувати 7 суддівських «трійок». Враховуючи навантаження, яке буде покладено на суд, є малоімовірним, що діяльність однієї чи двох колегій буде повністю присвячена розгляду справ в апеляційному порядку. Більш вірогідною здається ситуація, при якій будь-яка колегія матиме право переглядати справи в апеляційному порядку, за умови, якщо ця сама колегія не виступала в якості суддів при розгляді справи у першій інстанції.

Це становить проблему через те, що, зазвичай, до кваліфікації суддів суду другої інстанції висуваються більш високі вимоги. Проте, Закон встановлює лише загальні вимоги до всіх суддів Вищого суду з питань інтелектуальної власності.

Законом не визначено, в порядку якого судочинства мають розглядатись такі справи. Цю невизначеність було виправлено з прийняттям нової редакції ГПК України, який передбачує, що Вищий суд з питань інтелектуальної власності буде розглядати справи в порядку господарського судочинства,

проте, без обмежень щодо суб'єктного складу, які, за загальним правилом, встановлюються ГПК України.

Проблема розгляду справ з інтелектуальної власності в порядку господарського судочинства полягає в тому, що ГПК України передбачає лише два порядки розгляду справ: в наказному та позовному провадженні. При цьому, до компетенції Вищого суду з питань інтелектуальної власності належить визнання торгівельної марки загальновідомою. В наказному провадженні розглядаються лише справи, прямо передбачені ГПК України, і визнання торгівельної марки загальновідомою до такого переліку не входить. Розгляд цієї категорії справ в позовному провадженні не відповідає самій сутності позовного провадження, адже в справах про визнання торгівельної марки загальновідомою відсутній спір про право.

Третьою проблемою є місце розташування Вищого суду з питань інтелектуальної власності – м. Київ. Як зазначають Ю. Канарик та В. Петлюк, це може негативно вплинути на реалізацію принципу доступності правосуддя, адже, як підкреслює Конституційний Суд України, принцип територіальності забезпечує територіальне розмежування компетенції судів загальної юрисдикції та зумовлений потребою доступності правосуддя на всій території України [190].

Таким чином, ще до початку функціонування Вищого суду з питань інтелектуальної власності виникає низка питань, зумовлених протиріччями або прогалинами у законодавстві. Проте, загалом, створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності можна оцінити позитивно, адже це дозволить уніфікувати судову практику, яка наразі дуже різниться через розгляд справ щодо інтелектуальної власності судами різних спеціалізацій.

Вищий антикорупційний суд, має своїм завданням захист особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів, тобто утворений для ефективної боротьби з наслідками корупції, а Вищий суд з питань інтелектуальної власності, через забезпечення захисту прав суб'єктів інтелектуальної власності, спроможний слугувати не тільки збільшенню кількості та якості результатів інтелектуальної діяльності в науці, техніці і виробництві, що вже буде сприяти підвищенню рівня соціально-економічних стандартів в Україні, а й завдяки захисту прав авторів на літературні, художні та інші твори, здатен своєю діяльністю підвищити моральні засади українського суспільства та духовний світ кожного українця, що може істотно вплинути на саму причину існування корупції, тобто змінити ставлення українців до такого ганебного явища та звести його нанівець.

Тому, закликаю усю юридичну спільноту підтримати формування та функціонування в Україні Вищого суду з питань інтелектуальної власності, а також не піддаватись на не аргументовані заклики недалекоглядних політиків чи інших публічних діячів, які намагаються применшити значимість для України створення та існування такого суду.

Вищий антикорупційний суд є судом зі всеукраїнською юрисдикцією, що створюється з метою розгляду окремих категорій справ. Крім здійснення

правосуддя, ВАКС аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює її, а також здійснює інші повноваження відповідно до закону. Судді цього суду призначаються виключно на підставі результатів відкритого конкурсу. Вищий антикорупційний суд розглядає справи виключно за поданням Національного антикорупційного бюро України.

Вищий антикорупційний суд є постійно діючим вищим спеціалізованим судом у системі судоустрою України. Вищий антикорупційний суд є юридичною особою, має печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням. Місцезнаходженням Вищого антикорупційного суду є місто Київ.

Правову основу діяльності Вищого антикорупційного суду становлять Конституція України, Закон України "Про судоустрій і статус суддів", Закону України "Про Вищий антикорупційний суд" та інші закони України, чинні міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України.

Що ж до завдання Вищого антикорупційного суду ним є здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад та процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними злочинів та судового контролю за досудовим розслідуванням цих злочинів, дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні. Юрисдикція даного суду є такою, що поширюється на всю Україну.

Узагальнюючі та підводячи підсумки за необхідне, ми вважає наголосити на таких висновках

1. Вищий суд з питань інтелектуальної власності і Вищий антикорупційний суд, хоч і носять назву «Вищий» по своїй суті є судами першої інстанції, що поширюють свою територіальну юрисдикцію (підсудність) на всю територію України.
2. Дані суди є перевіркою, так би мовити пілотними варіантами для подальшого втілення принципу спеціалізації в судовай системі України.

3.3 Перспективи розвитку спеціалізованих судів в Україні

Судова система України на даному етапі не дивлячись на те, що і відбулась відповідна судова реформа, все ще потребує перетворень і удосконалень. Задля вироблення чіткого механізму, виокремлення певних сфер, які повинні бути врегульовані як напрями спеціалізації судочинства потрібен чіткий аналіз та розуміння окремих перетворень судових систем на міжнародному рівні.

Аналізуючи досвід творення спеціалізованих судів у різних країнах світу, досліджуючи їх моделі та специфіку повноважень. А також в результаті проведення порівняльного аналізу та виділення позитивних та негативних сторін пов'язаних із створенням і функціонуванням спеціалізованих судів, нами була створена відповідна практична модель цільного

впровадження окремих спеціалізованих судів. Вона виражається в наступних пунктах:

1. Обрання критеріїв розгляду проблемних питань, що стимулюють необхідність створення певного спеціалізованого суду.
2. Аналіз необхідних даних. Моніторинг соціальної, економічної та політичної ситуації.
3. Вибір відповідної експертної новостворюваної спеціалізації.
4. Формування штату спеціалізованих судів та іншого судового персоналу. Підготовка матеріальної та технічної бази.
5. Проведення апробації на окремих регіонах чи територіях.
6. Дослідження результатів та підведення підсумків. В залежності від підсумку можливими можуть бути різні варіанти подальшої моделі.
7. а) реалізація моделі спеціалізації – якщо висновки і результати повністю позитивні;
7. б) направлення на доопрацювання із подальшим проходженням всіх попередніх пунктів – якщо результати викликають певні сумніви;
7. в) закриття проекту даної моделі спеціалізації – я результати та висновки негативні.

Дані пункти не є остаточні оскільки, кожна із проблем потребує

Україна має не тільки велику територію, але й широке різноманіття природних ресурсів. Разом з тим, присутній широкий спектр екологічних проблем, які потребують нагального врегулювання та відповідного їх нормативного закріплення. Найбільш дієвим та актуальним способом врегулювання даних проблемних питань природоохоронного законодавства є саме судовий захист, що ще підтверджує демократичний статус держави.

Оцінюючи перспективи створення екологічних судів на пострадянських теренах, російські дослідники визначили переваги і недоліки у створенні спеціалізованих екологічних судів. Серед переваг вони називають спеціалізацію судів, яка забезпечується глибокими знаннями суддів-професіоналів, які будуть краще розбиратися в екологічних питаннях, ніж судді загальної юрисдикції; включення експертів до складу суду; ефективність і здешевлення процесу; забезпечення одноманітності та передбачуваності судової практики; можливість розширення суб'єктного складу учасників розгляду, залучення громадськості; поєднання юрисдикцій (цивільної, кримінальної, адміністративної) з обранням найбільш ефективного захисту екологічних прав.

До аргументів проти екологічних судів включаються сумніви щодо зменшення важливості екологічних справ, їх недостатньої для створення окремих судів кількості, необхідність великих витрат на реформування судової системи, складність визначення підсудності [191, 30-31].

Вважаємо, що розглянуті нами успішні приклади запровадження екологічного правосуддя, а також тенденції до постійного збільшення кількості екологічних судів у світі переконливо демонструють ефективність і життєздатність спеціалізованого екологічного правосуддя. На нашу думку,

основними перевагами таких судів є експертність судочинства, залучення громадськості та широке поле для використання медіації.

Для впровадження та становлення в Україні екологічних судів, як таких, а в майбутньому їх цілісної системи, було б доцільним для початку впровадження пробних окремих «зелених лав», або ж інститутів «зелених суддів». Діяльність даних суддів була б направлена саме на розгляд конкретних екологічних спорів. Звичайно, така справа вимагає значних організаційних зусиль і фінансових витрат, але в сучасному світі будь-яка країна вимушена керуватися принципом пріоритету екологічних інтересів, інакше буде приреченою на екологічні негаразди. Як показує практика, ліквідація екологічних катастроф коштує значно дорожче, ніж їх своєчасне попередження.

Також важливим було б зазначити, що спеціалізація суддів екологічних лав (а в майбутньому – повноцінних екологічних судів) повинна бути специфікована, потрібно передбачити експертність по окремим питанням кожного із них, визначити сфери спеціалізації (земельні питання, містобудування, гірничі питання, забруднення довкілля стаціонарними джерелами, розміщення відходів тощо)

Досвід та рішення, прийняті відносно відповідних спорів, повинні бути проаналізовані та сприйняті законодавцем для побудови нового більш доцільного і відповідного часу екологічного законодавства, яке б враховувало б всі аспекти та витoki проблематики екологічного правосуддя.

Застосування зарубіжного досвіду в Україні сприяло б не тільки розвитку екологічного законодавства на загально державному рівні, а також на місцевих рівнях. Зокрема, на місцевих рівнях було б знято питання, щодо розподілу природних ресурсів, а саме, розподілу та виділення земельних ділянок, виділення рекреаційних зон, лісових, мисливських угідь, річкових, озерних та ставкових масивів (надання відповідної оренди, щодо даних ресурсів).

Що ж до самого впровадження екологічних судів в Україні як таких, для полегшення даного процесу, його було б доцільно розділити на три етапи. Дані три етапи потрібні, так як судова система України є сталою, а сам процес впровадження даного системного елементу екологічних судів є досить тривалим та фінансово тяжким.

Можливо виділити так функціональні етапи побудови даної підсистеми екологічних судів:

1. Перший етап - передбачає спеціалізовану підготовку суддів, які були б компетентні відносно сфер специфікації. Такі судді повинні будуть розпочати свою діяльність в судах загальної юрисдикції на рівних правах, але до їх компетенції будуть віднесені відповідні екологічні спори. Дане нововведення носило б позитивний характер, так як було б зменшене навантаження на інших суддів. Окрім того вирішення проблемних питань зі сфери впливу відповідних екологічних служб перейшло б в компетенцію екологічних судів, що в свою чергу підвищило статус України як демократичної держави. Підготовка відносно специфікації суддів, підвищила б

рівень самого правосуддя, так як кожен із суддів є спеціалістом відповідної сфери.

2. Другий етап – створення «Зелених лав». Доцільно на даному етапі було б передбачити окрім покладання обов'язку екологічного правосуддя, також обов'язок виділення ресурсів. Дане розширення компетенції носило позитивний вплив у частині, зняття бюрократизації та частковому уникненню корупційних сфер, як на місцевому рівні, так і в загально державному масштабі.

3. Третій етап – створення системи спеціалізованих екологічних судів. В третьому етапі враховуючи досвід створення Зеленого трибуналу Індії із урахуванням першого етапу створення інституту спеціалізованих екологічних суддів та низки експертних служб доцільним є створення трирівневої системи уже сформованих екологічних судів. Окрім того доцільним буде створення Вищого екологічного суду.

Кожен із етапів запропонованої моделі програми по створенню екологічних судів повинен мати чітко регламентований часовий період, щоб уникнути затягування даного процесу, протиправного використання прогалин, у ще не повністю реалізованої системи екологічних судів. А також переривання побудови цілісної системи екологічного правосуддя, так як позитивні зрушення в результаті втілення окремих етапів, можуть викликати ілюзію комплексних позитивних змін в сфері екологічного та природо-охоронного законодавства.

Один рекомендувати спеціалізований суд – медичні суди, або суди із наркотиків. Ці суди є альтернативою традиційному суду і стосуються лише референцій від адвокатів, працівників пробації чи прокурорів. Кандидат у суд має бути ненасильницьким злочинцем, який має проблеми із вживанням наркотиків. Якщо правопорушник має право на суд, він повинен погодитися з відмовою від своїх прав на судові засідання суду та впродовж визначеного періоду часу вступити до лікувального центру з випадковим випробуванням на наркотики. Учасники контролюють працівник пробації.

Рекомендовані медичні суди, оскільки вони виявилися успішними. Одне дослідження показало, що коефіцієнт рецидивізму становить 16 відсотків після закінчення року, у порівнянні з 45 відсотками за подібних правопорушників, які не відвідують суд над наркотиками. Чисельність судів, пов'язаних із наркотиками, зростає. З першого суду у Флориді в 1989 році[192].

Спеціалізовані суди за своєю природою пропонують суттєву економію коштів та зниження рівня злочинності. Ці суди намагаються зупинити або принаймні сповільнити обертається двері правосуддя, яка так часто присутня в традиційних залах суду. Учасники позбавлені свободи позбавлення волі, що не сприяє зростанню цього населення. Крім того, оскільки обвинувачені отримують лікування для вирішення їхніх індивідуальних потреб, вони мають більше шансів на успіх і залишаються свободою злочину. Крім того, фінансові витрати можуть бути реалізовані. Наприклад, витрати на отримання судового лікування наркотиків за зловживання наркотиками становили 5 928 дол. США за злочинець проти 7,369 дол США за традиційну обробку та житло одного наркомана протягом одного року. [192].

Спеціалізовані суди також можуть бути корисними через те, що вони намагаються сприяти позитивним змінам учасника. Ці позитивні зміни можуть полягати у спрощенні подальшої злочинної діяльності, тверезіння або навіть зменшенні видів та ступеня злочинної діяльності. Наприклад, якщо учасник спочатку був заарештований за звільнення з вилучення вищої освіти в першій ступені, і він має наступний арешт за меншим правопорушенням, такими як хуліганство, то це вважається успішним. Позитивні зміни у учасників повинні призвести до зменшення злочинної активності.

Крім того, спеціалізовані суди допомагають учасникам з такими речами, як освітні досягнення, працевлаштування, стабільність, послідовні сімейні відносини, хороше медичне обслуговування та стабільне житло. Всі ці аспекти, як показують, знижують рівень рецидиву.

З спеціалізованими судами, що займаються вирішенням проблем, наслідки для обвинувачених в цілому є позитивними. Замість можливого позбавлення волі правопорушник фактично отримує можливість змінитись на краще. У партнерстві з організаціями соціальної служби, лікувально-профілактичними центрами, а також освітніми та кадровими агентствами правопорушник може проводити підготовку та зміни, що призведе до більш успішного життя. Спеціалізовані суди можуть забезпечити втручання, що створює можливість та вибір для підвищення якості життя.

У справах про наркотики, учасники, які закінчили програму, мали лише 9% рецидивних норм. Ті, хто не завершив програму, мали коефіцієнт рецидивізму 41 відсоток. Суди зі психічного здоров'я показали лише 6% рецидивних показників у 85%, які виконали вимоги програми. З судами проти насильства в сім'ї, правопорушники, які відповідали програмам лікування, що мали право на суд, мали ризик майбутнього невиконання судових розпоряджень. Вплив на правопорушників у громадських судах також був позитивним. У дослідженні, в якому брали інтерв'ю з правопорушниками, було встановлено, що 96 відсотків вважали, що громадський суд був гарною ідеєю, 73 відсотки вважали, що їх вирок справедливий, 83 відсотки вважали, що суд допомагає їхнім сусідству, а 61 відсоток вважає, що до людей справедливо ставляться. [192].

Різновидом медичного суду, якій би ми рекомендовали спеціалізований суд із питань психічного здоров'я. Люди з психічними захворюваннями часто виявляють девіантну, хоч і кримінальну поведінку. Якщо психічно хвора людина не становить ніякої загрози спільноті, його ситуація може бути краще вирішена через психічне здоров'я та соціальні послуги. Якщо ув'язнені, психічно хворими людьми частіше завдають шкоди собі та можуть бути жертвами інших засуджених. Успіх у справах психічного здоров'я залежить від наявності комунальних послуг для бездомних, адекватної підтримки сім'ї та громад та стабільності ліків. Один з оцінок суду психічного здоров'я в Тенесії показав, що 85 відсотків їхніх клієнтів виконали необхідні умови суду зі шістьма відсотками рецидиву. Якщо наявні адекватні ресурси та підтримка.

Третім спеціалізованим судом, який ми рекомендуємо, буде суд проти насильства в сім'ї. Даний спеціалізований суд зосереджує увагу на безпеці потерпілих та підзвітності підсудних. Що відрізняється від інших судів, які займаються вирішенням проблем, оскільки мета реабілітації відповідачів не є головним пріоритетом. Ці суди рекомендуються через наголос на захисті потерпілого. Оскільки жертви часто економічно залежать від правопорушника та не рідко мають спільних дітей, існують унікальні проблеми для цих судів. Деякі принципи забезпечення захисту жертв включають доступ до захисників потерпілих, швидкі посилання на соціальні послуги, створення безпечних місць, оперативне планування справ та інформування потерпілого.

З спеціалізованих судів найчастіше потерпіли б суди проти насильства в сім'ї. На відміну від інших спеціалізованих судів, суди у справах про насильство в сім'ї мають певний ступінь насильства. Оскільки один з керівних принципів суду з питань домашнього насильства є безпекою потерпілих, вплив на жертви у цих випадках повинен бути одним із почуття більш захищеного. Суди намагаються надати адвокатам жертви, які пояснюють судову процедуру, надають доступ до консультування, підготовку робочих місць, служби імміграції, послуги з догляду за дітьми та програми сприяння самодостатності. Ще одне заходи безпеки для жертв насильства в сім'ї, які обслуговуються судами з насильством в сім'ї, - це оперативне планування справ. Це оперативне планування гарантує жертві швидкого отримання порядку захисту.

Іншим аспектом судів, пов'язаних із домашнім насильством, є вимоги до відповідальності відповідача. За наявності сильних вимог до відповідальності, жертви ще більше захищені. Сильні відносини між судами та програмами, що накладають наслідки, дають швидку відповідь, коли відповідач не відповідає вимогам, що дозволяє суду діяти відповідно.

Заключний рекомендований спеціалізований суд – суд громади (Midtown Community Court). Суди розглядають якість життя злочину в сусідніх районах, зокрема, злочини проституції, вандалізм та злочини, пов'язані з наркотиками на низькому рівні.

Правопорушники часто присуджуються до громадських робіт, тоді як суд намагається зв'язати їх з установами соціальних служб, які допомагають зі своїми проблемами.

Суди в судах рекомендуються через те, що вони наголошують на творчому партнерстві та вирішенні проблем. Судові справи є активними та шукають агресивних підходів до більшої громадської безпеки. П'ять принципів визначені як забезпечення успішного суду громади. Ці принципи були отримані після вивчення Центру громадського суду м. Нью-Йорк, найвідомішого громадського суду в країні.

Перший принцип полягає в тому, щоб відновити громаду, щоб запобігти розпаду околиць та сприяти громадському порядку. Другий принцип полягає у тому, щоб зробити правосуддя видимим, роблячи суспільну роботу дуже публічною. Третім принципом є зв'язок суду з іншими органами кримінального правосуддя. Четвертий принцип - допомогти правопорушникам впоратися з

проблемами, що призвели до злочину. П'ятий принцип полягає у забезпеченні кращої інформації, а останній принцип полягає в тому, щоб побудувати судову палату як фізичне вираження його принципової поваги до судового процесу та його учасників. Відповідно до цих принципів, Midtown Community Court має 70-відсоткове завершення громадських робіт без порушень

Вигоди, які можуть накопичуватися за системою при використанні спеціалізованих судів на думку Національного інституту правосуддя, два найбільших стимулів для створення спеціалізованого суду - це адміністрування справ та терапевтична юриспруденція. Елемент управління справами дозволяє судам прискорити обробку справ, зменшити навантаження на справу, скоротити час перебування та збільшити пробну спроможність. Другий стимул, терапевтична юриспруденція, може зменшити кримінальне правопорушення шляхом вирішення проблеми наркоманії та інших основних проблем через терапевтичні та міждисциплінарні підходи, не посягаючи на громадську безпеку та належний процес.

Ще однією перевагою пропонування спеціалізованих судів є те, що судді можуть бути призначені до судів, які найбільше відповідають їхнім унікальним талантам та досвіду. Це дозволить суддям, найбільш знайомим з конкретною проблемою, почути справу. Це може призвести до прискореного відкриття, виявлення невіршених питань, справжньої оцінки сильних і слабких сторін справи, справедливих та послідовних результатів та більш швидких рішень.

Підводячи підсумки, щодо перспективи розвитку спеціалізованих судів хотілося б наголосити що недивлячись на можливу спірність питання, щодо обрання моделі та доцільності створення спеціалізованих судів. Питання спеціалізації залишається відкритим. Позитивний досвід, чи негативний не гарантує відтворення даної моделі в Україні в такому ж вигляді. При обранні для власної системи судів нововведень у вигляді даних квазісудів необхідний в першу чергу комплексний аналіз проблематики та ситуації із економічної політичної та соціо-культурної сторони. В де-яких випадках потрібно розглядати та аналізувати ситуацію навіть на місцевому чи регіональному рівні.

Повною мірою в даному аналізі допомагло б створення інституту правової експертизи та апробації. Діяльність даного інституту повинна допомагати виявленню недоліків законопроектів ще до початку їх реалізації. Працювати на упередження негативних моментів пов'язаних із законопроектами. В тому числі із втіленням нововведень у сфері створення спеціалізованих судів.

В будь-якому випадку, який би не був законопроект про створення нового спеціалізованого суду, яка б позитивна зарубіжна практика за мотивацією його створення не стояла, найважливішим завжди буде відповідна політична воля, яка повина діяти тільки в інтересах суспільства.

ВИСНОВКИ

У магістерській (дипломній) роботі проведено аналіз вітчизняного та міжнародного досвіту спеціалізації судів, окрім того проведено узагальнення висновків. Здійснено науково-теоретичне узагальнення щодо вирішення наукової проблеми, яка полягає в обґрунтуванні організації та діяльності спеціалізованих судів. Було розглянуто концепції судової спеціалізації, позитивні та негативні її сторони. Основні думки дипломної роботи та висновки полягають в наступному:

1. Принципами судоустрою є основні норми, які фіксують судову діяльність при вирішенні справ різної юрисдикції, а також знаходяться в тісному зв'язку, доповнючи один одного, створюють систему гарантій правосуддя. Окрім того система даних принципів може поповнюватися новими принципами, а також конкретні принципи можуть отримувати нового значення, як наслідок розвитку держави.

2. Поняття принципів судоустрою в Україні не закріплюється в Конституції України, а в ній же міститься чітка вказівка до того, які саме принципи судоустрою існують. До них Конституція України відносить територіальність та спеціалізацію. Принципи територіальності та спеціалізації є вимогами, які повинні бути втілені у системі судів України для всебічного забезпечення якісного і неупередженого судочинства. Під принципом спеціалізації розміють певний розподіл судової юрисдикції між різними судами. Даний розподіл за єдиним критерієм поєднує галузь правовідносин та вид судочинства, що дає можливість виділяти відповідні юрисдикції у судочинстві. Під принцип територіальності розуміють певне забезпечення географічної наближеності судів до людей.

3. Кожен державний орган, в тому числі спеціалізований суд, призначається для врегулювання або вирішення певного числа справ. Таким чином, ці атрибути можна віднести до кваліфікаційних особливостей самого спеціалізованого органу.

4. Специфіка суб'єктно-об'єктного складу правового регулювання, також не вносить чіткості в розуміння ситуації. Тому як не надає відповіді на поставлене раніше питання відносно специфічності, бо зазвичай кожна справа, що підлягає судовому розгляду містить характеристики суб'єкту та об'єкту притаманні тільки їй.

5. Поняття спеціалізованого суду через категорію спеціалізованої компетенції містить набагато більше питань ніж самих пояснень. Так як залишається зовсім не зрозумілим у чому саме полягає "спеціалізованість" відповідної компетенції.

6. Реалізація принципу спеціалізації судів шляхом формування підсистеми спеціалізованих судів знаходить своє втілення функціонального розподілу повноважень у судовій системі. Завдяки такому розподілу судова

система прагне зосередити зусилля на вирішенні відповідних органів певних категорій правових спорів в рамках відповідних типів правових відносин.

7. Спеціалізація судової влади є принципом її будівництва, організаційно-правовою формою реалізації якої є створення, з одного боку, спеціалізованих судів, а з іншого - спеціалізованих рад (палат і тому подібного) в самих судах. У цьому контексті спеціалізація судів (судова система) не обов'язково пов'язана зі створенням спеціалізованого суду.

8. Підводячи підсумок хотілося б також зазначити, що спеціалізація судової діяльності є багатогранним принципом. Позитивний потенціал, якої може і повинен реалізовувати поряд та в тісній взаємодії з іншими прогресивними принципами організації судової системи держави та судового процесу в процесі вирішення комплексу питань, що стосуються судової системи, судового процесу та організація діяльності суддів в державі.

9. Спеціалізовані судді та суди є зростаючою тенденцією в усьому світі, так як зростає складність закону та попит на більш швидкі і якісні судові послуги. Добре продумані судові процеси, які відображають потреби конкретних типів справ і сторін, що беруть участь і які обробляються добре кваліфікованими і знаючими суддями і персоналом, вимагають спеціального підходу і досвіду.

10. Але спеціалізація - це не завжди відповідь. Попит на менш громіздкі судові процеси від зацікавлених сторін, таких як бізнес - спільнота, може бути цілком виправданим. О крім того також вказувати на те, що судова система потребує більш загальному перегляді.

11. Деякі міжнародні показники, такі, як доповідь Світового банку "Ведення бізнесу", визнають, що спеціальні комерційні суди, як правило, корисні для задоволення потреб бізнесу спільноти і дають додаткові можливості країнам з такими судами. Це створює стимул для країни, які хочуть досягти успіху та створити спеціальний комерційний суд. Навіть якщо необхідність в ньому може бути не виправдана після розгляду справи обсягом і вартістю залучення.

12. Існують й інші випадки, коли країни створювали спеціалізовані адміністративні суди або спеціальні суди інтелектуальної власності в одній великій країні, де встворення судів було обґрунтовано в окремих регіонах, але не по всій країні. В результаті довготривалого розподілу ресурсів в галузі права, не вимагали їх, тим самим перекачуючи найважливіші ресурси з інших сфер, які вимагали уваги. Ясно, що гарне розуміння типу і моделі, які насправді будуть необхідні в різних місцях. Обрання відповідного типу, чи моделі необхідно починати з виду спеціалізації, який був би корисний до всієї системи і всіх користувачів.

13. Тільки якщо всі або більшість із цих питань призведуть до висновку про те, що судова спеціалізація однієї форми. А саме формою необхідною і доцільною для вирішення основних проблем та вимог поліпшені послуги, що повинні зосередити увагу на спеціалізації. Але у той же час, необхідно відстежувати, чи досягає спеціалізація бажаних результатів. Відповідні

висновки слід використовувати не тільки для подальшого коригування будь-яких спеціальних судових дій, але і для поліпшення роботи судів в цілому.

14. Перші прояви створення спеціалізованих судів спостерігається в кінці Х століття. У ретроспективному розгляді розвитку та впровадженню спеціалізованих судів на теперішній території України можна виділити шість етапів. На першому етапі запровадження діяльності спеціалізованих судів можна розглядати на прикладі комерційних судів Росії, військових судів УНР, ЗУНР, Директорії та Гетьманату, фінансові суди Галичини та адмінсуди Великої Румунії і УНР. Другим етапом розвитку є початок створення судів у Радянському союзі. Його особливостями був певний ухил до революційності, суди підпорядковувалися радам та існували окремі військові суди. Третій етап перехід до нової економічної політики спонукав до створення спеціалізованих установ, як правило, відомчого спрямування, а початок відбудови господарства, курс на індустріалізацію та потреба забезпечення транспортних комунікацій мали наслідком створення спеціалізованих судів різної компетенції, що свідчить про перехід від спеціалізації за суб'єктом судочинства до галузевої спеціалізації. Водночас період 1930–1950 років характеризується створенням квазісудових органів репресивного спрямування (особливі наради, так звані двійки, трійки). Із 1960 року починається четвертий етап. Відбувається виокремлення Єдиної союзно-республіканської системи арбітражу. Яка свою чергу обґрунтована встановленням ринкових підходів та певним розширенням кола господарських суб'єктів. П'ятим є етап що розпочато із проголошенням незалежності України. Конституцією України від 28 червня 1996 року була визначена необхідність побудови правової держави та реалізацію положень, щодо побудови системи судів загальної юрисдикції за принципами територіальності і спеціалізації. Створено три Вищі спеціалізовані суди України. Шостий етап наданий момент можна назвати заключним для України. Розпочався він із реформ у судовій системі 2010 року, а погем його стала конституційна реформа в сфері правосуддя. Створено Вищий суд із питань інтелектуальної власності та в процесі впровадження знаходиться Вищий Антикорупційний суд.

15. Перспективи розвитку спеціалізованих судів хотілося б наголосити що не дивлячи на можливу спірність питання, щодо обрання моделі та доцільності створення спеціалізованих судів. Питання спеціалізації залишається відкритим. Позитивний досвід, чи негативний не гарантує відтворення даної моделі в Україні в такому ж вигляді. При обранні для власної системи судів нововведень у вигляді даних квазісудів необхідний в першу чергу комплексний аналіз проблематики та ситуації із економічної політичної та соціо-культурної сторони. В де-яких випадках потрібно розглядати та аналізувати ситуацію навіть на місцевому чи регіональному рівні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. (зі змін. та доповн.; ред. від 1 черв. 2016 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02 червня 2016 року // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 2. – Ст. 54, ч. 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>
3. Словник іншомовних слів / О. С. Мельничук; за ред. О. С. Мельничук. – К., 1974. – С. 547.
4. Толковый словарь живого великорусского языка. Т. 3. / Даль В. И. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1955. – С. 431.
5. Старчук О. В. Щодо поняття принципів, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://kul.kiev.ua/images/chasop/2012_2/40.pdf
6. Потапенко С. В. Система принципів адміністративного процесу України та проблеми їх класифікації// Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2010. – №1 (48). – с.152-158.
7. Конституційний процес в Україні: удосконалення засад правосуддя, прав, свобод і обов'язків людини і громадянина /Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу «Реформа конституційних засад судової влади, прав і свобод людини: поточний результат і очікувані перспективи». – К., 2016., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://old.razumkov.org.ua/upload/konst-2016.pdf>.
8. Організація судових та правоохоронних органів: підручник для студентів юрид. спеціальностей вищих навч. закладів / І. Є. Марочкіп, Н.В. Сібільова, В.П. Тихий та ін. За ред. І.Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х.: ТОВ «Одісей», 2007. – 528 с
9. Обрусна С.Ю. Принципи організації та діяльності судової системи України: сучасний стан та перспективи розвитку // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2010. – №4. – с.74-80.
10. Жукевич І.В. Механізм взаємодії явних та неявних принципів права // Держава і право. – 2010. – Вип.47. – С. 66-71.
11. Шишкін В.І. Судові системи країн світу (у 3-ох кн.). Кн. 2. – К.: Юрінком Інтер, 2001. – С. 6.
12. Бержель Ж.Л., Общая теория права / Под общ. ред. В.И.Даниленко / Пер. с фр. – М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. – С. 553.
13. §61 of Judgment of THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: BRUMARESCU v. ROMANIA, 28 October 1999, Published in Reports of Judgments and Decisions, 1999-VII., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.echr.coe.int/Documents/Pilot_judgment_procedure_ENG.pdf.

14. §77 of Judgment of THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS: SOVTRANSVTO HOLDING v. UKRAINE, 25 July 2002, Published in Reports of Judgments and Decisions, 2002-VII., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.juridice.ro/wp-content/uploads/2016/05/001-60634-1.pdf>.
15. Джейсон Ліблан. Принцип спеціалізації для "простого" міста BYRIANNA LAL | 24. 09. 2016 р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://blogs.ubc.ca/allieblang/2016/09/24/the-principle-of-specialization-for-a-just-city/>.
16. Платон. Республіка . Транс Робін Вотерфілд. Нью-Йорк: Oxford University Press Inc., 2008. Друк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://witchingwoolf.wordpress.com/2016/08/07/platos-noble-lie/#more-795>.
17. Философский энциклопедический словарь / ред.-сост. Е.Ф. Губский и др. М.:ИНФРА-М., 1999.-С. 66.
18. Притика Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи / Д. Притика // Право України. – 2009. – № 12. – С. 71–84.
19. Специализация производственных подразделений [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.koefficienta.ru/enduratexter-material25modered-1976-index.html>.
20. Понятие специализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://easy-economics.ru/unkcionalnye-svyazi/ponyatiespecializacii.html>.
21. Козак Д. Суд в современном мире: проблемы и перспективы // Российская юстиция. — 2001. — № 9. — С. 5.
22. Большой юридический энциклопедический словарь / автор-сост. А.Б. Барихин. - М.: Книжный мир, 2000. - С. 594.
23. Сенякин И.Н. Специализация и унификация Российского законодательства. Проблемы теории и практики / Под ред. Байтина М.И. - Саратов: Изд-во Саратовского гос. ун-та, 1993. - 194 с.
24. Сенякин И.Н. Специализация и унификация Российского законодательства: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов: Саратовский гос. ун-т , 1993. - С. 16.
25. Сенякин И.Н. Специализация и унификация Российского законодательства: проблемы теории и практики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Саратов: Саратовский гос. ун-т, 1993. - С. 67.
26. Громошина Н.А. Дифференциация и унификация в гражданском судопроизводстве. Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. – М.: Московская государственная юридическая академия им. О.Е. Кутафина, 2010. – 49 с.
27. Зайцев И.М., Ткачев Н.И. Специализация исковой формы защиты права // Вестник Московского университета. - Серия П. - Право. - 1988. - С. 81.
28. Боровский М.В. Проблемы реорганизации судебной системы[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://kpress.ru/bh/2001/1/borovsky/borovsky.asp>.
29. Хорьков В.Н., Голованов А.А. Перспективы учреждения специализированных судов в Российской Федерации [Електронний ресурс]. –

- Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/books/268/19455/17/kernel.php?module=register>.
30. Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією. Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К.: Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, 2003., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/33753.html>.
  31. Руднев В. Специализированные федеральные суды [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://juristlib.ru/book_2288.html.
  32. Гаркуша О.О. Спеціалізація судової діяльності як фактор оптимального функціонування судової влади // Адвокат. – 2009. – №2. – С. 36-39.
  33. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / за ред. І. Є. Марочкина, Н. В. Сібільової. – Х. : Одиссей, 2007. – 328 с.
  34. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: монографія / Р. О. Куйбіда. – К. : Атіка, 2004. – 288 с.
  35. Городовенко В. В. Спеціалізація суддів як гарантія забезпечення належної якості та ефективності правосуддя / В. В. Городовенко // Вісник Верховного Суду України. – 2008. – № 1. – С. 13.
  36. Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
  37. Working Party of the Consultative Council of European Judges (CCJE), “Report of the 22nd Meeting”.- Strasbourg, CCJE, March 26–28, 2012, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJEGT\(2012\)3&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864](https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?Ref=CCJEGT(2012)3&Language=lanEnglish&Ver=original&BackColorInternet=DBDCF2&BackColorIntranet=FDC864&BackColorLogged=FDC864)
  38. George Pring and Catherine Pring, “Specialized Environmental Courts and Tribunals: The Explosion of New Institutions to Adjudicate Environment, Climate Change, and Sustainable Development at the Confluence of Human Rights and the Environment” Yale University & U.N. Institute for Training and Research 2d Global Conference on Environmental Governance and Democracy, Yale Law School, Sept. 19, 2010, 3, [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zapdoc.tips/environmental-courts-in-comparative-perspective-preliminary.html>.
  39. Zimmer. “Overview of specialized courts.” International Journal For Court Administration, August 2009.
  40. Caroline S.Cooper, Brent Franklin, Tiffany Mease. Establishing Drug Treatment Courts: Strategies, Experiences and Preliminary Outcomes. Vol. 1. Prepared for the Drugs Summit: European, Latin American and Caribbean Mayors and Cities, April 21 -23, 2010, Lugo, Spain
  41. Working Party of the CCJE, “Report of the 22nd Meeting.”
  42. Michael W. Finigan, Shannon M. Carey, and Anton Cox, “Impact of a Mature Drug Court Over 10 Years of Operation: Recidivism and Costs (Final Report)”, Portland, OR: NPC Research, 2007.

43. Joan Jahnige, "The Roman Legal System," "Mores," 2005, [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dl.ket.org/latin3/mores/legallatin/legal01.htm>.
44. "High Court of Admiralty," The National Archives, [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.nationalarchives.gov.uk/records/research-guides/high-court-admiralty.htm>.
45. William Quillen and Michael Harahan, "Short History of the Delaware Court of Chancery, 1792–1992," Delaware State Courts, 1993, [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://courts.delaware.gov/chancery/history.stm>.
46. Béatrice Craig, "Justice Bourgeoise? Justice Masculine? Les Conseils de Prud'hommes au Début du XIXe Siècle: l'Exemple de Tourcoing," Social History 25, no. 50 (1992).
47. Joan McCord, Cathy Spatz Widom, and Nancy A. Crowell, eds., Juvenile Crime, Juvenile Justice Washington, DC: National Academy Press, 2013.
48. Reinhold Fahlbeck, "Industrial Relations and Collective Labour Law: Characteristics, Principles and Basic Features", Stockholm: Stockholm Institute for Scandinavian Law, 2009.
49. Brian Preston, "The Land and Environment Court of New South Wales: Moving towards a Multi-Door Courthouse – Part 1" (2008) 19 Australasian Dispute Resolution Journal 72
50. Joan E. Jacoby, Edward C. Ratledge, and Heike P. Gramckow, "Expedited Drug Case Management Programs: Issues for Program Development", Washington, DC: National Institute of Justice, 1992.
51. David L. Finnegan, "Observations on Tanzania's Commercial Court. A Case Study", Paper for the World Bank Conference on "Empowerment, Security and Opportunity Through Law and Justice," Washington, DC, 2005.
52. Martin Shapiro, The Supreme Court and Administrative Agencies (New York: Free Press, 1968)
53. Jeffrey J. Rachlinski, Chris Guthrie, and Andrew J. Wistrich, "Inside the Bankruptcy Judge's Mind," Boston University Law Review 86 (2006): 1227–65.
54. Isaac Unah, The Courts of International Trade: Judicial Specialization, Expertise, and Bureaucratic Policy Making, Ann Arbor, MI: University of Michigan Press, 1998.
55. Lawrence Baum, "Probing the Effects of Judicial Specialization," Duke Law Journal 58 (2009):1667–84
56. Friederike Henke, "Specialised Court Systems. Comparative Paper Analysing the Possibilities of Implementing a Specialised Court System in India," 2005, [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.fdrindia.org/publications/CourtSystemInIndia_PR.pdf . Self-published.
57. John Pendergrass, "Role of Judiciary in Pollution Management," Guidance Notes for Tools on Pollution Management, Washington, DC: World Bank, 2010.
58. Heike Gramckow and Frances Allen, "Justice Reform in Mongolia: Looking Back, Looking Forward," Justice and Development Working Paper 16, Washington, DC: World Bank, 2011, 9.

59. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / Авт. кол.: В. С. Бігун, І. Й. Бойко, Т. І. Бондарук, К. А. Віслобоков, О. А. Гавриленко, Л. О. Зайцев, А. Ю. Іванова, О. О. Малишев, І. В. Музика, В. Т. Окіпнюк, Є. В. Ромінський, О. О. Самойленко, М. І. Сірий, І. Б. Усенко (кер. кол.), М. Д. Ходаківський, Л. В. Худояр, О. Н. Ярмиш. НАН України. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького; Міжнародна асоціація істориків права. – К.: "Видавництво "Наукова думка" НАН України", 2014. – 503 с.
60. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.) / І. Й. Бойко. – Львів, 2009. – С. 18
61. Ковальський Н. П. Источниковедение истории Украины XVI - первой половины XVII в. / Н. П. Ковальський. – Днепропетровск, 1979. – Ч. 1: Обзор основных отечественных собраний архивных источников. – С. 30.
62. 8 Gąsiorowski A. Początki sądów grodzkich w średniowiecznej Polsce / Antoni Gąsiorowski// Czasopiśmo prawno-historyczne. - 1974.- T. XXVI. - Zesz. 2. - S. 58.
63. Kutrzeba S. Sądy grodzkie i ziemskie w wiekach średnich/ Stanisław Kutrzeba. - Kraków, 1901. - S. 337, 338.
64. Бурак О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів / Автореф. дис. ...канд. юрид. наук. – К.: Академія Адвокатури України, 2010., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&Image_file_name=DOC/2010/10bovkes.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
65. Шевченко Д. Система господарських судів України – 15 років / Д. Шевченко // Юридична газета. – 2006. – № 9.
66. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. : [с изложением рассуждений, на коих они основаны]. – СПб. : Изд. Госуд. Канцелярии, 1867. – 252 с.
67. Балух В. С. Одесский арбитражный суд: два века истории / В. С. Балух, А. А. Сурилов. – Одеса : Юрид. літ., 2001. – 328 с.
68. Балух В. С. Організація і діяльність комерційних судів Російської імперії: історико-правове дослідження на прикладі Одеського комерційного суду (1808—1917) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / В. С. Балух. – Одеса, 2002. – 20 с.
69. Притика Д. М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення / Д. М. Притика. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 328 с.
70. Державний архів Чернігівської області: довідник / [уклад. Я. Пиріг та ін.] – Чернігів : РВК «Деснянська правда», 2001. – С. 305.
71. Про утворення Генерального Суду : Закон ; за станом на 2 груд. 1917 р. / Українська Центральна Рада : офіц. вид. // Вістник Генерального Секретаріату УНР. – 1917. – № 4.
72. Ярош Д. В. Формування судової системи української народної республіки періоду Центральної Ради / Д. В. Ярош // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1 (21). – С. 18-22.

73. Інструкція військовому революційному судові : за станом на 5 бер. 1918р. / Рада народних Міністрів УНР : офіц. вид. // Вістник Ради Народних Міністрів УНР. – 1918. – № 17. – С. 2-4.
74. Про Військові Суди : Наказ ; за станом на 23 квітня 1918 р. / Центральна Рада : офіц. вид. // Державний вістник. – 1918. – № 14. – С. 2.
75. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали : у 2 т. / ред. кол.: В. А. Смолій, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. ; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 1996-1997. – (Пам'ятки історії. Джерела новітньої історії; V). – Т. 1 : 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К., 1996. – 590 с.
76. Ярош Д. В. Конституція Української Народної Республіки 1918 року про органи державної влади та управління України: історичний досвід і сучасність / Д. В. Ярош // Університетські наукові записки. – 2007. – № 1–2. – С. 49-56.
77. Фесенко Л. І. Правовий статус Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ у системі судового устрою : дис. ... канд. юрид. наук / Л. І. Фесенко. – Одеса, 2011. – 242 с.
78. Про утворення Державного Сенату : Закон ; за станом на 8 липня 1918 р. / Рада Міністрів : офіц. вид. // Державний вісник. – 1918. – № 28. – 12 с.
79. Про військову підсудність : Закон ; за станом на 30 травня 1918 р. / Рада Міністрів УНР : офіц. вид. // Державний вістник. – 1918. – № 11. – 7 червня.
80. Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію : Закон ; за станом на 21 червня 1918 р. / Рада Міністрів УНР : офіц. вид. // Державний вісник. – 1918. – № 20. – 5 липня.
81. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією : дис. ... канд. юрид. наук / В. В. Сердюк. – К., 2003. – 200 с.
82. Про створення військових польових судів : Наказ командира Осадного корпусу ; за станом на 22 листопада 1918 р. / Директорія УНР : офіц. вид. // Вістник Української Народної Республіки. – 1918. – № 7. – 8 с.
83. Про скасування закону бувшого гетьманського уряду від 8 липня 1918 року «Про Судові Палати й Апеляційні Суди», про утворення Харківського та Одеського Апеляційних Судів і відновлення Київського Апеляційного Суду, про увільнення з посад в Судових Палатах та про затвердження штатів Київського Апеляційного Суду : Закон УНР ; за станом на 24 січня 1919 р. / Директорія УНР : офіц. вид. // Вістник Української Народної Республіки. – 1919. – 29 січня.
84. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / В. О. Котюк. – К.: Атіка, 2005. – 592с.
85. Klapp V. Modernen Rechtssystemen / V. Klapp. – Dortmund: Focus, 2010. – 335 p.
86. Сірий М. І. Судова реформа: заяви, проекти і реалії / М. І. Сірий // Дзеркало тижня. – 2007. – № 10. – С. 16.
87. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України : генезис та порівняння : Монографія / І. В. Назаров. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 432 с.

88. Ковалев В. А. Органы расследования и судебная система Великобритании : учеб. пособие / В. А. Ковалев. – М.: ВЮЗИ, 1985. – 148 с.
89. Фрицкий О.Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицкий. – 2-е вид., переробл. та допов. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 510 с.
90. Bodenheimer E. An Introduction to the Anglo-American Legal System: Readings and cases / Bodenheimer E., Oakley J., Love J. – St. Paul; Minn: West Publishing, 1998. – 188 p.
91. Eisenberg, M. The nature of common law (Текст) / M. Eisenberg. – Harvard : Harvard University Press, 1988. – 204 p.
92. Tribunals of United Kingdom [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justice.gov.uk/about/hmcts/tribunals.htm>
93. Land and Environment Court Act, 1979 (NSW), Section 20 (2). – Available at: <https://legislation.nsw.gov.au/inforce/8a083713-245b-4a4a-cc5c-9bcf1a21101d/1979-204.pdf>
94. Чикильдина А. Ю. Земельные суды: зарубежный опыт / А. Ю. Чикильдина // Политика, государство и право. – 2014. – № 2 , [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://politika.snauka.ru/2014/02/1245> (дата обращения: 28.09.2017).
95. Aubert J.-L. Introduction au droit et thèmes fondamentaux du droit civil / J.-L. Aubert, É. Savaux. – Paris : Auflage, Dalloz-Sirey, 2008. – S. 122–172.
96. The Transfer of Tribunal Functions (Lands Tribunal and Miscellaneous Amendments), Order № 1307, 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legislation.gov.uk/ukxi/2009/1307/contents/made>
97. Карлен Д. Американские суды: система и персонал / Дельмар Карлен [Пер. с англ. В. А. Власихина, под ред. и с вступ. статей д.ю.н. Б. С. Никифорова]: Учеб. пособие [для студ. высш. учеб. зав.] – М. : Прогресс, 1972. – 124 с.
98. The Constitution of the United States and the Declaration of Independence // Commission on the Bicentennial of the Constitution – N.Y., Washington, D.C. 2006. – 46 p.
99. Давид Р. Основные правовые системы современности / Рене Давид; [Пер. с франц. проф. В.А.Туманова] – М. : Прогресс, 1988. – 496 с.
100. Ashby W. Ross. Principles of the Self-Organizing Dynamic System / W. Ross Ashby // Journal of General Psychology. – 1947. – volume 37. – P. 125–128.
101. Шумилов В. М. Правовая система США / В М. Шумилов. – М. : ООО Издательско-Консалтинговое Предприятие «ДеКА», 2003. – 400 с.
102. Бернхем В. Вступ до права та правової системи США / Вільям Бернхем; [Пер. з англ. вид. Україна] – К. : Україна, 1999. – 566 с.
103. Тюріна О.В. Сучасні системи судових і правоохоронних органів (порівняльно-правова характеристика); навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. В. Тюріна – К.: КНТ, Видавничий дім “Скіф”, 2008. – 96 с.
104. Кравчук М. В. Правовая система США / М. В. Кравчук. – К.: НормаДрук, 2004. – 136 с.

105. U.S. Tax Court Warning about Tax Scams., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ustaxcourt.gov/index.htm>
106. U.S. Court of Appeals for the Armed Forces., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.armfor.uscourts.gov/>
107. Court of Appeals for Veterans Claims., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vetapp.uscourts.gov/>
108. U.S. Court of Federal Claims, including its history and evolving jurisdiction., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uscfc.uscourts.gov/sites/default/files/court_info/Court_History_Brochure.pdf
109. U.S. Court of Appeals for the Federal Circuit., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cafc.uscourts.gov/about.html>
110. U.S. Court of International Trade., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cit.uscourts.gov/informational/about.htm>
111. Family court systems in a number of the states., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncsconline.org/wc/CourTopics/StateLinks.asp?id=28&topic=FamJus>
112. D. Schlosberg (2007) Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature. Oxford University Press, – Available at: <https://greenresistance.files.wordpress.com/2017/01/defining-environmental-justice.pdf>
113. Resources relating to small claims courts., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncsconline.org/wc/courttopics/ResourceGuide.asp?topic=SmaCl>
114. Resources relating to juvenile courts and justice., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncsconline.org/wc/courttopics/ResourceGuide.asp?topic=JuvJus>
115. Information and resources on drug courts., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncsconline.org/wc/courttopics/ResourceGuide.asp?topic=DrugC>
116. Information and resources on business courts., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ncsconline.org/wc/CourTopics/ResourceGuide.asp?topic=SpecCt>
117. Links providing additional information on the various Native American courts., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tribalinstitute.org/lists/justice.htm>
118. Administrative Tribunals Act (SBC 2004) [Electronic resource] // Access mode : <http://www.qp.gov.bc.ca>
119. Administrative Tribunals in British Columbia (Canada) [Electronic resource] // Accessmode : <http://www.qp.gov.bc.ca>.
120. Шишкін В. Організаційна структура судової системи Німеччини / В. Шишкін // Право України. – 1996. – № 1. – С. 47.
121. Вайль И. М. Австралія: федералізм и высшие органы власти / И. М. Вайль. – М. : Наука, 1970. – 245 с.

122. Altkin D. Australian Democracy in Theory and Practice / Altkin D., Jinks B. – Melbourne, 1991. – 218 p.
123. Gifford D. J. Our Legal System / D. J. Gifford. – 2nd ed. – Sydney, 1983. – 297 p.
124. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник / В. О. Котюк. – К.: Атіка, 2005. – 592с.
125. Aubert J.-L. Introduction au droit et thèmes fondamentaux du droit civil / J.-L. Aubert, É. Savaux. – Paris : Auflage, Dalloz-Sirey, 2008. – S. 122–172.
126. Андросчук А. Система судочинства в Австрії: загальні засади, професійна підготовка юристів / А. Андросчук // Юридичний журнал. – 2003. – № 3. – С. 9–14.
127. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози. – Пер. с фр. В. А. Туманова. – М.: Международные отношения, 1997. – 400 с.
128. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М. : НОРМА, 1996. – 417 с.
129. Порівняльне правознавство: Курс лекцій / Л.В. Голяк, А.С. Мацко, О.В. Тюріна. – К.: МАУП, 2004. – 200 с.
130. Административная юстиция и административное судопроизводство: зарубежный опыт прошлого и российские традиции: сборник / Л. А. Николаева, А. К. Соловйова. – СПб. : Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 325 с.
131. The French court system – an overview.- 2010., [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.berton-associes.us/blog/litigation-in-france/french-court-system-overview/>
132. The Austrian judicial system: institutions – agencies – services. – Vienna, 2009. – 44 p.
133. Кравчук Т. О. Становлення, розвиток і завдання адміністративної юстиції в Україні та деяких зарубіжних країнах / Т. О. Кравчук // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 4 (8) – С. 15–24.
134. Дербишайр Дж. Д. Политические системы мира: в 2-х т. – Т. 2. – Пер. с англ. / Дж. Д. Дербишайр, Я. Дербишайр. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2004. – 496 с.
135. Информационный весник Ведомства печати и информации Федерального правительства. – Бонн : Германский фонд международного правового сотрудничества, 1998. – 211 с.
136. Соколов А. Н. Правовое государство: от идеи до ее материализации / А. Н. Соколов. – Калининград: Янтарный сказ, 2002. – 456 с.
137. Пилипенко Ю. С. Судебная система Швейцарии : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Ю. С. Пилипенко ; Ин-т гос. и права Росс. акад. прав. наук. – М., 2001. – 20 с.
138. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : Підручник / О. Ф. Скакун. – 2ге видання. – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 520 с.

139. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2003. – 448 с.
140. Яровая М. В. Судебные системы современных европейских государств : сравнительно-правовой анализ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : специальность 12.00.01 / М. В. Яровая ; Росс. акад. наук. – М., 2006. – 29 с.
141. Хомяков Г. А. Административные суды в Российской Федерации : монография / Г. А. Хомяков. – Казань : Казанский федеральный университет, 2011. – 194 с.
142. Исаев М. А. Политическая система стран Скандинавии и Финляндии / М. А. Исаев, А. Н. Чеканский, В. Н. Шишкин; под. общ. ред. А. Н. Чеканского; МГИМО. – М.: РОССПЕН, 2001. – 278 с. 202
143. Чекунов С.А. Юридическая система Швеции / С. А. Чекунов // Закон и право. – 2004. – № 5. – С. 76–78.
144. Бержель Ж.-Л. Общая теория права/ Пер. с франц. Г. В. Чуршукова ; под общ. ред. В. Я. Даниленко. – М. : Nota bene, 2007. – 575 с.
145. Пилипенко П. Д. Трудове право України / Пилипенко П. Д., Бурак В. Я., Козак З. Я. ; за ред. П. Д. Пилипенка. – К. : Ін Юре, 2003. – 536 с.
146. Российская правовая система. Введение в общую теорию / В. Н. Синюков. – М.: Норма, 2010. – 672 с.
147. Оніщенко Н. М. Правові системи сучасності. Порівняльні дослідження національно-правових систем / Н. М. Оніщенко // Держава і право. – 2000. – № 17. – С. 3–12.
148. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство / Н. Н. Алексеев. – М. : Аграф, 1998. – 640 с. (Серия «Новая история»).
149. Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи. – К., 2001. – Розд.12. / Правова система України (Н. М. Оніщенко). – С. 335.
150. Глобалізація і безпека розвитку / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін.; за ред. О. Г. Білоруса. – К. : КНЕУ, 2001. – 733 с.
151. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В. А. Туманова. – М. : Юрист, 2003. – 448 с.
152. Novard J. The Soviet Legal System / Novard J., Butler W., Maggs P. – N.Y., 1987. – P. 3–28.
153. Glendon M. Comparative Legal Traditions in a Nutshell / Glendon M., Gordon M., Osakwe Ch. – St. Paul. Minn, 2002. – 159 p.
154. Федеральный конституционный закон «О судебной системе Российской Федерации» : по сост. на 25 дек. 2012 г. / Государственная Дума Российской Федерации. – Офиц. изд. – Российская газета. – 1997. – № 3. – 06.01.1997.
155. Соловьева А. К. Перспективы развития административной юстиции в России : Организационный и формальный подход / А. К. Соловьева // Правоведение. – 1999. – № 1. – С. 66–72.
156. Хомяков Г. А. Административные суды в Российской Федерации : монография / Г. А. Хомяков. – Казань : Казанский федеральный университет, 2011. – 194 с.

157. Цыкунова И. Н. Судустройство Республики Беларусь / И. Н. Цыкунова, Т. П. Афонченко. – Гомель : ГГУ им. Ф. Скорины, 2008. – 83 с.
158. Мартинович И. К вопросу об унификации законодательство о судустройстве Республики Беларусь и Российской Федерации / И. Мартинович // Юстиция Беларуси. – 1999. – № 3. – С. 24-27.
159. Бибило В. Н. Судустройство в Республике Беларусь : учеб. пособие / В. Н. Бибило. – Мн.: Право и экономика, 2010. – 384 с.
160. Указ Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года № 858 «О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года»: по сост. на 24 авг. 2009 г. / Президент Республики Казахстан. – Офиц. изд. – Казахстанская правда. – 27.08.2009 г. – № 205 (25949).
161. Даулетияр А.Ж. Организационно-правовые аспекты развития системы специализированных судов в Республике Казахстан / Ж. Даулетияр // Мир закона. – 2010. – № 10. – С.30–32.
162. Аленов М. А. Вопросы целесообразности специализированных экологических судов / М. А. Аленов // Правовая реформа в Казахстане. – 2008. – № 1 (41). – С. 64–66.
163. Нуров С. Судебная реформа: тенденции и барьеры / С. Нуров // Заңгер. – 2010. – № 12. – С. 21–25.
164. Караманов Б. Этапы становления и развития (специализированный военный суд) / Б. Караманов // Заңгер. – 2006. – № 5. – С.10–11.
165. Сарсембаев М. Новая концепция правовой политики и доступ граждан к правосудию / М. Сарсенбаев // Заңгер. – 2010. – № 1. – С. 26–34.
166. Балтабай М. Необходимо разграничить подсудность дел / М. Балтабай // Заңгер. – 2001. – № 12. – С.50–57.
167. Жаилганова А. О преимуществах и перспективах специализированного финансового суда : Режим доступа: /www.suprcourt.kz.
168. Аленов М. А. Вопросы целесообразности специализированных экологических судов / М. А. Аленов // Правовая реформа в Казахстане. – 2008. – № 1 (41). – С. 64–66.
169. Боршевский А.П. Судебная власть в Молдове и принципы доступа к информации о ее деятельности: история и современность / А. П. Боршевский // Российский судья. – 2009. – № 4. – С. 33–35.
170. Planul National de actiuni in domeniul drepturilor omului pentru anii 2010 – 2015. – Chisinau, 2010. – Р. 32–34
171. Доля И. Реформирование экономических судов в Молдове: «за» и «против» / И. Доля // BusinessClass. – 2010. – №42. – Режим пошуку: www.businessclass.md
172. Исламходжаев Х. Опыт Узбекистана в сфере правового реформирования имеет широкий международный резонанс / Х. Исламходжаев // Правда Востока. – 22 февр. 2013 г. – № 17.
173. Демократический транзит: модели развития стран Южного Кавказа / В. А. Кулик, В. М. Якушик, Е. Е. Синдеева, А. Н. Жуган. Под общ.ред. В. А. Кулик. – К. : ЦИПГО, 2013. – 42 с.

174. Schmidt C. Einige Ergebnisse der Reformender Justizin Osteuropa / C. Schmidt // Osteuropa-Recht. – 2010. – № 1 (59). – S. 212–231.
175. Україна і світове господарство: взаємодія на межі тисячоліть / А. С. Філіпенко, В. С. Будкін, А. С. Гальчинський та ін. – К. : Либідь, 2002. – 470 с.
176. Волчецкая Т. С. Становление административной юстиции в Российской Федерации и Литовской Республике / Т. С. Волчецкая // Журнал российского права. – 2003. – № 8. – С. 18–21.
177. Указ Президента України «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015-2020 роки» від 20 травня 2015 року., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276/2015>
178. Новий тлумачний словник української мови / У 4-х томах. Укладачі В.В. Яременко та О.М. Сліпушко. – К. : Аконіт, 1999. – . – Т. 4. – 944 с.
179. Сагатовский В. Н. Опыт построения категориального аппарата системного подхода / В. Н. Сагатовский // Философские науки. – 1976. – № 3. – С. 75–77.
180. Афанасьев В. Г. Системность и общество / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
181. Гаазе-Рапопорт М. Г. Большие системы / М. Г. Гаазе-Рапопорт // Методологические проблемы кибернетики. – М., 1970. – Т. 11. – С. 156.
182. Рекомендація R (2000) 2 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо повторного розгляду або поновлення провадження у певних справах на національному рівні після прийняття рішень Європейським судом з прав людини», прийнята Комітетом міністрів на 694-му засіданні заступників міністрів 19 січня 2000 року. – Окреме вид. – 8 с. 385
183. Философский энциклопедический словарь / Гл. ред. Л. Я. Сухарева. – М: Советская Энциклопедия, 1984. – 415 с.
184. Саркисян С. А. Прогнозирование развития больших систем / С. А. Саркисян, Л. В. Голованов. – М. : Статистика, 1975. – 192 с.
185. Указом Президента України «Про утворення Вищого суду з питань інтелектуальної власності» від 29 вересня 2017 року №299/2017 // – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/299/2017>.
186. Закону України «Про утворення Вищого антикорупційного суду» від 21 червня 2018 року №2470-VIII // – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19>.
187. Коваль І. Щодо правового статусу Вищого суду з питань інтелектуальної власності / І. Коваль. // Теорія і практика інтелектуальної власності. – 2016. – №5. – С. 39–44.
188. Господарський процесуальний кодекс України від 06 листопада 1991р. //Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 6. – Ст. 56.
189. Рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України від 30 вересня 2017 р. № 98/зп-17 // – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://vkksu.gov.ua/userfiles/vkksu_rishennya_konkurs_vsiv.pdf.

190. Канарки Ю. С. Актуальні питання створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності / Ю. С. Канарки, В. О. Петлю. // Юридичний науковий електронний журнал. – 2017. – №5. – С. 67–69.
191. Солнцев А. М. О создании специализированных экологических судов для обеспечения эффективной защиты экологических прав граждан / А. М. Солнцев, О. С. Музалева, А. С. Шварова // Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2013. – № 1(24). – С. 28-26.
192. Specialized Courts: A Promising Alternative., [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://soapboxie.com/government/Specialized-Courts-A-Promising-Alternative>.